
TARTALOM

KOMMUNIKÁCIÓ

- Pintér Dániel Gergő: A KOMMUNIKÁCIÓ JELENTŐSÉGE AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN.
Szakirodalom-kutatás az orvos-beteg kapcsolat és a szakdolgozói team hatékonyságát befolyásoló
tényezők feltárása céljából 1
- Rákóczi Zsuzsanna Ágnes: AZ ÖNKORMÁNYZATOK ÁLTAL IDŐSEKNEK CÍMZETT ONLINE
KOMMUNIKÁCIÓ VIZSGÁLATA A 2020-AS COVID-19 KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY
IDEJÉN. Kutatási beszámoló 29

MÉDIA

- Kékesdi-Boldog Dalma: A SZOVJET-KOMMUNISTA SAJTÓMODELL SAJÁTOSÁGAI ÉS
KORSZAKAI MAGYARORSZÁGON 1956 ÉS 1990 KÖZÖTT 53

MŰHELY

- Buvár Ágnes: REKLÁM ÉS MEGGYŐZÉSI TUDATOSSÁG. A témáról szóló, 2015 és 2020 közötti
publikációk áttekintése 83
- Domonkosi Ágnes - H. Tomesz Tímea: ONLINE RÍTUSOK A KARANTÉN ALATT. A társas
viszonyok nyelvi alakítása az MLSZ online közgyűlésén 95

KITEKINTÉS

- Kiss Endre: GLOBÁLIS IDENTITÁS 113

TALLÓZÓ

- Tardos Róbert: ÉRINTKEZÉSEK A NYELVÉSZET ÉS A SZOCIOLÓGIA KÖZÖTT
(Kontra Miklós: *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2019.) 119
-

A KOMMUNIKÁCIÓ JELENTŐSÉGE AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN

Pintér Dániel Gergő

pinter.daniel.gergo@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2021.1.1

Absztrakt

Ez a szakirodalmi analízis egyaránt vizsgálja az orvos-beteg, valamint az egészségügyi team-en belüli kommunikáció hatékonyságát befolyásoló tényezőket. A tanulmány elején az ún. „health literacy”-val kapcsolatos nemzetközi kutatási eredmények szintetizálására és az egészségműveltséget alkotó komponensek azonosítására teszek kísérletet, majd részletesen ismertetem az egészségügyi kommunikációval kapcsolatos főbb akadémiai elméleteket. Ezt követően a médiahasználati szokások megváltozásának egészségügyi folyamatokra gyakorolt pozitív és negatív hatásait vizsgálom, bemutatom az e-betegek legfontosabb karakterisztikáit és a napjainkban legkorszerűbb megközelítésnek számító *bio-pszicho-szociális-digitális* modellt. A tanulmány második fele a pácienseket követően a szakdolgozói team-re helyezi a fókusz: nemcsak feltárja a terület korlátait, de végezetül néhány szakmai javaslatot is megfogalmaz a belső szervezeti kommunikáció javítása és a kórházi munkatársak motivációjának fejlesztésére vonatkozóan.

Kulcsszavak

digitális egészségügy, orvos-beteg kommunikáció, health literacy, közös döntéshozatal

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN HEALTH-CARE

Daniel Gergő Pintér

Abstract

This literature review examines the influential factors in the efficiency of communications between doctors and patients, as well as the healthcare team. I start by synthesising the results of international research regarding “health literacy” and identify its components, then I give a detailed description about the main academic theories regarding medical communication. Afterward I examine the positive and negative influences to the medical processes of the communication technology’s development and the changes of media usage habits; introducing the most important characteristics of e-patients and the most up-to-date *bio-psycho-social-digital* model’s approach. The second part of the study focuses on the medical team and reveals the personal, professional and system-related limits of the hospital workers. Finally I make professional recommendations to improve internal corporate communications and promote the vocation of healthcare workers.

Keywords

digital health, doctor-patient communication, health literacy, shared decision making

A KOMMUNIKÁCIÓ JELENTŐSÉGE AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN

Szakirodalom-kutatás az orvos-beteg kapcsolat és a szakdolgozói team hatékonyságát befolyásoló tényezők feltárása céljából

Pintér Dániel Gergő¹

A tanulmány módszertana és felépítése

Ez a cikk szisztematikus szakirodalomkutatáson és -elemzésen alapul, melynek keretein belül retrospektív információkeresést és feldolgozást valósítottam meg (Voit 2004). Az egészségműveltség komponenseivel, az egészségügyi kommunikáció általános jellemzőivel, az orvos-beteg kapcsolatot leíró akadémiai modellekkkel, a kommunikációtechnológia fejlődésének következményeivel, az egészségügyi team-en belüli kommunikáció korlátaival, valamint a kórházi dolgozók elhivatottságával kapcsolatos vizsgálódásaimat a *szakirodalmi lánc*, vagyis az ún. *hólabda-módszer* szerint végeztem, melynek lényege, hogy a témában született, alapvető írások, doktori disszertációk bibliográfiai apparátusát vettem kiindulási pontnak (Majoros 1997, Voit 2004). Ezt követően minden irodalomjegyzékből kiválasztottam a tanulmány szempontjából releváns cikkeket, majd azok hivatkozásait is áttekintettem. Az így megkapott kutatási eredményeket elsősorban gazdasági, médiahasználati, szervezeti, közvetlen emberi kommunikációs és menedzsment aspektusokból szintetizáltam, különös figyelmet fordítva egyrészt arra, hogy teljeskörűen mutassam be azt a fejlődési ívet, ahogy az orvos-beteg kapcsolat a paternalista megközelítéstől a bio-pszicho-szociális-digitális modellig eljut; másrészt pedig arra, hogy sikerrel tárjam fel a kórházi dolgozók munkáját és kommunikációját akadályozó tényezők rendszerszintű összefüggéseit. Annak érdekében, hogy a téma szempontjából releváns kulcsfogalmakat, modelleket és akadémiai megközelítéseket megfelelően ismertethessem, az egyes szerzők bibliográfiájának esetlegességei és szubjektív szelekciós szempontjai miatt pedig egyetlen fontos mű se maradjon ki az elemzendő szövegtömbből, a fenti módszert online kulcsszavas kereséssel is megtámogattam. Az irreleváns tartalmakat a „*health literacy*”, „*digital health*”, „*doctor-patient communication*”, „*shared decision making*”, „*bio-psycho-social model*”, „*e-patient*”, „*health coaching*”, „*cyberhondria*” keresőkifejezésekre

---

¹ Dr. Pintér Dániel Gergő PR-stratéga és válságmenedzsment szakértő, aki több ügyfélre kiterjedő Account Directori feladatokat lát el a Media 2.0 Communications alapító-ügyvezetőjeként, mellette pedig a Magyar Public Relations Szövetség Kríziskommunikációs tagozatának elnökeként és a Budapesti Metropolitan Egyetem oktatójaként dolgozik. Magyarországon az elsők között szerzett PhD. fokozatot kríziskommunikációból 2019 júniusában az ELTE BTK-n.

szűkítettem a *Google Scholar* alkalmazás használatával. Ahogy a keresőkifejezések nyelve is mutatja, tanulmányom során jórészt angol kutatási eredményekre támaszkodtam annak érdekében, hogy a magyar olvasók számára is közelebb hozzassam az egészségügyi kommunikáció területével kapcsolatos nemzetközi diskurzust. A szelekció és a feldolgozás során egyaránt törekedtem a teljeskörűsége, illetve a visszamenőleges és a kurrens információkezelés együttes alkalmazására.

A tanulmány módszertanának ismertetése után elengedhetetlen a cikk felépítésének és szerkezetének a bemutatása. A bevezető fejezetben elsőként versenypiaci szolgáltatásként értelmezem az egészségügyet és röviden körvonalazom a kórházak falai között zajló segítő kommunikáció hatékonyságának kritériumait. Ezt követően az ún. „health literacy”-val kapcsolatos nemzetközi kutatási eredmények szintetizálására és az egészségműveltséget alkotó komponensek azonosítására teszek kísérletet. A tanulmány következő fejezetében részletesen ismertetem a főbb, egészségügyi kommunikációs folyamatokat leíró akadémiai elméleteket: a *biomedikális*-, a *bio-pszicho-szociális*-, a *paternalista*-, a *közös döntéshozatal*-, a *deficit*-, valamint a *kontextus-modellt*. A koncepciók irányelveinek megadásával a bio-pszicho-szociális-, a közös döntéshozatal-, valamint a kontextus modell együttes alkalmazása mellett érvelek, hiszen az ellátórendszerért kihívásokra kizárólag egy, a világ változásait és a szolgáltatást igénybe vevők visszajelzéseit adaptáló, az érintettek integrálására, tájékozottságára és kvázi egyenrangúságára építő megközelítés nyújthat megoldást. Ezt követően a kommunikáció-technológia fejlődésének és a médiahasználati szokások megváltozásának egészségügyi folyamatokra gyakorolt pozitív és negatív hatásait vizsgálom; bemutatom az e-betegek legfontosabb jellemzőit és a napjainkban legkorszerűbb megközelítésnek számító *bio-pszicho-szociális-digitális* modellt. A tanulmány második fele a pácienseket követően a szakdolgozói teamre helyezi a fókusz: nemcsak feltárja a terület rendszerszintű-, hivatásbeli-, és egyéni korlátait; de végezetül néhány szakmai javaslatot is megfogalmaz e problémák feloldására, a belső szervezeti kommunikáció javítására és a kórházi munkatársak motivációjának fejlesztésére vonatkozóan.

Bevezetés: az egészségügy, mint versenypiaci szolgáltatás és a hatékony segítő kommunikáció általános jellemzői

Az orvos-páciens kapcsolat, valamint az egészségügyi ellátásban dolgozó szakemberek egymás közötti, illetve a betegekkel, látogatókkal zajló kommunikációja az utóbbi évtizedekben alapvető változásokon ment keresztül. Ennek legfőbb oka, hogy bár a kórházak falai között zajló interakciók jellemzői országoktól, ellátórendszerektől, valamint kulturális és szociálpszichológiai háttértől erősen függő tendenciák mentén, eltérően alakultak, általános gazdasági és marketing szempontokból elmondható, hogy napjainkban az egészségügy egyre inkább versenypiaci szolgáltatásként kerül értelmezésre (Kincsesné 2013). A szolgáltatás-központú megközelítés eredményeképpen egyrésztől komplexebb és személyesebb kapcsolat alakul ki az orvosok és betegek között, másrésztől pedig a páciensek egészséggel, egészségüggyel kapcsolatos szemlélete, együttműködési hajlandósága, informáltsága és párbeszédre való nyitottsága kulcsfontosságú faktorokká váltak a gyógyító tevékenység eredményessége, progresszivitása szempontjából (Udvardi 2017). A teljesség igénye nélkül elmondható, hogy az elmúlt években stratégiai szinten növekvő hangsúly került

- ◆ az ellátás teljes spektrumának gazdasági- és szakmai szempontú optimalizálására, az intézményrendszerek hatékonyabbá tételére;
- ◆ az összes érintett dinamikus kollaborációjának kialakítására;
- ◆ a felek együttműködésére építő egészségfejlesztési folyamatok előfeltételeinek biztosítására;

- ◆ fenntartható szociális reformok előterjesztésére;
- ◆ a társadalom általános egészségműveltségi szintjének és a betegek attitűdjeinek, tájékozottságának fejlesztésére;
- ◆ a legjobb nemzetközi gyakorlatok átültetésére;
- ◆ az egészségpolitikai irányelvekben megjelenő preventív, valamint az integrált család- és közösségorientált szemlélet adaptálására;
- ◆ a rugalmas, modern és az igényekre reagáló kórházi környezet, infrastruktúra kialakítására;
- ◆ az orvos és beteg kvázi egyenrangúságára, az együttes döntéshozatalra és a köztük lévő partneri kapcsolat kiépítésére;
- ◆ az új e-megoldások és a modern információs technológiák alkalmazására;
- ◆ az ellátást igénybe vevők elégedettségére és igényeinek magas színvonalú kielégítésére;
- ◆ a személyes kapcsolatmenedzsment és kommunikáció korszerűsítésére;
- ◆ a szakdolgozók megtartása, motiválása érdekében humán-erőforrás programok kidolgozására;
- ◆ az egészségügyi folyamatok sikerességét korlátozó kulcstényezők azonosítására. (Lásd bővebben pl. Kincsesné 2013, Udvardi 2017)

Miután vázlatosan átekintettük az egészségügy szolgáltatás-központú megközelítését, elengedhetetlen a kórházak falai között zajló kommunikáció hatékonyságának kritériumait is feltárni, melyek a segítő kapcsolatokra jellemző ismérvek szerint kerülnek bemutatásra. Carl R. Rogers (1995) amerikai pszichológus meghatározásában ugyanis nem kötötte konkrét szakmához a segítő kapcsolat fogalmát, értelmezésében a kapcsolat sajátosságát elsősorban maga a konstruktív segítségnyújtási szándék adja. A rogers-i megközelítés szerint minden olyan szabályozott viszonyrendszerben zajló formális interakció segítő kapcsolatként értelmezhető, amelyben legalább az egyik fél tudatos szándéka az, hogy speciális, célzott kommunikációs eszközök segítségével elősegítse a másik fél testi vagy lelki fejlődését (Rogers 1995). Mivel a kutató a segítő kapcsolat fogalmát kiterjeszti a szülő-gyermek, tanár-diák és tanácsadó-kliens viszonyra is, így kézenfekvő, hogy az orvos-beteg kommunikáció hatékonyságát is Rogers segítségével definiáljuk.

A pszichológus szerint a hatékony segítő kapcsolat legfontosabb kritériumai a beteg iránt érzett – és expliciten ki is fejezett – empátia; a feltétel nélküli, pozitív elfogadás attitűdje; a hitelesség, vagyis kongruencia; valamint a diszkrét, támogató légkör megteremtése. Rogers a kutatásaiban (1995) azt is aláhúzza, fontos, hogy az orvos érzelmi reakciói harmonizáljanak a beteg megnyilvánulásaival, a viselkedése legyen transzparens, a kommunikációja pedig közérthető, miközben optimális érzelmi távolságot is tart. Ez annak érdekében szükséges, hogy az orvos a páciens szemszögéből tudja értelmezni az adott problémát, képessé váljon a bizalom kiépítésére, de egyúttal birtokában is maradjon annak a függetlenségnek, amely biztosítja az objektív segítő beavatkozás hatékonyságát. Rogers arra is felhívja a figyelmet, hogy a hitelesség kritériumának teljesítéséhez önmagában nem elég a tudás és a szakmai felkészültség, hiszen az orvos személyiségjegyei, például az őszintesége, a motivációi és az önismerete is meghatározóak a kommunikáció hatékonysága szempontjából. A szakember szerint a segítő kommunikáció hatékonyságának biztosításához elengedhetetlen

- ◆ a fogadó fél jelzéseinek adekvát értelmezése;
- ◆ a közérthetőség;
- ◆ a megfelelően megválasztott hangerő, beszédtempó, moduláció és hangsúly;
- ◆ a mondanivaló konkrétsága és egyszerűsége;

- ◆ a beteg érzelmi állapotának felismerése és az ahhoz való alkalmazkodás;
- ◆ valamint az idegen szavak lehetőség szerinti elkerülése is.

Összefoglalva tehát elmondható, hogy az orvosnak minden esetben érdemes kifejezéseit a beteg nyelvezetéhez és adottságaihoz idomítani, fontos nyitottá válnia a páciens visszajelzéseire és lehetőség szerint több oldalról is megvilágítani az adott problémát a teljes körű befogadás biztosítása érdekében (Rogers 1995).

Miután versenypiaci szolgáltatásként értelmeztük az egészségügyet és röviden körvonalaztuk a kórházak falai között zajló segítő kommunikáció hatékonyságának kritériumait, a következő fejezetben az egészségműveltség fogalmát vizsgáljuk meg.

Az egészségműveltség jelentősége az orvos-beteg kommunikációban

A páciensek kommunikációs és kollaboratív képességeinek összességét az ún. *health literacy* (egészségműveltség) gyűjtőfogalma írja le, mely tulajdonképpen egészségügyi „írási-olvasási készségnek” felel meg, és azt jelöli, hogy a betegek „milyen mértékben képesek alapvető egészségügyi információk megszerzésére, feldolgozására és megértésére” (Hulsman et al. 2005: 223). Egy másik meghatározás szerint az egészségműveltség „az egészséggel kapcsolatos alapvető információk és szolgáltatások elérésének, értelmezésének és megértésének képessége, valamint ezen információk és szolgáltatások felhasználásának kompetenciája az egészség fejlesztése érdekében” (Ratzan – Parker 2000). Az, hogy a definíció pontosan milyen kompetenciákat foglal magába, időben messze nem statikus és univerzális, hiszen az orvostudomány és a kommunikációtechnológia fejlődésével, a médiahasználati szokások paradigmatis megváltozásával párhuzamosan változik a betegek sikeres önképviseletéhez nélkülözhetetlen képességek tárháza is (Kincsesné 2013).

Schulz és Nakamoto (2005) modellje szerint az egészségműveltség három fő komponense:

- ◆ a *deklaratív*, vagyis az egészséggel és annak megőrzésével kapcsolatos tárgyi tudás;
- ◆ a *procedurális*, vagyis a tárgyi tudás alkalmazásával kapcsolatos ismeretek, melyek kiegészülnek a funkcionális alapképességekkel is;
- ◆ valamint az *ítélőképesség*, mely a tárgyi tudásra alapozva az új információk, döntési helyzetek hatékony megítélését és kezelését foglalja magába (Schulz – Nakamoto 2005).

Kickbusch és szerzőtársai (2006) az egészségműveltséggel kapcsolatos kompetenciák négy nagy csoportját az alábbiakban azonosította:

- ◆ *alapvető egészségkompetenciák*, melyeknek kategóriájába az egészségvédő, betegségmegelőző és egészségfejlesztő magatartás képességei, valamint az öngyógyítás, öngyógyszerezés és az egészség orvosi segítség nélkül való visszanyerési képessége tartozik;
- ◆ *páciens kompetenciák*, amely kategóriába az egészségügyi ellátórendszerben való sikeres eligazodás képessége, valamint a szakemberekkel, orvosokkal, ápolókkal és szociális munkásokkal való kapcsolattartás során az aktív tárgyalópartnerként történő fellépés képessége tartozik;
- ◆ *fogyasztói kompetenciák*, amely kategóriába az egészséget támogató döntéshozatal, a megfelelő gyógyszerek és szolgáltatások megvásárlásának, valamint a fogyasztói jogok érdekérvényesítésének képessége tartozik;
- ◆ *állampolgári kompetenciák*, az utolsó kategóriába a tudatos szavazói magatartás, az egészséggel kapcsolatos jogok ismerete és azok érdekében való fellépés, valamint az egészségmegőrzést támogató szervezetekben való részvételi képesség tartozik (Kickbusch et al. 2006).

Az eddigiektől eltérő szempontok alapján csoportosítva, Sørensen és kollégái (2012) is négy kulcskompetenciát azonosítottak annak érdekében, hogy a páciensek sikerrel igazodhassanak el az egészségügyi ellátás, a prevenció és az egészségfejlesztés rendszerében.

- ◆ A *hozzáférés* képessége arra vonatkozik, ahogyan igényeljük, felkutatjuk és befogadjuk az egészséginformációkat a globális médiatérben.
- ◆ A *megértés* azt a képességet takarja, amelynek segítségével észleljük, befogadjuk, tudatosítjuk és interpretáljuk a kapott egészséginformációt.
- ◆ Az *értékelés* olyan képesség, amely szűri, megítéli és minősíti a kapott egészséginformáció adekvátságát és egyéni relevanciáját.
- ◆ Az *alkalmazás* képessége arra vonatkozik, ahogy kommunikáljuk és implementáljuk a kapott információt, vagyis ahogy döntést hozunk annak érdekében, hogy egészségünk fenntartható, esetleg javítható legyen (Sørensen et al. 2012).

Az egyéb szakirodalmi koncepciókhoz viszonyítva, Sørensen integrált modellje azokat a társadalmi és környezeti tényezőket is figyelembe veszi, amelyek jelentős hatást fejtenek ki az egészségműveltségre, például a demográfiai helyzetet, iskolázottságot, gazdasági mutatókat, vagy a beteget körülvevő szociokulturális, nyelvi és politikai környezetet (Sørensen et al. 2012). Azt, hogy pontosan mit érdemes tudnia a betegeknek az egészségükkel kapcsolatos döntések meghozatalához, valamint az ellátórendszer labirintusában való eligazodáshoz, Nagy és Barabás (2011) az 1. táblázatban összegzi.

1. táblázat

Az egészségműveltséghez tartozó képességek (Nagy – Barabás 2011)

Az egészségműveltséghez tartozó képességek	Hétköznapi példák	A feladatok elvégzéséhez szükséges készségek
Az információ <i>hitelességének</i> és <i>minőségének</i> értékelése.	Internetes tájékozódáskor annak eldöntése, hogy mikor érdemes második diagnózist kérni.	Vizuálisan írni-olvasni tudás (betűk, ábrák); számítógépes írás-olvasás (képes kezelni a számítógépet); információkat írni-olvasni tudás (képes megfigyelni és alkalmazni a releváns információt); számértékkel vagy számítással írni-olvasni (képes kiszámolni vagy számokkal indokolni); képes ezeket szóban elmondani és megérteni (verbális-kommunikációs nyelvi készségek).
A viszonylagos <i>kockázatok</i> , <i>veszélyek</i> , <i>előnyök</i> elemzése.	Vény nélkül kapható készítmények szedése, kutatásban való részvétel mérlegelése.	
A gyógyszeradagok <i>kiszámítása</i> .	A beteg testsúlya alapján való kalkuláció.	
A teszt/vizsgálat eredményeinek <i>értelmezése</i> .	Zárójelentések megértése.	
Az egészséginformáció <i>elérésének</i> meghatározása.	Internetes tájékozódáskor annak mérlegelése, hogy mely fórumok, honlapok tekinthetők megbízhatónak.	

A páciensek egészségműveltségének szintje és az egészségügyi következmények, gyógyulási kimenetek közötti korrelációt számos nemzetközi kutatási eredmény is alátámasztotta az elmúlt években. Baker et al. szerint (2007) a nem megfelelő health literacy erős kapcsolatban áll a halálozási arányszámokkal, Mártensson – Hensing (2012) pedig arra mutatott rá, hogy az alacsony egészségműveltséggel rendelkező betegek tendenciózusan hosszabb időt töltenek kórházakban, többször veszik igénybe az egészségügyi ellátórendszer szolgáltatásait, ráadásul

komoly gondot okoz számukra az orvosi előírások pontos követése, valamint az egészségügygel kapcsolatos információk hitelességének mérlegelése (Connor et al. 2013).

Mivel a fenti, heterogén képességeket és az azokra eltérő szempontok alapján épülő definíciókat összegezve megállapítható, hogy az elmúlt évtizedekben gyógyítási szempontból markáns eltolódás tapasztalható az ún. *biomedikális modell*től az ún. *bio-pszicho-szociális modell* felé (Kincsesné 2013), ezért a következő fejezetben ezt a két koncepciót ismertetem.²

A bio-pszicho-szociális modell: a környezet és a bizalom, mint kulcsfaktorok

A mára már erősen meghaladott, de a 19. században még egyeduralkodónak számító *biomedikális modellre* elidegenített orvos-páciens kapcsolat, egyetemleges kórtünetek, valamint orvos- és betegségközpontúság volt jellemző (Ádány 2011). A koncepció az emberi testet komplex biológiai organizmusként írta le. Lényege, hogy a betegségeket kizárólag kórokozókra, fiziológiai zavarokra és mérhető biológiai változókra vezette vissza, amelyek háttérben fizikai sérülést, biokémiai egyensúlyzavart, bakteriális, vírusos vagy egyéb fertőzést azonosított. A megközelítés *kauzális*, azaz oksági viszonyokat feltételezett, valamint *kiváltó indikátorokat* keresett, és végső célja a diagnózis felállítása volt. E korai felfogásban a betegség a test válasza a szervezet veszélyeztetésére és a környezet káros hatásaira. A biomedikális modell elsősorban *technicista*, betegségeket és nem betegeket kezelte: nem tartotta az egészségügy hatáskörébe tartozónak például az olyan, akár súlyos szubjektív panaszokkal járó állapotokat, melyeknek nincs kimutatható biológiai vagy fiziokémiai oka. Összefoglalva akár azt is mondhatnánk, hogy *dualista* felfogás jellemezte, hiszen a testet és a lelket egymástól független szubsztanciaként, élesen szétválasztva kezelte (Ádány 2011).

A biomedikális modellt számos kritika érte, mely elsősorban az egészség-betegség *individualisztikus* felfogásának hiányából és abból eredt, hogy a koncepció a szociális, környezeti faktorokat teljességgel negligálta. A szélesebb társadalomban komoly ellenállást váltott ki a megközelítés *medikalizáció*- és eszközközpontúsága, valamint a betegellátás elszemélytelenedése, miközben tudományos szempontból is számos alapvetése került megcáfolásra az oksági hálót feltételező diszciplínák, – például az immunológia – fejlődésének köszönhetően (Kincsesné 2013). A pszichoszomatika képviselői például azt hiányolták, hogy a modell nem veszi figyelembe a test-lélek-szellem hármasságát, míg az orvosi közösség progresszívebb képviselői szerint a koncepció a hivatalos orvoslással szembeni bizalmatlanság erősödéséhez, végső soron pedig a gyógyítás hatékonyságának megkérdőjelezéséhez vezetett. E problémákra válaszul jelent meg a *bio-pszicho-szociális modell* az 1980-as években, mely a betegségek okait nemcsak kizárólag biológiai szempontból vizsgálja, de társadalmi és pszichológiai tényezőket is figyelembe vesz a terápiák megtervezésénél (Kincsesné 2013).

A bio-pszicho-szociális modellre már nem *reaktív*, hanem *preventív* vagyis megelőző, egészségorientált személet jellemző. Felfogásában *integratív* és *multikauzális*: a betegségek okait sokszínű tényezőkben azonosítja, melyek állandó kölcsönhatásban állnak egymással. Rendszerszemléletű gondolkodás jellemzi, az egészséget pedig nem passzív, statikus állapotként írja le, hanem egy adott természeti és társadalmi környezetbe illesztett, permanensen változó entitásként, amelyben jelentős szerepet tulajdonít a beteggondozó rendszernek, az egészségügyi intézményeknek és a beteggel foglalkozó egyéneknek is. A modell *holisztikus*

² Természetesen az elmúlt években Magyarországon is volt néhány kísérlet az egészségműveltség hazai szintjének felmérésére, azonban mivel ezek nem nagyvolumenű és nem reprezentatív mintán elvégzett kutatások voltak – eredményeikből pedig aligha vonhatunk le átfogó következtetést a felnőtt lakosság egészére vonatkozóan –, így ismertetésüktől ezúttal eltekintünk (ld. bővebben pl. Nagy és tsai 2015, Gács és tsai 2015).

és *ökológiai* fókuszú, vagyis elsődleges célja a káros külső tényezők eliminálása, a testi-lelki egyensúly megteremtése. Ennek érdekében nemcsak természetes módszereket és terápiás eljárásokat kombinál, de nyitottan viszonyul akár interkulturális technikákhoz is, például a tudományos módszerekhez képest kevésbé bizonyított hagyományos keleti szisztémákhoz is. A bio-pszicho-szociális koncepció szerint az orvosok többszemponútú diagnózisa, a kezelési lehetőségek sokszínűségének biztosítása, az alternatívák közös mérlegelése jóval interperszonálisabb kapcsolatot feltételez a pácienssel. Ebben az interakcióban mindkét fél személyisége, viselkedése és érzései is egyre fontosabbakká válnak, ezáltal pedig kvázi egyenrangú partneri viszony alakulhat ki közöttük (Molnár – Csabai 1994).

A bio-pszicho-szociális dinamikus megközelítésére épülő betegközpontú kommunikációs és menedzsment modellek akár az egészségügyi rendszerben permanensen jelentkező költségproblémák megoldásához vezető innovációknak is tekinthetőek, hiszen végső soron a szolgáltatás minőségének és a páciensek elégedettségi szintjének emelését, a gyógyulási arányok javítását eredményezik (Porter 1988). Az egyre informáltabb, önállóan dönteni tudó és szándékozó ügyfelek részarányának emelkedése, továbbá az orvos-beteg kommunikáció és együttműködés hatékonyságának növekedése nemcsak egyéni szinten, de társadalmi és gazdasági dimenzióban is kimutatható pozitív következményekkel jár (Young – Oppenheimer 2006), éppen ezért elengedhetetlen a páciensek észlelését befolyásoló egyéb kulcstényezőket is összefoglalni. Sjöberg (2000), valamint Slovic és Weber (2002) szerint e tényezők közül kiemelkedik

- ◆ a *kontrollérzet*, vagyis hogy milyen mértékben érzi a beteg azt, hogy ellenőrzése alatt tartja az egészségügyi folyamatokat;
- ◆ a *döntési lehetőségek*, vagyis hogy van-e a páciensnek érdemi választási lehetősége a különböző eljárásokat, kezelési módszereket, gyógyszereket illetően, tud-e bármit tenni az észlelt kockázatok csökkentése céljából;
- ◆ az *érintettek köre*, vagyis hogy érzékeli-e a beteg, hogy a közvetlen környezete, szerettei, családtagjai ki vannak téve veszélynek, vagy sem;
- ◆ az *újdonságérték*, azaz jelentkezett-e már korábban is hasonló probléma, rendelkezik-e a páciens számottevő információval, tapasztalattal, rutinnal és gyakorlattal a kialakult helyzet kezelését illetően;
- ◆ a *következmények jellemzői*, vagyis hogy a betegnek mennyire hosszútávú, milyen súlyos, milyen mértékben visszafordítható vagy végzetes kimenetelekkel célszerű számolni;
- ◆ a *kockázat-haszon egyensúly*, azaz a páciens szubjektív értékelése arra vonatkozóan, hogy egy műtét vagy gyógyszeres kúra haszna, rövid és hosszútávú hatásai nagyobbak, jobbak-e, mint a lehetséges negatív következményei;
- ◆ a *bizalom mértéke* elsősorban azokkal a személyekkel, szolgáltatókkal és intézményekkel kapcsolatban, akik kommunikálják az esetleges kockázatokat, vagy akiknek elsődleges felelőssége a helyzet sikeres kezelése (Sjöberg 2000, Slovic – Weber 2002).

Ez utóbbi pont kiemelt fontosságú az orvos-beteg kapcsolatban és intézményi dimenzióban egyaránt, hiszen a páciens kezdetben mindig alárendelt, függő viszonyban lesz a gyógyításban kompetens szakemberhez képest; ki lesz szolgáltatva az ellátórendszer sajátosságainak és a szakdolgozók tevékenységének. Mivel az, hogy a beteg mennyire bíz meg az orvosában és a kórházi szolgáltatások minőségében, nagymértékben befolyásolhatja az észlelt kockázatot, valamint az együttműködési hajlandóságot, ezért a bizalmat megerősítő és az együttműkö-

désre inspiráló légkör különösen fontos a viziteken (Ommen et al. 2008). Erdem és Harrison-Walker (2006) a bizalom kialakulásához elengedhetetlen tényezőket az alábbi három pontban azonosítja:

- ◆ a *forrás hitelessége*; vagyis az, hogy milyen mértékben hiszünk az egészséggel kapcsolatos információk megbízhatóságában, nagymértékben függ magának az üzenet küldőjének a hitelességétől, az orvosok és ápolók észlelt szakértelmétől, felelősségteljeségétől.
- ◆ a *vizitek gyakorisága*; vagyis a rendszeres időközönként ismétlődő orvos-beteg találkozások, valamint azok idejének meghosszabbítása a bizalom kialakulását erősíti.
- ◆ a *kommunikációtechnológia szerepe*; vagyis annak ellenére, hogy az orvosok még mindig az egészséggel kapcsolatos információk elsődleges forrásának számítanak, napjainkban az internetes információgyűjtés is egyre elfogadottabb tájékozási módszer a betegek körében. A különböző blogokon, szakmai oldalakon, online fórumokon és a közösségi médiában megszerzett információk segítségével a páciensek kompetensebbnek, naprakészebbnek érezhetik magukat, amely elősegítheti a konzultációk könnyebb lefolyását; bátrabban tesznek fel kérdéseket, ezáltal pedig érdemben hozzájárulnak a felek közötti bizalmi kapcsolat kiépítéséhez. Természetesen mindebben kiemelten fontos, hogy az orvos is kvázi egyenrangú partner legyen: ne zavaró tényezőként kezelje a páciensek internetes felkészültségét és proaktivitását, hanem a felek teljeskörű megértését támogató lehetőségként (Erdem és Harrison-Walker 2006).

Annak érdekében, hogy a technológia fejlődésének és a médiahasználati szokások paradigmatisztikus átalakulásának az orvos-beteg kommunikációra vonatkozó következményeit megérthessük, elengedhetetlen ismertetni a *közös döntéshozatal elvét*, melyre a következő fejezetben kerül sor.

A paternalista kommunikációtól a közös döntéshozatal elvéig: a health coaching szerepe

Az eddig bemutatott, az egészségügyi kommunikáció sikerességét befolyásoló praktikus szempontokon túl a pszichológiai, bioetikai aspektusokat is érdemes szem előtt tartani. Korábban egyfajta *paternalista*, orvosközpontú kommunikáció dominálta a beteg döntéshozatalát, melyet túlnyomórészt egyirányú és minimális információátadás, valamint tekintélyelvű szabálykövetés jellemezett (Kincsesné 2013). A modell elsősorban a fehérköpenyesek autonómiájára épült: egyedül ők voltak azok, akik mérlegelték az információkat, majd kizárólagosan, kvázi a „feje fölött” döntöttek a beteg sorsáról, így utóbbinak nem is maradhatott más feladata, mint az előírtak pontos betartása és a szabálykövetés (Brown et al. 2006).

Mindebből az is kitűnik, hogy az orvos-beteg kommunikációt a szakember-laikus kommunikáció jellegzetességei hatják át, melyek közül kiemelkedik az *információs aszimmetria* a kompetens szakértő és a laikus között, valamint a páciens félelme és az orvos rutinja közti ambivalencia, ami végső soron a döntési jogkör különbözőségéhez vezet (Málovics et al. 2009). E diszkrpanciákból egyenesen következik, hogy a betegségekről, kezelési eljárásokról, gyógyszerekről és azok kockázatairól való diskurzus során félreértések jelentkezhetnek a felek között, melyeket csakis a kommunikáció hatékonyságának növelésével lehet feloldani (Kincsesné 2013). Éppen ezért napjainkban az orvos-beteg kapcsolat kialakítása során az egyik legfontosabb irányelv az ún. *tájékozott beleegyezés* elve lett, melynek lényege, hogy a páciens olyan döntést hozzon, amely az ő saját önrendelkezését, autonómiáját fejezi ki, amiért egyszersmind felelősséggel is tartozik. Bár ez a megközelítés is egyirányú kommunikáción

alapul, viszont a lehető legtöbb információ átadásával és a rendelkezésre álló lehetőségek mérlegelésével igyekszik maximalizálni a páciens döntéshozatalának hatékonyságát (Elwyn et al. 2000).

Az egészségügyi kommunikációs folyamat evolúciójának legfelsőbb lépcsőfokán az ún. *közös döntéshozatal elve* (Shared Decision Making) áll, mely az orvos és a beteg *konszenzusán*, a preferenciák kinyilvánításán, a páciens teljeskörű involválásán alapul. Meskó Bertalan (2016) szerint az orvosközpontú, autoriter gyógyítási szemlélet helyett egyre nagyobb szerepet kap a személy- és betegközpontú megközelítés, amely napjainkban egyre inkább technológiailag meghatározott közegben valósul meg. E megközelítés szerint kétirányú és minden részletre kiterjedő kommunikáció, illetve nemcsak orvosi, de személyes jellegű információ is szükséges a legjobb kezelés megtalálásához (Elwyn et al. 2000). A 90'-es években elterjedt szemlélet szerint hatékonyabb az a gyógyászati folyamat, mely a betegek igényeit, véleményét és érzelmeit a korábbiaknál nagyobb mértékben veszi figyelembe. A modell a páciensek önmenedzselési képességeinek jelentős fejlesztésére, a felelősség megosztására, valamint széleskörű választási lehetőségekre épít (Sihota – Lennard 2004). Eszköztárát tekintve a szemlélet a hagyományos orvosi tevékenységet ún. „*health coaching*”-gal egészíti ki, így a gyógyítás, ellátás mellett olyan technikákat is integrál, melyek segítségével a beteg birtokába kerül mindannak a tudásnak, képességeknek, önállóságnak, motivációnak és hajlandóságnak, ami az egészségügyi szolgáltatások útvesztőjében való sikeres eligazodáshoz szükséges (Huffman 2016).

Az egészségügyi coaching tulajdonképpen egy személyes fejlesztő tevékenységnek tekinthető, mely az egészségműveltséggel kapcsolatos kompetenciákat azonosítja és fejleszti, ezáltal támogatja a gyógyszeres terápiákkal, eljárásokkal kapcsolatos problémák hosszútávú megoldását. Elsődleges célja a bizonyos nehézségekkel küzdő páciensek segítése, az önismerteti szint, önirányító képesség és önreflexió javítása, a szemléletváltás inspirálása, valamint a felelősségérzet tudatosítása. Elsősorban nem közvetlen tanácsadással, hanem kérdésekkel, alkalmazott technikákkal segíti hozzá a betegeket a jólétük megőrzésével, javításával kapcsolatos válaszok megtalálásához, miközben a páciensek érzelmi háttérét is figyelembe veszi. Ahogy Halász és szerzőtársai (2018) is rámutatnak, a gyógyítás hatékonyságának biztosítása érdekében az orvosi nyelvhasználatba elengedhetetlen integrálni olyan, a betegközpontú kommunikációt szolgáló nyelvi eszközöket, amelyek a páciensek integritását, méltóságát is a középpontba helyezik. A health coaching nyelvi, pszichológiai, oktatási és menedzsment ismeretek kombinációján alapuló technikája tehát *konstruktivista*, hiszen aktív tanulói szerepet feltételez, mely a betegek személyiségére támaszkodva a cselekvési lehetőségek kiszélesítésében hisz (Huffman 2016).

A health coaching egyik kiemelt eszköze az ún. feltáró, vagy más néven *motivációs interjú*, amely szisztematikus, rövid és előre megtervezett, kizárólag a páciensre fókuszáló interperszonális beszélgetés során tárja fel a sikeres kezeléshez szükséges információkat, a betegség okait, irányítja a célok felállítását, javítja a beteg elköteleződését, követi az egészségmagatartás alakulását és mobilizálja a páciens belső értékeit (Hohman 2012). Célja, hogy felszínre hozza, tisztázza és feloldja a kétségeket, egyértelművé tegye a lehetséges egészségügyi kimenetek hasznát, előnyeit és hátrányait, valamint a szükséges ráfordításokat (Perczel – Forintos 2013). Ez a fajta orvos-beteg kapcsolat a változásra, változtatásra való motiváltságot nem kívülről erőlteti rá a páciensre, hanem belülről hívja elő, elismerve az egészségügyi szolgáltatást igénybe vevők autonómiáját.

Természetesen a közös döntéshozatal megvalósulásának számos előfeltétele van mind a betegek, mind az orvosok kompetenciáira vonatkozóan, melyeket Towle és Godolphin (1999) alapján Kincsesné (2013) az itt látható 2. táblázatban összegzett.

2. táblázat

A közös döntéshozatalhoz szükséges előfeltételek

Orvosok	Betegek
Kvázis partneri kapcsolat kialakítása a beteggel.	Saját magában határozza meg, hogy pontosan milyen orvos-beteg kapcsolatot preferál.
A beteg információra való igényének megteremtése vagy feltérképezése.	Egy adott orvos megkeresése és vele partneri kapcsolathoz közelítő nexus kialakítása és fejlesztése.
A beteg döntéshozatalban játszott szerepével kapcsolatos preferenciáinak megteremtése vagy feltérképezése.	Saját magában objektív módon és szisztematikusan fogalmazza meg az egészségügyi problémáit, érzéseit és elvárásait.
A beteg ötleteinek, problémáinak és elvárásainak kiderítése, majd az ezekre megfelelő válasz megtalálása és megadása.	Világosan és megfelelő időben kommunikáljon az orvossal annak érdekében, hogy megértse és megossza a releváns információkat.
A beteg lehetséges ötleteit és a rendelkezésre álló információk figyelembevételével választási lehetőségek ismertetése és az ezekkel kapcsolatos eddigi eredmények kiértékelése a páciens sajátosságaira való tekintettel.	Teljeskörűen fogadja be az információkat.
A beteg támogatása a különböző lehetőségek értékelésére és hatásuk becslésére vonatkozóan.	Minden részletre kiterjedően értékelje az információkat.
A döntés megbeszélése és meghozatala a beteggel együtt; egy konkrét cselekvési tervben való megegyezés és előkészületek, intézkedések megtétele annak nyomán követésére.	Tárgyalja meg a döntéseket, adjon visszajelzést, oldja meg a konfliktusokat és egyezzen meg az orvossal egy konkrét cselekvési tervben.

Towle és Godolphin (1999) alapján szerkesztette Kincsesné (2013).

A paternalista kommunikációtól a közös döntéshozatal elvéig vezető fejlődési folyamatot összefoglalva megállapíthatjuk, hogy „a hagyományos, tekintélyelvű, orvosi utasításokon alapuló kapcsolati modellt kezdi felváltani a partneri kapcsolat kialakítására törekvő, betegközpontú orvoslás modellje. (...) A betegek elégedettségét (amely egyaránt meghatározója lehet az orvosválasztásnak, a terápiakövető magatartásnak, de akár az orvosi perek arányának is) jelentős részben az orvos-beteg kommunikáció határozza meg” (Pilling 2004: 87). Mivel ez utóbbi nemcsak szakértő-laikus közötti interakcióként értelmezhető, de tudós-laikus közötti párbeszédként is, ezért a következő fejezetben a Publikus Tudományfelfogás (PUS) modelljeit ismertetem.

Az orvos-beteg interakció mint tudománykommunikáció: a Deficit és a Kontextus modell

A *Public Understanding of Science* vagy *Public Science* (a tudomány nyilvánossága) felfogás arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen viszonyban áll a lakosság a tudományos és innovációs eredményekkel, milyen képet kommunikál a média a tudományról, milyen társadalmi és szociális tényezők hatnak a tudomány intézményrendszerére és magára a kutatói vállalkozásra, hogyan ítélik meg a laikusok a tudományos közösséget, illetve milyen csatornákon és eszközök segítségével alakul ki a felek közti együttműködés (Gregory – Miller 1998). A Jane

Gregory és Steve Miller nevéhez köthető Public Science (PUS) egyszerre kifejezi „mind a tudomány társadalmi megértésére vonatkozó normatív és gyakorlati meghatározásokat, mind a tudományterület vezérelveit, mind azt a társadalmi és oktatási mozgalmat, amely a probléma felvetése nyomán született; a kifejezés ugyanakkor munkaköri leírás, kutatási terület és gyakorlat akadémikusok és kommunikátorok számára” (Pintér 2013: 23).

Az előző fejezetekben tárgyalt paternalista orvos-beteg kapcsolat és az egészségügyi kommunikáció biomedikális megközelítése a PUS modelljei közül elsősorban a Deficit modellel mutat korrelációt, amely abból indul ki, hogy a hétköznapi ember feje üres, vajmi keveset tud az új orvosi technológiákról, gyógyszerekről és kutatási eredményekről. A koncepció szerint a tudósok, orvosok tekinthetők minden tudás legfőbb forrásának, ők a szubjektív döntőbírái annak, hogy éppen milyen mértékben közvetítsék az egészségüggyel kapcsolatos információkat a nyilvánosság, a betegek és a média felé. Ez a felállás egyértelmű cselekvési programhoz vezet az intézmények vezetőit és a gyógyítással kapcsolatos politikai döntéshozókat: a dolguk nem más, mint „megtölteni azokat a fejeket”, vagyis minél több megbízható ismeretet átadni a laikusoknak (Gregory – Miller 1998). A séma alapján elég gyógyítani és mellette időnként tényközpontú tudásátadást folytatni, vagyis telepakolni a rendelőköt száraz broszúrákkal, segéd- és szóróanyagokkal. A francia tudományszociológus Bruno Latour erre a folyamatra használja az ún. „fekete doboz” metaforát, amely szerint a betegek nem képesek a tudományos módszerek, egészségügyi eljárások és berendezések bonyolult és zárt egységét áttekinteni és megérteni, erre azonban mindaddig nincs is szükség, amíg a hétköznapi kórházi rutin műhibák, félrediagnosztizálások nélkül, zökkenőmentesen zajlik (Latour 1987).

Ahogy azt a tudományos szféra mellett az egészségügyben dolgozók is elkezdték belátni a '90-es évektől kezdve, a Deficit modell három ponton is csúfos kudarcot vall. Egyrészt ott, ahol egy információ még a tudományos közösségen belül is kérdéses, tehát éppen alakulófélben van egy eljárás, tesztelésre vár egy gyógyszeres kezelés, esetleg elemzés alatt áll egy vizsgálati eredmény. Elengedhetetlen tudatosítani, hogy azok az ismeretek, amelyeket a szélesebb társadalom valójában igényel, kevésbé a biológia száraz tényeire hasonlítanak, mint inkább a hétköznapi, gyakorlati döntések szintjén, konkrét dilemmák kapcsán fogalmazódnak meg, például a folyamatosan „szerelőszalagon” lévő technológia vagy a szenvedélyes szakmai viták övezte orvoslás területén (Gregory – Miller 1998). Az embereket nem az érdekli, hogy a gombás fertőzéseknek pontosan hány típusa létezik a világon, hanem hogy valóban agydaganatot kaphatunk-e harminc év múlva, ha sokat telefonálunk; tényleg egészségesebb-e a margarin, mint a vaj; valóban természetes folyamat-e a globális felmelegedés; illetőleg mik a legeredményesebb lугosítási, méregtelenítési és fogyási eljárások (ld. bővebben Kutrovác et al. 2012). A Deficit-modell másik nagy hibája, hogy az egészségüggyel kapcsolatos kérdéseket a kontextus, a szélesebb társadalmi környezet figyelembevétele nélkül tárgyalja, amely viszont alapvető tényezője az orvosi várókban üldögélő laikus páciensek érdeklődésének. Harmadrészt pedig a koncepció teljességgel negligálja a kommunikáció-technológia fejlődését és a médiahasználati szokások megváltozását. Az egyre inkább digitalizálódó, kvázi „újgenerációs” betegek ugyanis egy személyre szabott, az információátadási módok változásait adaptáló, lehetőségekben gazdag, kétirányú interakción alapuló kommunikációt igényelnek, nem egy elavult, technológiai környezettől függetlenül sulykoló, merev keretek közti egészségügyi modellt, mely hierarchikus viszonyokra épül (Pintér 2016).

Ezen problémákra válaszként jött létre a Publikus Tudományfelfogás másik modellje, mely a korábbival ellentétben már figyelembe veszi, hogy a tudomány és a nyilvánosság találkozása mindennapi szituációkban, gyakran a média csatornáin keresztül történik, a laikusok egészségüggyel kapcsolatos érdeklődése pedig a világban való eligazodással kapcsolatos kérdések összességébe illeszkedik (Kutrovác et al. 2012). A Kontextus Modell alapján az emberek feje valójában tele van ismeretszerzési stratégiákkal, a nyilvánosság tagjai pedig nem általános műveltséget keresnek, hanem konkrét döntési helyzetekben, információszerzés céljából

igényelnek tudományos szakértelmet (Gregory – Miller 1998). E megközelítés szerint az egészségügyi kommunikáció legfőbb célja a tudományos és hétköznapi érdekek közös fórumának megteremtése, vagyis minőségi és korszerű kapcsolat kiépítése nemcsak a „kész”, de a még készülő tudomány és az állampolgárok között is. A koncepció előírja, hogy az egészségüggyel kapcsolatos ismereteket olyan utakon közvetítsék a páciensek számára, amelyek „megfelelően figyelembe veszik azokat a társadalmi, szociokulturális és technológiai tényezőket, amik ennek a közvetítésnek a kontextusát alkotják” (Gregory – Miller 1998: 98). Mindez azt jelenti, hogy az ellátórendszerekben dolgozóknak elengedhetetlen nagymértékben reflektálni a betegek meglévő tudására, figyelembe venni mindennapi kihívásait és egyéni kognitív korlátait, végső soron pedig bevonni őket a kezelésekkkel, preventív eljárásokkal kapcsolatos döntéshozatali folyamatokba.

A fenti gondolatra a tudománykommunikáció két további modellje is épít, a *laikus-szakértelm modellje*, illetve a *közönség bevonásának modellje*. Míg előbbi szerint a betegek saját szervezetükkel, a különböző műtéti eljárásokkal, gyógyszeres kezelésekkal kapcsolatos tapasztalatai legalább olyan fontosak, mint az orvosok biológiai ismeretei és felkészültsége; addig utóbbi a pácienseket tevőleges aktorként involválja a különböző egészségüggyel kapcsolatos döntési folyamatokba (Lewenstein 2003). Amennyiben ezt a két megközelítést a PUS Kontextus modelljével integráljuk, a végeredmény tulajdonképpen magába foglalja az előző fejezetekben ismertetett bio-pszicho-szociális megközelítést, valamint a közös döntéshozatal elvét is; az orvos-beteg kommunikációt pedig kiegyenlített és folytonos egyezkedési folyamatként azonosítja. A következő gondolati egység ezen egyezkedési folyamat technológiai, médiahasználati aspektusait összegzi; elsősorban pedig arra a kérdésre keresi a választ, hogy az információs társadalom milyen hatást gyakorolt az egészségügyre.

A kommunikációtechnológia fejlődésének következményei: az e-betegek megjelenése, a bio-pszicho-szociális-digitális megközelítés és a cyberchondria

Az orvos-beteg kommunikáció az elmúlt évtizedekben jelentős átalakuláson ment át az információs társadalom megjelenésének köszönhetően. A tudományos irodalomban számos elmélet található arról, hogy pontosan mit nevezünk információs társadalomnak: Machlup (1962) „tudásiparnak” hívta; Touraine már 1971-ben posztindusztriális közösségi tendenciákról beszélt (Touraine 1988: 104); Bell szerint pedig az egyes szolgáltatásokat és magát az információt előállító munkavállalók száma képezi egy társadalom információs karakterének indikátorát (Bell 1976). Ez utóbbi gondolatot Stehr (2002) is megerősítette, aki szerint a tudásalapú társadalomban a munkahelyek nagy része tudással való foglalatosságot indukál, a gazdaságot pedig nagyrészt nem az anyagiak, hanem e szimbolikus vagy tudásalapú entitások viszik előre. Mindezt kiegészítve Richta (1977) szerint a társadalom szolgáltatásokon, oktatáson és alkotó tevékenységen alapuló tudományos civilizációvá alakult át.

Az elmúlt évtizedekben az információs társadalommal kapcsolatos kutatásokban a *hálózatosodás* fogalma nyert kiemelt jelentőséget. Manuel Castells (2006) egyenesen paradigma-váltásként írja le az új szerkezetű társadalom létrejöttét, a tájékoztató funkció mellett pedig központi elemként a hálózati logikát jelöli meg. A kutató szerint az ezredfordulóra jellemző kommunikációtechnológiai fejlődés teljes mértékben átrendezte a közösségi erőforrásokhoz és információhoz való hozzáférést, melynek – a kulturális, szociálpszichológiai és üzleti aspektusok mellett – jelentős egészségügyi és kommunikációs vonatkozásai is vannak. „Az információ feldolgozása, tárolása és továbbítása terén történt fejlődés egyrészt a digitális technológiák széles körű alkalmazásához, másrészt a távközlés és a számítástechnika konvergenciájához vezetett a társadalom minden szegmensében. Mivel a kétezres évektől a technológia életünk minden szegmensét formálja, így korábban nem tapasztalt inger- és hír-ismereti nyomást gyakorol a társadalomra” (Pintér 2016: 676). A világ szerkezete hálózat-ala-

púvá vált, amelyben sorsformáló élménnyé lépett elő az internet, a számítástechnika, valamint a telekommunikáció (Castells 2000). Ehhez a gondolathoz Van Dijk (2006) is kapcsolódik, aki szerint a hálózatok a társadalom idegrendszerévé váltak. Végezetül pedig elengedhetetlen megemlíteni Lyotardot is, aki amellet érvelt, hogy a tudás a posztmodernizmus legkelendőbb árucikkévé vált, mivel az infokommunikációs technológiák áttörést okozó fejlődése a társadalmi elit mellett széleskörben hozzáférhetővé tette az információt immár a laikusok számára is (Lyotard 1984).

Az információs társadalomban megjelent új kommunikációtechnológiai fejlesztések, a keresőmotorok, a web2-es alkalmazások, a közösségi médiafelületek, a felhasználói blogok és vlogok számos aspektusból gyakorolnak pozitív hatást az orvos-beteg kapcsolatra és az egészségügyi kommunikációra. A legfontosabb ezek közül, hogy megjelenésük óhatatlanul kimozdítja az orvost a korábbi paternalista, a beteget pedig a korábbi passzív befogadói szerepből és egyaránt motiválja a tájékozott beleegyezés és a közös döntéshozatal elvét (Salmon – Hall 2004). A folyamat végeredményeképpen digitális komponenssel bővül a korábbi bio-pszicho-szociális modell, és megjelenik az ellátási láncban annak legfontosabb szereplője, az új típusú, a kollektív online tudásra intenzíven támaszkodó páciens, aki egyre inkább szakértője saját betegségének és egyre aktívabb résztvevője a diagnózis felállításának, valamint a terápia folyamatának (Meskó 2016). Az ún. e-beteg elkötelezett saját gyógyulásában, amihez tevélegesen is igyekszik hozzájárulni állandó informálódással, felkészült, az orvos-beteg kapcsolatban pedig egyenlőséget keres a közösen meghozott döntések elérése érdekében.

A bio-pszicho-szociális-digitális megközelítés értelmében a technológiai eszközök használata, az online betegközösségekben való részvétel és a saját egészségi állapottal kapcsolatos adatgyűjtés ugyanúgy fontos szerepet játszik a gyógyulásban, mint a korábbi három komponens (Ahmadvand et al. 2018). Ma már a páciensek felhasználók is egyben, akik az otthonaikban is ellenőrizhetik vércukorszintjüket, inzulint adhatnak be maguknak, megmérhetik a vérnyomásukat, elkészíthetik saját terheléses EKG-jukat, vagy akár génszekvenálást is végezhetnek. Ahogy tanulmányában Györffy Zsuzsanna (2019) írja Ferguson – Frydman (2004) nyomán, a virtuális tartalmak intenzív használata mellett rendkívül fontos, új jelenség, hogy a digitális eszközök belépnek a betegek mindennapi életébe: már nemcsak orvost és egészségügyi intézményt kereshetnek a neten, hanem például alapvető egészségi paramétereiket is monitorozhatják otthonukban. Információt kapnak és tárolnak testük változásairól, így jobban követhető és menedzselhető számukra egészségük változása vagy az esetleges krónikus betegségük. (...) Az e-páciens kifejezésben szereplő „e” tehát korántsem csak a digitális egészségügy iránti érdeklődést jelenti, hanem sokkal inkább egyfajta aktív résztvevő szerepet. Az e-páciens kifejezés az angol e-patient magyar megfelelője, amelyben az „electronic” mellett az „enabled” (képesé tett), „equipped” (jól ellátott), „empowered” (proaktív, elhivatott) és „expert” (szakértelemmel rendelkező) jelzők az e-páciensek legfontosabb tulajdonságait összegzik.

Mivel napjainkban sokkal gyorsabban, több forrásból és könnyebben juthatunk hozzá a minket érdeklő információkhoz, így a páciensek tájékozottsági szintje és egészségműveltsége is egyértelmű növekedésnek indult; ráadásul a transzparencia jelentősen fokozza a bizalom érzetét is (Gaal 2016). A 2010-es évek e-betegei már nem csak minimális egészségügyi ismeretekkel rendelkeznek, mint korábban, de készek tevékenyen hozzá is járulni fizikai és mentális állapotuk javításához, megóvásához (Kontos et al. 2014) A tájékozódás és az orvosi ismeretekhez való hozzáférés demokratizálódása, valamint a „kapuőrök” eltűnése a páciensek autonómiáját, önrendelkezésre való képességét és az önmagukkal szembeni felelősségérzetét is javítja, miközben egy egészség tudatosabb társadalom kialakításához vezet (Houston – Allison 2002).

Az elmúlt időszakban számos kutatás alátámasztotta, hogy a felhasználók egészségügyi állapota erős korrelációban áll az online információkereséssel (Houston – Allison 2002), valamint a közösségi médiafelületek használatával (Feng – Xie 2015). Mindezt Lee és szerzőtársai

(2010) is megerősítették, akik tanulmányukban rámutattak, hogy ha a web2.0-nak köszönhetően az e-betegek az adott intézménytől vagy szolgáltatótól független ismeretekhez jutnak az egyes eljárásokról, kezelési módokról és a lehetséges orvosokról, akkor sokkal tudatosabb, objektívebb szereplőként jelennek meg az egészségügyi folyamatban. Gaal (2016) szerint a kapcsolatfelvétel a különböző online betegcsoportokkal, ezek révén pedig a sorstársi közösségbe kerülés jó hatással van az önérdékérvényesítési kompetenciák fejlődésére, valamint a végső gyógyulási esélyekre is. Ez a tendencia nemcsak csökkenti az információs aszimmetriát a felek között, de támogatja az e-beteg részvételét saját kezelésében, javítja a páciens kiszolgáltatottságának érzetét és az inter- és proaktivitást is motiválja (Gaal 2016, Kontos et al. 2014).

A páciensek internetes tájékozódási lehetőségeinek egy további fontos forrását képezik az online szerveződő speciális betegcsoportok, fórumok is, ahol nemcsak tapasztalatokat lehet szerezni és azokat széles körben megosztani, de egyfajta támogató csoportként, referenciaként is funkcionálhatnak. Mivel a felkészült beteg tevélegesebb a döntéshozatalban és kevésbé hibáztatja az orvost abban az esetben, ha nem elégedett az egészségügyi folyamatok kimenetelével (Bylund et al. 2009), ezért elengedhetetlen beemelni az internethasználatot és a médiatudatosság fejlesztését is a rendszeres konzultációkba (Sommerhalder et al. 2009). Mindezt a gyógyítók is felismerték, akik annak érdekében, hogy megbízható honlapokat javasolhassanak a betegek autonóm tájékozódásához, egyre gyakrabban artikulálják az internethasználattal kapcsolatos tréningek igényét (van Uden-Kraan et al. 2010).

Az online világ kikerülhetetlenségét azonban nemcsak az bizonyítja, hogy a páciensek az internetes tájékozódásnak köszönhetően kevésbé érzik magukat kiszolgáltatottnak és jóval egyenlőbbnek élik meg a felek közti kapcsolatot, de a másik oldalról is megerősíthető ugyanez: az internethasználó betegekhez pozitívan viszonyuló orvosok számára ugyanis megkönnyebbülést jelent, ha a döntés felelősségét megoszthatják (Broom 2005). Pácienseik nemcsak felkészültebbek, motiváltabbak és elkötelezettebbek lesznek, de e tényezőknek köszönhetően jelentős idő és energia is spórolható, így lehetőség nyílik az adott diagnózis mélyebb összefüggéseinek feltárására. Napjainkban hatalmas adatbázisok, tudományos folyóiratok ezrei állnak a gyógyítók rendelkezésére, ami támogatja a minél pontosabb kórképek felállítását. Ennek eredményeképpen az információs forradalom nemhogy nem csökkenti az orvos kivételes tekintélyét és kompetenciáját, de az internet általi felkészültség a közös döntéshozatal irányába tereli a viziteket, ráadásul mindez kihat a szakmai felelősségtudatra és az orvoslás morális aspektusára is (Gaal 2016).

Természetesen miközben a kommunikációtechnológia megújuló formátumai hatékonyan egészítik ki a betegtájékoztatás módjait, az orvos-beteg interakció alapvető átalakulása jelentős kihívásokat is indukál az egészségügyben, aminek legfőbb oka, hogy az információs aszimmetria csökkenése olyan hatással is járhat, hogy az e-páciens elkezd megkérdőjelezni az orvos kompetenciáját. Az információs túltelítettség kezelése napjainkban igen komoly kihívást jelent a gyógyítók számára, hiszen a rendelkezésre álló nagyszámú források részletekbe menő feldolgozása rendkívül időigényes; ráadásul mivel a kevésbé triviális diagnózisok kapcsán gyakran heterogén kezelési módszerek találhatók, így akár össze is zavarhatják az orvost, ami végső soron akár hatékonyságcsökkenéshez is vezethet. Mindezt az is kiegészíti, hogy az információ szabad áramlásának és a tartalomelőállítás demokratizálódásának köszönhetően az elérhető felületek színvonala erősen változó, a források megbízhatósága kétséges, a páciensek tájékozódását pedig nehéz központilag szabályozni (Quintana et al. 2001).

Ma már rendkívül alacsony a belépési költsége a közlésnek, bárki pillanatok alatt száz ezreket érhet el, és ha ügyes, és van pénze saját maga reklámozására, külsőségeiben könnyen leutánozhat egy valódi szakértőt. Mivel az orvosokat sokszor lefoglalja a munkájuk, vagy még nem ismerték fel az énmárkázás fontosságát, ezért nincs közérthető weblapjuk, Facebook-oldaluk. Emiatt előfordulhat akár az is, hogy kommunikációs szempontból profibbnak

néznek ki az álszakértők, mint azok, akik valóban értenek a gyógyításhoz. Ráadásul a médiának is szüksége van szakértőkre, hiszen a szerkesztők nem akarják saját maguk elmondani a véleményüket, ezért rengeteg műsorba hívnak olyan szócsöveket, akiket szakértőnek neveznek. A szerkesztők válogatása azonban gyakran felületes: lehet, hogy egy meghívott nevét a Google dobta ki elsőnek, vagy azért hívták be, mert korábban már mások is behívták másik műsorba. Utóbbi könnyedén eredményezheti azt, hogy aki egyszer bekerül a körforgásba, egyre többet fog szakértőként szerepelni anélkül, hogy bárki ellenőrizte volna a tudását.

Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az információkhoz való hozzáférés még nem egyenlő a szaktudással, az orvosi kompetenciákkal és évtizedes tapasztalatokkal (Gaál 2016). A betegek gyakran találkoznak félrevezető információkkal és hoznak olyan fajsúlyos döntéseket szenzációhajhász, manipulatív vagy érzelmileg túlfűtött cikkek alapján, amelyek valójában nem is relevánsak a saját kórképük kontextusában (Winterbottom et al. 2008). Egy orvosok körében készített felmérés szerint a pontatlan online tartalmaknak köszönhetően a páciensek szükségtelen félelmeket táplálnak önmagukban, mely végső soron az egészségügyi ellátások költségnövekedéséhez vezet a nem létfontosságú szolgáltatások és kezelések igénybevétele miatt (Kim – Kim 2009). Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az internetet nem etikus, hanem elsősorban gazdasági szempontok működtetik, így az objektív tájékozódást támogató site-ok mellett ezoterikus gyakorlatokat és áltudományos szolgáltatásokat is promotál. Ez utóbbiakkal kapcsolatban kifejezetten kiszolgáltatottak és sebezhetőek a betegek, hiszen nem egyszer hinni akarnak a remény, illetve a kontroll illúzióját nyújtó információknak, ami végső soron hamis biztonságérzet kialakulásához vezethet (Tonsaker et al. 2014).

Az internetpenetráció egy másik káros jelenséget is indukál az orvos-beteg kapcsolatban: az öndiagnosztizálás problematikáját. 2013-ban a Pew Research Center's Internet & American Life Project rámutatott, hogy az amerikai felnőttek 35 százaléka webes információk alapján diagnosztizálja magát, és amíg 41 százalékuknak az orvosa is megerősítette a sejtéseket, addig 18 százalékuknál végül nem igazolódott be a kezdeti gyanú. A felmérés szerint az öndiagnosztizáló betegek egyharmada végül el sem ment orvoshoz, hogy kiderítse, igaza volt-e a Google-nak vagy sem (Fox – Duggan 2013). Egy másik nemzetközi kutatás még ennél is sokkolóbb adatokkal állt elő: a megkérdezettek 70 százaléka rendszeresen meglátogat internetes oldalakat, ha kétsége van az egészségügyi állapotával kapcsolatban (Hu et al. 2012). Ami Magyarországot illeti, a Szinapszis Kft. 2016-os kutatása szerint a betegek igyekeznek minél több forrásból tájékozódni: bár a legtöbb ember – a megkérdezettek 80 százaléka – először az internethez nyúl, a legfőbb információforrást még mindig az orvos és az egészségügyi dolgozók jelentik hazánkban. A megkérdezettek 8 százaléka a szakorvosokat, 12 százaléka pedig a házi orvosokat nem tartja hitelesnek (Kis 2016).

A fenti jelenséget a szakirodalom *cyberhondriának* nevezi: a fogalom elsősorban azokat a hypochondereket azonosítja, akik gyakran használják az online világot öndiagnosztizálásra, melynek eredményeképpen rendre félreértelmezik az észlelt tüneteket (Donnelly 2017). A félreértelmezés oka elsősorban az, hogy a páciens önmagával kapcsolatos torz előfeltevéseit a Google megbízhatatlan információi mintegy megerősítik, az agyunk pedig hajlamos arra, hogy létrehozza az általunk diagnosztizált betegség egyéb tüneteit (Davis 2018). Azt internetes tájékozódás veszélyeivel kapcsolatban azt sem szabad elfelejteni, hogy a weborvos képtelen személyre szabott diagnózist adni, a különböző oldalakon található eseteleírások pedig gyakran túlzó általánosítások: homogenizálják az eseteket és negligálnak bizonyos kulcsfontosságú részleteket. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a keresők optimalizálása miatt szinte rögtön a legsúlyosabb, leggyakoribb kórképek jönnek ki találatként – mondjuk az alacsony fehérvérsejt szám beírására a leukémia –, rögtön világossá válik, hogy miközben a megelőzésben kulcsszerepe van a tájékozódásnak, a betegség megállapításában és kezelésében azonban kétélű fegyverré vált az internet.

Az egészségügyi team-en belüli kommunikáció korlátai

Természetesen nemcsak a gyógyító-páciens relációjában, de a másik oldalon, vagyis az egészségügyi teamen belül is fontos a minőségi kommunikáció, amely elsősorban a dolgozók elhivatottságának, érzelmi és szakmai biztonságérzetének megteremtése, motivációja szempontjából meghatározó (Kollár 2016). Ahogy számtalan kutatás rámutatott, ezeknek a tényezőknek komoly finansiális hozadéka is van, hiszen nemcsak elősegítik az egészségügyi kimenetek javítását, de csökkentik a visszaesések, kórházi felvételek, komolyabb beavatkozások számát is (Udvardi 2017). Annak következtében, hogy az egészségügyi ellátórendszerek még a legfejlettebb, legmodernebb infrastruktúrával és legfelkészültebb szakemberi gárdával rendelkező országokban is jelentős finanszírozási problémákkal küzdenek, az elmúlt években a kórházakban dolgozók érdeklődése érezhetően megnőtt a gazdasági és menedzsment tudományok, kommunikációs továbbképzések iránt, valamint költségtudatosságuk is erősödött a korábbiakhoz képest (Málovics et al. 2007). Az egészségügy fejlődése egyre inkább a széleskörű választási lehetőségek, orvos és páciens között megosztott felelősség, valamint az egyének önmenedzselése felé halad. (Sihota – Lennard 2004) Mindez természetesen csakis akkor valósulhat meg, ha feltárásra kerülnek a kórházak falai között zajló kommunikációt korlátozó tényezők, melyeket Kollár (2016) alapján a 3. táblázatban foglalok össze.

A fenti rendszerszintű korlátok mellett sajnos a magyar egészségügynek számos társadalmi, illetve szervezeti problémával is szembe kell néznie, melyek hosszútávon szintén jelentős hatást fejtenek ki a kórházon belüli kommunikációs gyakorlatra. Ezeket Borbás és szerzőtársai (2005) az alábbi főbb pontokban összegzik:

- ◆ a mentális és fizikai egészséget általánosságban nem tekintjük kiemelkedő értéknek; sem egyéni, sem közösségi dimenzióban nem kielégítő az egészség megővásával, a betegségek megelőzésével kapcsolatos attitűd;
- ◆ a magyar egészségügyi ellátórendszer szerkezete erősen diszfunkcionális; nem tükrözi megfelelően sem a valós szükségleteket, sem a széleskörű társadalmi igényeket, sem a technológiai környezet modernitását;
- ◆ a szabályozási mechanizmusok és a rendelkezésre álló források nem követik a társadalmi igények drasztikus növekedését, a szolgáltatást igénybe vevők szokásainak alapvető megváltozását;
- ◆ a finanszírozási feltételek és szerkezeti aránytalanságok miatt növekszik a belső deficit; a rendelkezésre álló infrastruktúra minősége romlik, bérfeszültség alakul ki a dolgozók között;
- ◆ a szolgáltatás minőségében és a gyógyítás színvonalában egyenetlenségek és szabályozatlanság található;
- ◆ a lakossági részesedés a finanszírozásból ugyan igen magas arányú, de hatékonytalan is; ráadásul nem párosul megfelelő színvonalú fogyasztóvédelemmel és beteg-érdekérvényesítési törekvésekkel sem;
- ◆ a hálapénz továbbra is jelentős torzító szerepet játszik az ágazatban;
- ◆ a 21. századi infokommunikációs eszközök kihasználtsága rendkívül alacsony (Borbás et al. 2005).

Mivel e rendszerszintű korlátok megoldása elsősorban nem jelen sorok szerzőjének kompetenciájába tartozik, hanem jóval inkább a nagy ellátórendszerek fejlesztésében érdekelt szakpolitikusok feladata, így a következőkben inkább a gyógyításban dolgozók motivációit befolyásoló egyéb komponenseket és a belső kommunikáció hatékonyabbá tételének főbb szempontjait tárgyalom.

3. táblázat

Az orvosok és szakdolgozók közötti kommunikációt akadályozó főbb tényezők (Kollár 2016)

Egyéni korlátok:	<ul style="list-style-type: none"> ◆ az egyéni szerepek, felelősségi és hatáskörök tisztázásának hiánya, ◆ a kölcsönös bizalom hiánya, ◆ a valóságos és vélt hierarchikus szerepek közötti eltérés, ◆ valamint a kölcsönös tisztelet hiánya. 	
Hivatásbeli korlátok:	Elsősorban <i>vezetői megoldást</i> igénylő problémák:	<ul style="list-style-type: none"> ◆ kiforrott vezetés és egyértelmű szabályok hiánya, ◆ a csoportméretből fakadó problémák, ◆ az együttműködés kidolgozására szánt idő hiánya, ◆ a különböző díjazási, jutalmazási rendszerek egyeztetésének hiánya, ◆ adminisztratív korlátok, ◆ nem megfelelő döntéshozatali struktúrák/módszerek.
	Elsősorban <i>beosztotti megoldást</i> igénylő problémák:	<ul style="list-style-type: none"> ◆ új dolgozó betanításának, eligazításának hiánya, ◆ nem megfelelő formális és informális kommunikációs mechanizmusok, ◆ a különböző képzettségi szintekből fakadó nehézségek, ◆ szakmai szerepzavarok, bizonytalanságok, ◆ az elkötelezettség hiánya, ◆ a csapattagok eltérő egyéni motivációi, ◆ eltérő egyéni kapcsolat a betegekkel, ◆ fásultság, kiegész, ◆ a felelősségvállalás hiánya, ◆ előítéletek.
Rendszer-szintű korlátok:	<ul style="list-style-type: none"> ◆ közös kommunikációs tréning és csapatépítés hiánya, ◆ támogatás hiánya (erkölcsi és anyagi), ◆ megfelelő visszajelző és értékelőrendszer hiánya. 	

A belső kommunikáció és dolgozói elhivatottság fejlesztése az egészségügyben

Ahogy az elmúlt években számos kutatás rámutatott, az egészségügyi szolgáltatások hatékonysága, hozzáférhetősége és életképessége erősen korrelál a szolgáltatók teljesítményével (Mbilinyi – Daniel 2011); a munkatársak szakmai indíttatása jelentősen kihat a napi kórházi rutin során manifesztálódó viselkedésükre; mindez pedig közvetve befolyásolja a lehetséges egészségügyi kimeneteleket, a rendszer egészének hatékonyságát, a pályaelhagyó ápolók és orvosok arányát, valamint a szolgáltatás minőségének általános színvonalát (ld. bővebben Koestner – Ryan 1999, Mutizwa – Mangiza 1998, Perreira et al. 2016). Az egészségügyi dolgozók, orvosok ösztönzésekor nemcsak a bérek, ösztöndíjak és béren kívüli juttatások emelése, a tehermentesítés, a munkaórák csökkentése, valamint a munkabiztonság, a megfelelő

munkafeltételek megteremtése jöhet szóba, hanem számos egyéb, a rendszer „öröklött tehetetlenségeitől” független motivációs tényező is.

Annak érdekében, hogy ezek a független motivációs tényezők azonosíthatók legyenek, elengedhetetlen megismerni a munkavállalói elkötelezettség általános mozgatórugóit, melyeket Szabó (2016), valamint Perreira és szerzőtársai (2016) szakirodalmi áttekintése alapján az alábbi kilenc kategóriába sorolva ismertetek.

1. *Jövőkép*: azok a dolgozók elkötelezettebbek lesznek, akik ismerik, értik és elfogadják az intézmény jövőképét és hosszútávú céljait; azonosulnak a kórház értékeivel; tisztában vannak azzal, hogy erőfeszítéseik hogyan segítik a szolgáltatót hosszútávú céljai elérésében; illetve látják azt, hogy pontosan hogyan járulnak hozzá a sikerhez.
2. *Lehetőségek*: az intézmény nyújtotta fejlődési lehetőségek szinte kivétel nélkül elkötelezettség-növelő hatásúak lehetnek, hiszen a kereteiken belül az egészségügyi dolgozók eltérő képességeiket és készségeiket mutathatják meg, illetve kamatoztathatják. Az alternatívák között gyakori a karrierutakon való előrelépés, a tapasztalatszerzés, a munkakörön belüli vagy akár azon túlmutató személyes és szakmai tanulás, a többletmunka, a képzési programokon való részvétel, valamint a döntési folyamatokba, véleményütköztetési fórumokba való bevonódás lehetősége.
3. *A munka és a konkrét feladatok*: a napi, rutinszerűen végzett tevékenység minősége, körülményei is nagymértékben befolyásolhatják a szakápolók, orvosok elkötelezettségi szintjét. Az értelmes és érdekes munka, izgalmakkal, kihívásokkal és változatossággal teli feladatok általánosságban az elkötelezettség erősödéséhez vezetnek. Amennyiben a munkavállaló úgy érzi, hogy munkája jelentőségteljes és fontos, a feladatok és a határidők ésszerűek és teljesíthetők, úgy a megvalósításuk is büszkeséggel tölti el, ami növeli elégedettségét. Ezzel szemben a túlterheltség, az intenzív munkahelyi nyomás és stressz, a kényelmetlen munkakörülmények, valamint az eszközök korszerűtlensége kimutathatóan csökkenti a motivációt.
4. *Önrendelkezés*: ahogy Armstrong és Murlis (2005) is rámutatott, az elnyomott, erős kézzel felügyelt és irányított szakember ritkán tekinthető lelkes, elhivatott munkaerőnek, hiszen az efféle vezetési stílus nem inspirálja az önkéntes többleterőfeszítéseket. Ebből következően az egészségügyi dolgozók motivációinak javítása szempontjából kiemelten fontos a szakápolóknak, orvosoknak nyújtott függetlenség, autonómia érzete; a saját belátásuk szerinti munkavégzés és időbeosztás lehetősége; a felhatalmazás, a döntésekbe való bevonás; valamint saját munkájuk feletti kontroll érzete. A napi rutin során megélt szabadság erősíti a bizalmat, a megbecsülés érzetét, és végső soron növeli az elkötelezettséget.
5. *Szociális környezet*: a munkahelyi kapcsolatok, a kollégákkal, a betegekkel ápoló szociális viszonyok, a közösséghez tartozás érzete, a vezető hozzáállása, stílusa, a csapatmunka hatékonysága jelentős szerepet játszhatnak a kórházi dolgozók önbecsülésében. A személytelen, antiszociális és toxikus munkahelyi környezet erősen romboló hatású.
6. *Kommunikáció*: a beosztottakat érintő ügyekről, az intézmény céljairól való teljeskörű tájékoztatás, a dolgozók, páciensek és vezetők közötti interakció minősége, a vertikális és horizontális, formális és informális véleménynyilvánítási szabadság, az akadálymentes információáramlás, a különböző munkahelyi felmérek eredményeinek kommunikálási módja, az egyéni teljesítmények hatékonyságáról adott visszajelzések, illetve a javadalmazással kapcsolatos korrekt információnyújtás nélkülözhetetlen motivációs tényezők.

7. *Környezet*: a munkakörnyezettel kapcsolatos tényezők, az intézményi és személyi biztonság, a kórházak fizikai környezetének felszereltsége és kényelme, a használt eszközök, berendezések minősége, az intézmény támogató jellegére utaló segéd-szolgáltatások intenzíven korrelálnak az orvosok, ápolók egyéni elkötelezettségével.
8. *Vállalati értékek és gyakorlatok*: a kórházi hétköznapiak során alkalmazott gyakorlatok és értékek, a sokszínűség kezelése, a teljesítménymenedzsment, az *innovációs policy*, a betegközpontú szemlélet, a munkaerő megtartására és kezelésére vonatkozó szabályrendszer, a kórházon belüli viselkedésminták; az egészségügyi team-en belüli kockázattmegosztás, a szolgáltató elismertsége, jó hírneve egyaránt növelhetik a munkavállalói lojalitást.
9. *Javadalmazás és elismerés*: az egyik legfontosabb elégedettséget ösztönző terület, melybe beletartozik, hogy mennyire méltányosnak és igazságosnak érzik a kapott kompenzációs csomagot, ösztönzési eszközöket a dolgozók. Versenyképesek-e a fizetések, megfelelő mértékűek-e a béren kívüli juttatások, értékeli-e az intézmény a kiugró teljesítményt és többletmunkát. Az anyagiak mellett azt sem árt tudatosítani, hogy nagyobb valószínűséggel köteleződnek el a dolgozók olyan munkahely iránt, ahol megbecsülésüket rendszeresen verbálisan is kifejezik (ld. bővebben Szabó 2016, Perreira et al. 2016).

A fenti kategóriákat együttesen akár *életpálya-modellnek* is tekinthetjük, amelynek tudatos és részletes megtervezése, az előrébb jutáshoz szükséges „mérőkövek” és elvárások deklarálása, a standardizált HR- és employer branding stratégiák nagyban javíthatják az egészségügyi dolgozók szakmában maradási arányát, a belső mobilitási készséget, valamint a határon túli migráció minimalizálását (Vízvári – Gyetvai 2010). A tervezhető karrierutak alapfeltétele, hogy minden kórházi vezető törekedjen arra, hogy a munkatársai képességei és elvárásai szempontjából a lehető legadekvátabb, leginkább személyre szabott feladatokat allokalja; ennek érdekében pedig célszerű nemcsak meghatározott időközönként felmérni a dolgozók igényeit, de azokat stratégiai szinten be is építeni a kórházak humán erőforrás menedzsment folyamataiba. Weldegebriel és szerzőtársai (2016) kutatásukban rávilágítottak, hogy az összes motivációs dimenzió közül a sikeresen működő, *inmateriális* humán erőforrás-gazdálkodási eszközök képesek a legintenzívebb hatást kiváltani, éppen ezért az egészségügyi reformokat előkészítőknél nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük az egyes munkakörhöz illesztett életpálya-alternatívák központi szabályozására (Weldegebriel et al. 2016).

Ahogy korábban láttuk, a munkatársak teljesítményére a belső kommunikáció minősége is jelentős hatást fejthet ki, emiatt pedig kiemelten fontos, hogy a team vezetője rendszeresen és közvetlenül pozitív, támogató visszajelzéseket adjon az egészségügyi csapatnak. Nagypál (2009) szerint a szervezeten belüli kommunikáció olyan – egy vagy kétirányú – közlési folyamat, mely akár élő szóban, akár írásos formában való információáramlást jelent a vállalati stratégiával, változásokkal és a hétköznapi folyamatokkal kapcsolatosan. Mindezt Karoliny és Poór annyival egészíti ki, hogy a belső kommunikáció „a közös cél érdekében végzett munka tervezését, irányítását, ellenőrzését, értékelését, a működési feltételek biztosítását, az erőforrások összehangolását teszi lehetővé. Közvetíti az értékeket, a normákat, a szervezeti kultúrát, fontos szerepet játszik a hatalmi struktúrák működésében, a szervezeti szerepek betöltésében, a munkahelyi légkör alakításában, valamint a munkahelyi konfliktusok kialakulásában, kezelésében és megoldásában” (Karoliny – Poór 2010: 409).

A belső kommunikáción belül megkülönböztetünk *formális* és *informális*, *vertikális* és *horizontális*, valamint *felülről lefelé* és *alulról felfelé* irányuló információátadást. Daft szerint a felülről lefelé irányuló kommunikáció a hatáskörök közvetlen hierarchikus vonalai mentén

zajlik, általában pedig eligazításokat, utasításokat közvetít (Daft 1988: 441). Az alábbi öt altípusa van, melyre az orvosoknak, szakdolgozói team-et vezetőknél és az intézményeket irányítóknak egyaránt hangsúlyt kell fektetniük a sikeres munkavégzés érdekében.

1. *A célok megvalósítása:* ebbe a kategóriába az intézményi stratégia, a szervezeti, vezetői és egyéni célok szinkronizálása, az elvárt viselkedésminták kommunikálása, valamint általános iránymutatások tartoznak.
2. *A munkavégzési utasítások és magyarázatok:* ebbe a kategóriába a konkrét, napi feladatok szétosztása, az elvégzés elvárt módjának egyértelmű közlése, valamint annak világossá tétele tartozik, hogy miként kapcsolódik más tevékenységekhez az adott feladat.
3. *Az elvárások, szabályzatok közlése:* ebbe a kategóriába a kórház működését meghatározó szervezeti keretek és formák, belső és külső ügymenetek megfogalmazása tartozik.
4. *A visszajelzés a teljesítményről:* a kategória elsősorban az arra vonatkozó értékelési formákat foglalja magába, hogy a kórházi dolgozók milyen színvonalon, mekkora teljesítménnyel végezték el munkájukat.
5. *A nevelő szándékú üzenetek:* az utolsó kategóriába az azzal a céllal megfogalmazott információk tartoznak, hogy a vezetők elnyerjék a szakdolgozói team teljeskörű támogatását, elkötelezzék őket a közös értékrend mellett és motiválják a minél magasabb színvonalú munkavégzést (Daft 1988).

A felülről lefele irányuló kórházi kommunikáció során az egyik legfontosabb szempont, hogy minél rövidebb, közvetlenebb információs utak kerüljenek kialakításra, amelyeknek köszönhetően gyorsabban és pontosabban jut célba az üzenet. Egy másik megkerülhetetlen adalék, hogy az adott vezető stílusa – a kórházak humán erőforrásának specifikumai miatt – legalább annyira épüljön *kapcsolat-*, mint *feladatorientált* technikákra. Ezt támasztja alá Hersey és Blanchard (1982: 152) modellje is, mely szerint a szakdolgozói team-et irányítóknak minden esetben képesnek kell lenniük rugalmasan váltani az egyes vezetői stílusok között az egyes feladatokhoz allokkált beosztottak érettségi szintje, magabiztossága, felelősségvállalási képessége alapján. Ezen megközelítés szerint az egészségüggyel kapcsolatos munkakörökben sokkal kevésbé tud jól működni egy előíró, *autokratív* vezető – akit erős feladat- és gyenge kapcsolat-orientáció jellemez –, mint egy a döntésekbe bevonó, *participatív* vezető, akit viszont gyenge feladat- és erős kapcsolat-orientáció jellemez (Hersey – Blanchard 1982).

Természetesen mindezt nagyban segítheti a meghatározott keretek között zajló *teljesítményértékelő megbeszélés* is, amelynek során nemcsak megerősíthető a dolgozói elhivatottság, de a fejlesztésre szánt területek is sikerrel azonosíthatóak. Randell meghatározása szerint a teljesítményértékelés olyan folyamat, amelyben „az egyén munkáját megfigyelik, felméri, rögzítik, jelentést készítenek róla és megvitatják azzal a céllal, hogy valamilyen módon javítsanak az elvégzett munka minőségén és mennyiségén, valamint fenntartsák, vagy növeljék az egyén munkavégzésből származó megelégedettségét” (Tóthné 2004: 267–268). A teljesítményértékelés legfontosabb funkciói az alábbiak:

- ◆ szervezeti szintű és egyéni célok szinkronizálása;
- ◆ felelősségi és hatáskörök egyértelmű meghatározása, belső ügymenetek, workflow-k, szervezeti folyamatábrák és organogramok kidolgozása;
- ◆ az egyéni és szervezeti előfeltételek megteremtése, a célok teljesülésének nyomon követése;
- ◆ a munkatársak hatékonyságának és produktívitasának egységes szempontok szerinti és permanens értékelése;
- ◆ professzionális keret biztosítása a vertikális és horizontális visszacsatoláshoz;

- ◆ az egyéni és szervezeti szintű erősségek és gyenge pontok, fejlesztendő területek detektálása;
- ◆ az egészségügyi team tagjai karrierútjainak, a kapcsolódó HR-stratégia megalapozása;
- ◆ a munkatársak motiválása, inspirálása, lojalitásuk és elhivatottságuk erősítése;
- ◆ a vezető és beosztott, valamint az orvos és beteg közötti kommunikáció, hatékony konfliktuskezelés elősegítése;
- ◆ megállapodások, a teljesítményhez kötött javadalmazási és jutalmazási rendszer bemenetét alkotó szakmai elvárásokhoz kapcsolódó pluszfeladatok meghatározása. (Tóthné 2004)

Bár a teljesítményértékelés és a lefelé irányuló információátadás valóban nélkülözhetetlen az egészségügyi intézmények életében, ugyanakkor egy sikeresen működő szakdolgozói team vezetője nem építhet kizárólag erre, hanem meg kell teremtenie az *alulról felfelé irányuló szervezeti kommunikáció* előfeltételeit és a kritikára, visszajelzésekre nyitott munkahelyi légkört is. Dobák (2004: 153) szerint az alábbi négy fő motiváció állhat a kórházak alsóbb, dolgozói szintjéről a felsőbb, munkáltatói szintre eljuttatott információk háttérében:

1. *Problémák közlése*: egy sikeres szakdolgozói team vezetőjének tájékoztatást kell kapnia arról, ha valami miatt nem lehetséges a feladatok teljesítése. Ennek okai lehetnek például információ- és időhiány, státuszbeli különbségek, a felettes partner személyisége, a szervezeti struktúra, valamint a kommunikációs utak merevsége miatt keletkezett konfliktusok. Mivel az intézmény terveiben és teljesítményében kiemelten fontos az alkalmazottak érdekeltiségének pontos felmérése, így ebbe a kategóriába azok az információk tartoznak, amelyek segítségével a munkáltató átfogó képet kaphat a szakdolgozók egyéni céljairól, igényeiről is.
2. *Fejlesztésre vonatkozó javaslatok*: ebbe a kategóriába az innovációra, újtásra, korszerűsítésre irányuló tanácsok tartoznak, valamint azok a saját ötletek, amelyekkel az egészségügyi team tagjai érdemben hozzájárulhatnak a hatékonyabb munkavégzéshez. E funkció kiszolgálásának remek eszköze lehet például a központi termekbe kihelyezett ötlet- vagy véleményláda, mely segítheti a speciális szituációk kezelését és az alulról szerveződő kezdeményezések felmérését. Ezen felül természetesen a kórházak HR-eseinek, *employer branding*-gel foglalkozó munkatársainak időről-időre célszerű klasszikus kvalitatív vagy kvantitatív vizsgálat – például fókuszcsoporthozos beszélgetés, online kérdőíves kutatás – keretein belül is megismerni a dolgozók elégedettségi szintjét, visszajelzéseit.
3. *Beszámolók készítése*: ebbe a kategóriába a meghatározott rendszerességgel megtartott személyes vagy írásos jelentések tartoznak, amelyekben a beosztottak számot adhatnak saját tevékenységükről és az előzetesen meghatározott tervek teljesülésének fokáról. E cél teljesülése szempontjából fontos hatékonyságnövelő szerepe lehet az automatizált, akár online működő adminisztrációs formáknak, a részletekben menően kidolgozott és tesztelt kérdőíveknek, standardizált nyomtatványoknak.
4. *Sérelmek és viták közlése*: a hatékony konfliktuskezelés érdekében a jó vezető alkalmat teremt a látás- és véleménykülönbségek, személyes krízisek, mediálást igénylő szituációk feloldására is (Dobák 2004: 153–154).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a felülről lefelé, illetve az alulról felfelé irányuló belső kommunikációban négy alapvető funkció jelenik meg:

1. *Érzelmi funkció*: a kommunikáció segítségével a szakdolgozói team tagjai kifejezésre juttathatják elégedettségüket vagy éppen elégedetlenségüket, érzelmeik pedig nagymértékben befolyásolják az egyes üzenet kódolását/befogadását.

2. *Motivációs funkció*: segítségével a vezető mozgósítja a beosztottakat a kórház céljainak megvalósítása érdekében. Ennek eszköze lehet például a meggyőzés, a visszajelzés, a dicséret, a büntetés, akár különböző szankciók bevezetése.
3. *Információs funkció*: elsősorban a bizonytalanság megszüntetésével, az információs deficit csökkentésével támogatja a döntéshozatalt. A funkció implementálása során kiemelten fontos a teljességre, pontosságra és részletességre törekvés, valamint az adekvát közvetítő csatornák kiválasztása.
4. *Ellenőrzési funkció*: a kórházakban, egészségügyi intézményekben kialakított csatornák, szervezeti térképek, formális ügymenetek biztosítják a vezetői tájékozódást. A vezetők kommunikáció révén visszajelzést kaphatnak az intézményi keretben folyó tevékenységekről is (Dajnoki 2003: 248).

E négy alapvető funkció kiszolgálása és a motiváció fejlesztésének érdekében végezetül elengedhetetlen a szakképzési és továbbképzési rendszer kidolgozásáról, működtetéséről és fejlesztéséről is beszélni, mely a szakmai tudás- és információátadó programokon túl magába foglalja az ún. „puha” készségek, például a konfliktus- és stresszkezelés fejlesztését, valamint az intézményvezető, az egészségügyi dolgozó és a beteg közötti partneri együttműködés és kommunikáció támogatását is. Az erős szervezetfejlesztési háttértudással megvalósított közös tréningek, csapatépítő programok, konferenciák és a munkaidőn kívüli közös, informális tevékenységek elősegíthetik a jobb információáramlást és a kölcsönös elismerést, összehangolódást is (Gaal 2016). A képzések, a személyre szabott mentorálás és coaching, valamint a kommunikációs tréningek a kiégés elleni küzdelemben is fontos szerepet tölthetnek be, hiszen esetmegbeszélő csoportokban önismereti, önérvényesítési technikákat fejleszthetnek a dolgozók. Ez végső soron nemcsak a rutinszerű tevékenységek minőségének tendenciózus feljavulásához, az egészségügy új technológiai eljárásainak, gyógyászati eszközeinek és módszereinek elsajátításához vezethet, de következményeként a munkatársak úgy tudják professzionalitásukat és empátikus képességeiket megőrizni, hogy közben nem „viszik haza” a munkájukat.

Összefoglalás és szakmai konklúziók

A tanulmány zárszavaként elmondható, hogy mind az orvos-beteg, mind az egészségügyi team-en belüli kommunikáció hatékonysága szempontjából fontos a *participatív*, a döntési folyamatokba bevonó, a feleket integráló szemlélet. A megközelítés előfeltétele a rendszeresség, az interakcióban résztvevők kompetenciáinak és meglévő tudásának elismerése, a bizalom és a személyre szabott helyzetkezelés, a teljeskörű tájékoztatás, valamint a kontrollérezet. Ahogy e nemzetközi szakirodalomkutatás eredményei is alátámasztották, a 21. században csakis egy olyan, a paternalista és a biomedikális megközelítéssel végleg szakító modell képes magas színvonalon kiszolgálni az egészségügyi szolgáltatást igénybe vevők elvárásait, amely törekszik az e-páciensek egészségműveltségének, elkötelezettségének és önrendelkezésének javítására, figyelembe veszi a kezelésekkal kapcsolatos dilemmák hétköznapi kontextusát, a betegek egyéni motivációt és félelmeit, valamint a megváltozott információtechnológiai hátteret. Egy ilyen modell a legkevésbé sem tekintélyelvű és messze nem hierarchikus: orvos és beteg kölcsönös elköteleződésén, progresszív eljárásokon és nyílt párbeszédén, az eltérő forrásokból szerzett ismeretek beépítésén alapul. Ebben a folyamatban fontos kiszolgáló eszköz lehet a hagyományos orvosi tevékenységet kiegészítő *health coaching*, valamint a motivációs interjú. Ennek segítségével a beteg nemcsak integrálva érzi magát, de birtokába is kerül mindannak a tudásnak, képességnek, önállóságnak és hajlandóságnak, ami a kórházak labirintusában való sikeres eligazodáshoz szükséges.

A tanulmány második felében arra is rámutattam, hogy az elmúlt évtizedekben az egészségügyi intézmények rendszerszintű, gazdasági és szakpolitikai korlátai miatt fokozatosan felértékelődött a menedzsment-szemlélet, valamint a kölcsönös és kétirányú információátadás a szakdolgozói team-en belül is. Ez önmagában ugyan nem elég a munkavállalók megtartásához, de a diszfunkcionális kommunikáció és a negatív munkahelyi légkör gyakran az utolsó lökést jelentheti a pályaelhagyáshoz. A munkatársak előmenetelének szempontjából nélkülözhetetlen többlettudást adhatnak a különböző egészségpszichológiával, mediátori szerepekkel, szervezetfejlesztéssel kapcsolatos továbbképzések, valamint az internethasználat veszélyeit és a médiatudatosság fontosságát aláhúzó kezdeményezések. A szakdolgozói team elhivatottságának fejlesztésében kulcstényezőként azonosítottam a tervezhető életpálya-modelleket, az immateriális humán erőforrás-gazdálkodási eszközöket, a teljesítményértékelő beszélgetéseket, a visszajelzésekre és kritikára nyitott munkahelyi légkört, valamint az alulról felfelé irányuló szervezeti kommunikáció előfeltételeinek megteremtését is. Mivel a kórházi munkatársak, valamint a gyógyítók és páciensek közötti interakcióra kifejezetten előnyös hatással van az információs társadalom, így a jövőben érdemes lehet még jobban kiaknázni az új megoldásokban és a korábbinál lényegesen több és korszerűbb csatornában rejlő lehetőségeket.

IRODALOM

- Ádány Róza (2011) *Megelőző orvostan és népegészségtan*. Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Armstrong, Michael – Murlis, Helen (2005) *Javadalmazás-menedzsment: Stratégia és gyakorlat*. Budapest, KJK KERSZÖV, Jogi és Üzleti Kiadó.
- Ahmadvand, Alireza – Gatchel, Robert – Brownstein, John – Nissen, Lisa (2018) The Biopsychosocial-Digital Approach to Health and Disease: Call for a Paradigm Expansion. *Journal of Medical Internet Research*, 2018/20(5). e189.
<https://doi.org/10.2196/jmir.9732>
- Baker, David W. – Wolf, Michael S. – Feinglass, Joseph – Thompson, Jason A. – Gazmararian, Julie A. – Huang, Jenny (2007) Health literacy and mortality among elderly persons. *Archives of Internal Medicine*, 2007/167(14). 1503–1509.
<https://doi.org/10.1001/archinte.167.14.1503>
- Bell, Daniel (1976) *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, Basic Books.
<https://doi.org/10.1080/00131727609336501>
- Borbás Ilona – Szirmai László – Verdes Norbert – Vilusz Lászlóné – Zelenkáné Lux Lilla (2005) Egészségügyi rendszerek Kelet-Európában. *Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet*, ESKI füzetek 2.
- Broom, Alex (2005) Medical specialists' accounts of the impact of the internet on the doctor/patient relationship. *Health*, 2005/9(3). 319–338.
<https://doi.org/10.1177/1363459305052903>
- Brown, Brian – Crawford, Paul – Carter, Ronald (2006). *Evidence-based health communication*. London, McGraw–Hill.
- Bylund, Carma L. – Gueguen, Jennifer A. – D'Agostino, Thomas A. – Imes, Rebecca S. – Sonet, Ellen (2009) Cancer patients' decisions about discussing Internet information with their doctors. *Psycho-Oncology*, 2009/18(11). 1139–1146.
<https://doi.org/10.1002/pon.1511>

- Castells, Manuel (2000) *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra. I. kötet.* (ford.) Rohonyi András. Gondolat–Infonia, 2005.
- Castells, Manuel (2006) *The Network Society: from Knowledge to Policy.* In: Castells, Manuel – Cardoso, Gustavo (2006 eds.) *The Network Society: From Knowledge to Policy.* Washington DC, The Johns Hopkins University Press, Center for Transatlantic Research Relations. 3–22.
- Connor, Melanie – Mantwill, Sarah – Schulz, Peter J. (2013) Functional health literacy in Switzerland – validation of a German, Italian, and French health literacy test. *Patient Education and Counseling*, 2013/90(1). 12–17.
<https://doi.org/10.1016/j.pec.2012.08.018>
- Daft, Richard (1988) *Management.* Chicago, The Dryden Press.
- Dajnoki Krisztina (2003) A vezetés és a kommunikáció összefüggései. *Agrártudományi közlemények = Acta Agraria Debreceniensis*, 2003/10(1). 248–255.
- Davis, Nicola (2018) Cyberchondria and cyberhoarding: is internet fuelling new conditions?. *The Guardian.*
- Deci, Edward L. – Koestner, Richard – Ryan, Richard M. (1999) A meta-analytic review of experiments examining the effects of extrinsic rewards on intrinsic motivation. *Psychological Bulletin*, 1999/125(6). 627–668. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.6.627>
- Dijk, Jan Van (2006) *The Network Society.* London, Sage. Second Edition.
- Dobák Miklós (2004) *Szervezeti formák és vezetés.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Donnelly, Laura (2017) 'Cyberchondria' fuelling anxiety epidemic clogging up hospital clinics. *The Telegraph.*
- Elwyn, Glyn – Edwards, Adrian Gwyn – Kinnersley, Paul – Grol, Richard (2000) Shared decision making and the concept of equipoise: the competences of involving patients in healthcare choices. *British Journal of General Practice*, 2000/50(460). 892–899.
- Erdem, S. Aaltan – Harrison-Walker, Jean (2006) The role of the Internet in physician–patient relationships: The issue of trust. *Business Horizons*, 2006/49(5). 387–393.
<https://doi.org/10.1016/j.bushor.2006.01.003>
- Feng, Yang – Xie, Wenjing (2015) Digital divide 2.0: The role of social networking sites in seeking health information online from a longitudinal perspective. *Journal of Health Communication*, 2015/20(1). 60–68. <https://doi.org/10.1080/10810730.2014.906522>
- Ferguson, Tom – Frydman, Gilles (2004) The First Generation of E-Patients. *British Medical Journal*, 2004/328(7449). 1148–1149. <https://doi.org/10.1136/bmj.328.7449.1148>
- Fox, Susannah – Duggan, Maeve (2013) *Health Online 2013. Pew Research Center Internet & Technology.* Washington DC.
- Gaal Ilona (2016) Az internet hatása az orvos-beteg viszonyokra. *Orvosi Hetilap*. 2016/157 (17). 680–684. <https://doi.org/10.1556/650.2016.30456>
- Gács Zsófia – Berend Katalin – Csanádi Gábor – Csizmady Adrienne (2015) Új kérdőív a szülői egészségműveltség mérésére. *Orvosi Hetilap*, 2015/156(42). 1715–1718.
<https://doi.org/10.1556/650.2015.30237>

- Gregory, Jane – Miller, Steve (1998) *Science in public: communication, culture, and credibility*. New York, Plenum.
- Gyórfy Zsuzsanna (2019) E-páciensek és digitális gyógyítók. *Magyar Tudomány*. 2019/10. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.10.6>
- Halász Renáta – Kárpáti Eszter – Eklics Katalin – Koppán Ágnes (2018) A betegközpontú szemlélet mint érték megjelenése a magyar orvosi szaknyelvtanításban. In: Besznyák Rita (2018 szerk.) *Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvtanításban és -kutatásban*. (Porta Lingua 2018) Budapest, SZOKOE 237–248.
- Hersey, Paul – Blanchard, Kenneth H. – Johnson, Dewey E. (1982) *Management of Organizational Behavior: Utilizing Human Resources*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Inc.
- Hohman, Melinda (2012) *Motivational interviewing in social work practice. Applications of motivational interviewing*. New York: Guilford Press.
- Houston, Thomas K. – Allison, Jeroan J. (2002) Users of Internet health information: Differences by health status. *Journal of Medical Internet Research*, 2002/4/(2). e7. <https://doi.org/10.2196/jmir.4.2.e7>
- Hu, Xinyi – Bell, Robert A. – Kravitz, Richard L. – Orrange, Sharon (2012) The Prepared Patient: Information Seeking of Online Support Group Members Before Their Medical Appointments. *Journal of Health Communication*, 2012/17(8). 960–978. <https://doi.org/10.1080/10810730.2011.650828>
- Huffman, Melinda H. (2016) Advancing the Practice of Health Coaching. *Workplace Health & Safety*, 2016/64(9). 400–403. <https://doi.org/10.1177/2165079916645351>
- Hulsman, Robert – Visser, Adriaan – Makoul, Gregory (2005) Addressing some of the key questions about communication in healthcare. *Patient Education and Counseling*, 2005/58(3). 221–224. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2005.07.012>
- Karoliny Zsuzsa – Poór József (2010) *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*. Budapest, Wolters Kluwer.
- Kickbusch, Ilona – Wait, Suzanne – Maag, Daniela (2006) *Navigating Health. The role of Health Literacy*. London, Alliance for Health and the Future.
- Kim, Jeongeun – Kim, Sukhwa (2009) Physicians' perception of the effects of Internet health information on the doctor-patient relationship” *Informatics for Health and Social Care*, 2009/34(3).136–48. <https://doi.org/10.1080/17538150903102422>
- Kincsesné Vajda Beáta (2013) *Kommunikációs, kapcsolati és egyéni tényezők az egészségügyi szolgáltatások minőségében és kimeneteiben*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem.
- Kis Tamás (2016) Kutatás az internetes egészségügyi információszerzésről. *Szinapszis Piac-kutató és Tanácsadó Intézet*.
- Kollár János (2016) Kommunikáció az egészségügyi teamen belül: orvosok és szakdolgozók. *Orvosi Hetilap*, 2016/157(17). 659–663. <https://doi.org/10.1556/650.2016.30444>
- Kontos, Emily – Blake, Kelly D. – Chou, Wen-Ying Sylvania – Prestin, Abby (2014) Predictors of eHealth usage: Insights on the digital divide from the Health Information National Trends Survey 2012. *Journal of Medical Internet Research*, 2014/16(7). e172. <https://doi.org/10.2196/jmir.3117>

- Kutrovác Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor (2012) *A tudomány határai*. Budapest, Typotex.
- Latour, Bruno (1987) *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lee, Chul-joo – Stacy Wang Gray – Nehama Lewis (2010) Internet use leads cancer patients to be active health care consumers. *Patient Education and Counseling*, 2010/81. (Suppl. 0), S63–69. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2010.09.004>
- Lewenstein, Bruce V. (2003) *Models of public communication of science and technology*. Ithaca, NY, Cornell University.
- Lyotard, Jean-François (1984) *The Postmodern Condition*. Manchester, Manchester University Press.
- Machlup, Fritz (1962) *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, Princeton University Press.
- Majoros Pál (1997) *Kutatásmódszertan, avagy hogyan írjunk könnyen, gyorsan jó diplomamunkát?* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 13–110.
- Málovics Éva – Vajda Beáta – Kuba Péter (2009) Paternalizmus vagy közös döntés? Páciensek az orvos-beteg kommunikációról. In: Hetesi Erzsébet – Majó Zoltán – Lukovics Miklós (2009 szerk.) *A szolgáltatások világa*. Szeged, JATEPress. 250–264.
- Málovics Éva – Veres Zoltán – Lippai László – Nagy Ágnes (2007) Competences and Risk Perception in Medical Services. In: *Proceedings of the 5th International Congress on Public and Non Profit Marketing*. CD kiadvány.
- Mårtensson, Lena – Hensing, Gunnel (2012) Health literacy – a heterogeneous phenomenon: a literature review. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 2012/26(1). 151–160. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2011.00900.x>
- Mbilinyi, Deogratius – Daniel, Marguerite L. – Lie, Gro Th. (2011) Health worker motivation in the context of HIV care and treatment challenges in Mbeya Region, Tanzania: a qualitative study. *BMC Health Services Research*, 2011/11(266). <https://doi.org/10.1186/1472-6963-11-266>
- Meskó Bertalan (2016) *Az orvoslás jövője*. Budapest, HVG Kiadó.
- Molnár Péter – Csabai Márta (1994) *A gyógyítás pszichológiája*. Budapest, Springer Hungarica.
- Mutizwa-Mangiza, Dorothy (1998) The Impact Of Health Sector Reform on Public Sector Health Worker Motivation in Zimbabwe. Major Applied Research 5. *Working Paper No. 4*. Bethesda, MD: Partnerships for Health Reform Project, Abt Associates Inc.
- Nagy Lászlóné – Korom Erzsébet – Hódi Ágnes – B. Németh Mária (2015) Az egészségműveltség online mérése. In: Csapó Benő – Zsolnai Anikó (2015 szerk.) *Online diagnosztikus mérések az iskola kezdő szakaszában*. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 147–177.
- Nagy, Lászlóné – Barabás, Katalin (2011) Possibilities in diagnostic assessment of health literacy and health-behaviour. In: Csapó, Benő – Zsolnai, Anikó (eds.) *Possibilities of diagnostic assessment of cognitive and affective developmental processes in early school years*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 174–224.

- Nagypál Mónika (2009) A munka minőségét rontja a rossz kommunikáció. *HR Portal*.
- Ommen, Oliver – Janssen, Christian – Neugebauer, Edmund – Bouillon, Bertil – Rehm, Klaus – Rangger, Christoph – Erli, Hans Josef – Pfaff, Holger (2008) Trust, social support an patient type – Associations between patients perceived trust, supportive communication and patients preferencesin regard to paternalism, clarification and participation. *Patient Education and Counseling*, 2008/73. 196–204.
<https://doi.org/10.1016/j.pec.2008.03.016>
- Perczel Forintos Dóra – Mórotz Kenéz (2010) *Kognitív viselkedésterápia*. Budapest, Medicina.
- Perreira, Tyrone A. – Innis, Jennifer – Berta, Whitney (2016) Work motivation in health care: a scoping literature review. *International Journal of Evidence-Based Healthcare*, 2016/14(4). 175–182. <https://doi.org/10.1097/XEB.0000000000000093>
- Pilling János (2004) *Orvosi kommunikáció*. Budapest, Medicina.
- Pintér, Dániel Gergő (2016) Various challenges of science communication in teaching generation Z: an urgent need for paradigm shift and embracing digital learning. *Opus et Educatio*, 2016/3/(6). 674–698. <https://doi.org/10.3311/ope.146>
- Pintér Dániel Gergő (2013) A tudományos tartalmú közlésfolyamat a globális médiatérben. *PEME, Tudományos Próbpálya Konferenciakötet*. 23.
- Porter, Michael E. (1998) *On competition*. Boston, Harvard Business School Press.
- Quintana, Yuri – Feightner, John W. – Wathen, Nadine C. – Sangster, Michelle L. – Marshall, Neil J. (2001) Preventive health information on the Internet. Qualitative study of consumers' perspectives. *Canadian Family Physician*, 2001/47. 1759–1765.
- Ratzan, Scott C. – Parker, Ruth M. (2000) Introduction. In: Selden, Catherine R. – Zorn, Marcia – Ratzan, Scott (2000 eds.) *National Library of Medicine. Current Bibliographies in Medicine: Health Literacy*. National Institutes of Health, U.S. Department of Health and Human Services, Bethesda.
- Richta, Radovan (1977) The Scientific and Technological Revolution and the Prospects of Social Development. In: Dahrendorf, Ralf (1977 ed.) *Scientific-Technological Revolution. Social Aspects*. London, Sage. 25–72.
- Rogers, Carl R. (1995) *Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*. London, Constable & Robinson Ltd.
- Salmon, Peter – Hall, George M. (2004) Patient empowerment or the emperor's new clothes. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 2004/97(1). 53–56.
<https://doi.org/10.1177/014107680409700202>
- Schulz, Peter J. – Nakamoto, Kent (2005) Emerging themes in health literacy. *Studies in Communication Sciences*, 2005/5(2). 1–10.
- Sihota, Saranjit – Lennard, Linda (2004) *Health literacy: being able to make the most of health*. London, National Consumer Council.
- Sjöberg, Lennart (2000) Factors in Risk Perception. *Risk Analysis*, 2000/20(1). 1–11.
<https://doi.org/10.1111/0272-4332.00001>
- Slovic, Paul – Weber, Elke U. (2002) Perception of Risk Posed by Extreme Events. *Discussion paper for the conference Risk Management Strategien in an Uncertain World*, New York.

- Sommerhalder, Kathrin – Abraham, Andrea – Zufferey, Maria Caiata – Barth, Jürgen – Abel, Thomas (2009) Internet information and medical consultations: Experiences from patients and physicians' perspectives. *Patient Educating and Counseling*, 2009/77(2). 266–271. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2009.03.028>
- Sørensen, Kristine – Van den Broucke, Stephan – Fullam, James – Doyle, Gerardine – Pelikan, Jürgen – Slonska, Zofia – Brand, Helmut (2012) Health Literacy and public Health: A systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health*, 2012/12(80). <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-80>
- Stehr, Nico (2002) *Knowledge & Economic Conduct*. Toronto, University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442676527>
- Szabó Anna (2016) A munkavállalói elkötelezettség növelésének hatása és lehetőségei. *Opus et Educatio*. 2016/3(4). 439–450. <https://doi.org/10.3311/ope.41>
- Tonsaker, Tabitha – Bartlett, Gillian – Trpkov, Cvetan (2014) Health information on the Internet Gold mine or minefield? *Canadian Family Physician*. 2014/60(5). 407–408.
- Tóthné Sikora Gizella (2004) *Humán erőforrások gazdaságtana*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Touraine, Alan (1988) *Return of the Actor*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Towle, Angela – Godolphin, William (1999) Framework for teaching and learning informed shared decision making. *British Medical Journal*, 1999/319(7212). 766–771. <https://doi.org/10.1136/bmj.319.7212.766>
- Udvardi Anna (2017) *A hatékony kommunikáció szerepe az egészségügyi ellátásban – az adherencia problémája és megoldási lehetőségei*. *Magyar Nyelvőr*, 2017/141(1). 75–91.
- van Uden-Kraan, Cornelia F. – Drossaert, Constance H. C. – Taal, Erik – Smit, Wim M. – Seydel, Erwin R. – van de Laar, Mart A. F. J. (2010) Experiences and attitudes of Dutch rheumatologists and oncologists with regard to their patients' health-related Internet use, *Clinical Rheumatology*, 2010/29(11). 1229–1236. <https://doi.org/10.1007/s10067-010-1435-1>
- Vízvári László – Gyetvai Györgyi (2010) *Az egészségügy humán erőforrás stratégiája*. Budapest, Egészségügyi Szakképző és Továbbképző Intézet.
- Voit Pál (2004) *A diplomamunka-készítés módszertana*. Tatabánya, TRI-Mester. 56–83.
- Weldegebriel, Zemichael – Ejigu, Yohannes – Weldegebreal, Fitsum – Woldie, Mirkuzie (2016) Motivation of health workers and associated factors in public hospitals of West Amhara, Northwest Ethiopia. *Patient Preference and Adherence*, 2016/10. 159–169. <https://doi.org/10.2147/PPA.S90323>
- Winterbottom, Anna – Bekker, Hilary L. – Conner, Mark – Mooney, Andrew (2008) Does narrative information bias individual's decision making? A systematic review. *Social Science & Medicine*, 2008/67(12). 2079–2088. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.09.037>
- Young, Sean D. – Oppenheimer, Daniel M. (2006) Different Methods of Presenting Risk Information and Their Influence on Medication Compliance Intentions: Results of Three Studies. *Clinical Therapeutics*, 2006/28(1). 129–139. <https://doi.org/10.1016/j.clinthera.2006.01.013>

AZ ÖNKORMÁNYZATOK ÁLTAL IDŐSEKNEK CÍMZETT ONLINE KOMMUNIKÁCIÓ VIZSGÁ- LATA A 2020-S COVID-19 KORONAVÍRUS- JÁRVÁNY IDEJÉN

Rákóczy Zsuzsanna Ágnes

rakoczy.zsuzsanna.agnes@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2021.1.29

Absztrakt

A jelen cikk alapját képező #kommlab (Budapesti Corvinus Egyetem) kutatás az idősek tájékoztatását és támogatását szolgáló magyarországi önkormányzati szereplők által folytatott kommunikációt vizsgálta a 2020-as Covid-19 koronavírus-járvánnyal összefüggésben. A vizsgált intézmények köre kiterjedt a fővárosi és valamennyi budapesti kerületi önkormányzatra, a megyei jogú városok, valamint a magyarországi településtípusok számbeli megoszlását alapul véve, azzal arányosan további városok és kistépelülések önkormányzatára.

Kulcsszavak

koronavírus, önkormányzati kommunikáció, idősek, közösségi média

HUNGARIAN LOCAL GOVERNMENTAL ONLINE COMMUNICATION TOWARDS ELDERLY PEOPLE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Zsuzsanna Ágnes Rákóczy

Abstract

In this paper I analyse Hungarian local governmental communication regarding the information sharing and support towards the elderly people in the context of the Covid-19 pandemic. The analysis is based on research of #kommlab (Corvinus University of Budapest). The scope of the research included the local governments of the capital city – all 23 cities with county rights and other Hungarian townships. The numbers of townships were based on their territorial division and were well-proportioned.

Keywords

Covid-19 pandemic, local governmental communication, elderly people, social media

AZ ÖNKORMÁNYZATOK ÁLTAL IDŐSEK- NEK CÍMZETT ONLINE KOMMUNIKÁCIÓ VIZSGÁLATA A 2020-AS COVID-19 KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY IDEJÉN

Kutatási beszámoló¹

Rákóczy Zsuzsanna Ágnes

Az érintettek köre és tájékoztatásuk módja

Magyarországon hivatalosan 2020. március 4-én regisztrálták az első betegeket, akik megfertőződtek a 2019 decemberének végén, Kínában azonosított, COVID-19 néven regisztrált vírussal – jelentette be Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke (koronavirus.gov.hu 2020). A járványt, amelyet a SARS-CoV-2 koronavírus okoz, a WHO² 2020. március 11-én világjárvánnyá minősítette (WHO 2020).

A vizsgálat idején még ismert terápia nélküli betegség fokozott veszélyt jelent azok számára, „akik valamilyen krónikus alapbetegségben (magas vérnyomás, szív- és érrendszeri betegség, cukorbetegség, májbetegség, légzőszervi betegség, daganatos betegség) szenvednek” (koronavirus.gov.hu 2020), tehát alapvetően az idősebb korosztálynak. Hogy kik tartoznak ebbe a csoportba, az a kormányzati kommunikáció alapján sem egyértelmű.³ Sajtótájékoztatója során Dr. Müller Cecília, országos tisztifőorvos 2020. március 17-én a 70 éves korosztályt emelte ki, majd március 20-án kérte, hogy „a 65 év felettiiek maradjanak otthonukban. Ők az életkoruknál fogva is veszélyeztetettek, nem beszélve arról, hogyha valamilyen krónikus megbetegedésben szenvednek” (Müller 2020). A kijárási korlátozásról szóló 71/2020. (III.27.) kormányrendelet 6. §-a ismét a 65 éves korhatárt jelöli meg választóvonalként az in-

---

¹ Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

² World Health Organization.

³ A megjelölt életkortól eltérően 3 település 60 évben adta meg az idősek korhatárát, egyebekben váltakozott a 65 és a 70 év megjelölése, illetve a korhatár fel nem tüntetése.

tézkedések egy részében, és a Magyar Orvosi Kamara 2020. március 15-i állásfoglalása is rájuk helyezi a hangsúlyt: a „65 év feletti egészségügyi dolgozók mozgósítását és bevonását az ellátásba határozottan ellenezzük” (MOK 2020). Orbán Viktor miniszterelnök március 20-án adott tájékoztatásában korhatár megjelölése nélkül biztosította az időseket, hogy otthonmaradásuk esetén gondoskodni fognak az ellátásukról (Orbán 2020). A Kormány hivatalos Facebook oldalain március 21-én közzétett, időseknek címzett posztokban^{4,5} szintén mellőzik az életkor megjelölését. Az 46/2020. (III. 16.) kormányrendelet⁶ pedig akként rendelkezik, hogy ha a 70. életévét betöltött személy vállalja, hogy lakóhelyét vagy tartózkodási helyét nem hagyja el, „és erről az önkormányzatot tájékoztatja, az ellátásáról való gondoskodás a települési önkormányzat polgármesterének feladata.” Az időseket fókuszba helyező kormányzati kommunikációra – a sajtótájékoztatók⁷ mellett – jelentős hangsúly került az online térben is. Önálló weblap és Facebook oldal⁸ is szolgálja a mind szélesebb körű tájékoztatást.

Tekintve, hogy az online média közel három (McQuail 2015, Szűts 2012), míg a közösségi média több mint két évtizedes (Boyd és Ellison 2008) múltra tekint vissza, nem valószínű, hogy a tanulmányunk középpontjába helyezett korosztály tagjai széles körben lennének azok fogyasztói. Jelen kutatás keretei nem tették lehetővé, hogy megbecsüljem a témában megosztott posztokra reagálók életkorát, de az alacsony számú komment arra enged következtetni, hogy – a szóban forgó médiumra egyébként jellemző aktivitással (Gálík és Urbán 2014) szemben – az érintett kör részvétele, legalábbis ebben a témában, meglehetősen csekély.

A neten elérhető közösségi médiumok közül Magyarországon a Facebook terjedt el leginkább, sokak számára mindennapi rutintevékenységgént van jelen, amelynek során intenzív médiatartalom megosztás tapasztalható (Pelle 2015), így ennek a vizsgálatát tekintettem indokoltnak. Törekedve a perszonalizáció és a szűrőbuborékok (Pariser 2011) következtében előálló elszigetelődés (Susntein 2013) lehetőségének csökkentésére, nem a véleményvezérek (Gálík és Urbán 2014), azaz a közéleti szereplők, a települési politikusok oldalait vettem alapul, hanem – feltételezve a vizsgált fórumoknak a téma iránti objektivitását is – az önkormányzatok, illetve polgármesteri hivatalok hivatalos Facebook oldalait. Hivatalosnak azon Facebook oldalakat tekintettem, amelyek közvetlen összefüggésbe voltak hozhatók a település önkormányzatával, illetve polgármesteri hivatalával, polgármesterével.

A vizsgált adatok forrása és köre, a vizsgálat feltételezései

A kutatás során összesen 325 önkormányzat online felületeit tekintettem át és vontam be a kérdőíves felmérésbe, amelyhez a fővárosi és a megyei jogú városok körén kívül 829 település került véletlenszerűen kiválasztásra. A kutatás eredményeit a felsorolt szereplők hivatalos weblapjain és Facebook oldalain elérhető tartalom, valamint a kérdőív kérdéseire adott válaszok elemzésével állítottam elő. Az online felületen az adatgyűjtés 2020. április 9. és

⁴ <https://www.facebook.com/kormanyzat/photos/a.134933189912743/3616740308398663/?type=3&theater>

⁵ <https://www.facebook.com/koronavirus.gov.hu/photos/a.102428804700683/119402229670007/?type=3&theater>

⁶ Az élet- és vagyónbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről (III) szóló 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet.

⁷ <https://www.youtube.com/user/kormanyhu/videos>

⁸ https://www.facebook.com/pg/koronavirus.gov.hu/posts/?ref=page_internal

április 15. között történt, fókuszában az online tájékoztatások mennyisége, minősége, érthetősége, értelmezhetősége és hozzáférhetősége állt. A kérdőív kitöltésére 2020. április 9. és 2020. május 6. között volt lehetőség. A kutatás főként generációs fókuszú volt, így különös figyelmet szentelt a generációkkal, elsősorban fiatalokkal és idősökkel kapcsolatos szempontoknak. A kérdőív az idősök tájékoztatását és támogatását szolgáló magyarországi önkormányzati szereplők által folytatott kommunikáció vizsgálatát tűzte ki célul.

A kutatást megelőzően feltételeztem, hogy (1) az önkormányzati online kommunikáció eredményeként mérhető interaktivitás mértéke egyenes arányban áll a település méretével, amely alatt a lakónépesség nagyságát (a lakosok számát) értem. Feltételeztem továbbá, hogy (2) az önkormányzati honlapon történő információmegosztás hiányából nem következik az online tájékoztatás teljes hiánya, az mindössze annyit jelent, hogy az adott önkormányzat elsődleges kommunikációs csatornájának a hivatalos Facebook oldalát tekinti. Végül feltételeztem, hogy (3) a tájékoztatások nem kizárólag a fenti két csatornán történtek, hanem több más eszközt is „bevetett” a városvezetés az idős lakosainak a védelme érdekében.

A kutatás eredményeként megállapítható volt, hogy a honlapokon tapasztalható alacsonyabb aktivitást csak az esetek egy részében ellentételezte a Facebook oldalak naprakészen tartása. Továbbá az elkészített kimutatásokból leolvasható volt, hogy a Facebook oldalak követőinek száma nem áll egyenes arányban a település lakosainak számával, míg a vizsgált posztok összes megosztását figyelembe véve a megosztások száma összességében alacsonynak mondható. A kutatás eredményei között tartom számon azokat a példaértékű kezdeményezéseket, amelyek javíthatják a közösségek közötti kommunikációt.

Az önkormányzati online kommunikáció módja és mértéke

A honlapok áttanulmányozása során figyelembe vett szempontok három csoportba sorolhatók: (1) a tájékoztatás technikai módja, (2) a tájékoztatás tartalma, (3) a tájékoztatás vizuális megjelenítése. A második csoport tovább oszlik kétfelé, az általános és a kimondottan időseknek szóló tartalom vizsgálatára.

A tájékoztatás technikai módjainak körében a *pop-up*, ún. felugró ablak, valamint a koronavírussal összefüggésben tájékoztató tartalomra mutató link megléte került. A teljes mennyiségnek alig több, mint 6%-a, összesen 20 weboldal esetében hívták fel felugró ablak alkalmazásával a figyelmet a hangsúlyosnak ítélt tartalomra. A mai modern webfejlesztési technológiák lehetővé teszik az egyszerű pop-up ablakok komolyabb szakértelmet nem igénylő kezelését. A *Bootstrap* alapú weboldalak esetén a normál üzenőfali megjelenítés és a pop-up ablak közötti különbség mindössze egy osztály típus definícióban különbözik (getbootstrap.com 2020). Ebből következően a technikai felkészültség hiánya nem lehet indoka a kiemelés ilyen módon történő elmaradásának.

A 20 honlapon a tartalom 2 esetben a járvánnyal kapcsolatos általános, 14 esetben egyéb konkrét,⁹ míg 5 esetben kimondottan időseknek szóló tájékoztatást nyújt és 1 esetben a felsoroltak közül kettő is szerepelt. Az alábbiakban négy példa olvasható.¹⁰

⁹ Egyéb konkrét témaként megjelent a polgármesteri hivatal ügyfélfogadási rendjével, az óvodai szünettel, beiratkozással és regisztrációval, a körzeti orvos rendelésével, a kijárási korlátozással és a kapcsolódó kormányrendelettel, az online oktatás bevezetésével, illetve a tűzgyújtási tilalommal kapcsolatos tájékoztatás. Egy-egy honlapon a bejegyzés az adatkezelési tájékoztató elfogadására, valamint a hivatalos Facebook oldal elérési útjára irányult.

¹⁰ A települések minősítésének elkerülése érdekében nem teszem lehetővé azok beazonosíthatóságát.

1. példa

„A hivatal bejáratánál található kézfertőtlenítő, ennek használata az ügyfelek részére kötelező. Az ügyfél a Polgármesteri Hivatalba történő belépésekor köteles szájmascskot viselni. Amennyiben az ügyfélnek nincs szájmascskja, úgy részére azt az örszolgálat térítésmentesen biztosítja.

A kézfertőtlenítő használatát és a szájmascsk viselését az örszolgálat ellenőrzi.”

2. példa

„Összegyűjtöttünk Önöknek minden hasznos és fontos információt a koronavírusról, melyek az alábbi linkre kattintva érhetőek el:

link

A rászorulóknak és az időseknek ingyenesen hívható zöld számunkon kérhetnek segítséget:

telefonszám

Mobil elérhetőségeink:

mobil telefonszám 1 vagy mobil telefonszám 2

Email címünk:

email cím

Ezen az e-mail címen várjuk az önkéntesek jelentkezését is!

A veszélyhelyzet kapcsán felmerülő ügyekben, szintén ide küldhetik kérdéseiket, panaszukat, javaslataikat.

Adományait - melyet nagyon köszönünk - a Koronavírus védelmi alap számlára küldhetik:

számlaszám

link házhoz szállító kereskedőkről”

3. példa

„KORONAVÍRUS

Ide kattintva megtalálja a koronavírussal kapcsolatos közérdekű információkat és tájékoztatókat”

4. példa

„Lakossági tájékoztató!

link hivatali ügyintézéshez

link pályázati felhíváshoz

link ügyeletet ellátó bölcsődékről és óvodákról

link óvodai beiratkozással kapcsolatos dokumentumokról

link álláskeresői nyilvántartásba vétellel kapcsolatban

link a Magyar Államkincstár tájékoztatójáról

link az álláshirdetésekről

*link a KORONAVÍRUS IDEJÉN HÍVHATÓ LEGFONTOSABB
TELEFONSZÁMOKRÓL*

*link a Nemzeti Népegészségügyi Központ Járványügyi és Infekciókontroll
Főosztályának tájékoztatása és hírei a koronavírus okozta járványról*

*Ezen kívül a Nemzeti Népegészségügyi Központ (NNK) ingyenesen hív-
ható zöldszámokat hozott létre a koronavírussal kapcsolatos lakossági
megkeresések gyors és szakszerű megválaszolása érdekében.*

TELEFONSZÁMOK telefonszám1, telefonszám2

*A lakossági információs vonalak 2020. február 3-án 8.00 órától, a hét
minden napján 24 órában elérhetők.*

*A Város Önkormányzata tájékoztatja a sürgősségi vérvétel okán minta-
vételtre beutalt betegeket, hogy sürgősségi vérvételi hely kerül kialakításra
2020. március 26. napjától (csütörtök) a HELYSZÍN (pontos cím)*

*A sürgősségi vérvételi hely hétköznaponként 7.00 órától 10.00 óráig várja
a városi háziorvosi praxisok sürgősségi vérvétel okán mintavételre
beutalt betegeit.*

FELHÍVÁS

*A koronavírus-járvány kapcsán a közegészségügyi szakemberek javaslatai
alapján Város Önkormányzata az alábbi kéréssel fordul a szombathelyi
lakosok felé:*

*az elkövetkező 30 napban ne égessenek avart, zöldhulladékot, ugyanis a
szakemberek szerint a légszennyezés eleve súlyosítja a légzőszervi
megbetegedéseket, így a koronavírusos megbetegedések lefolyását is.”*

A honlapok egyharmadánál hoztak létre olyan linket, amely közvetlenül a koronavírusra vonatkozó hírekre mutatott. Ezen esetek 68%-ában a link kiemelt helyen szerepelt, azaz a menüsortól függetlenül, jól elhatároltan és jellemzően feltűnő módon. A fennmaradó 32%-ban közel egyenlő mértékben szerepelt a link az első (9%), a második (4%) vagy tetszőleges (6%) helyén a menüsornak, valamint az utolsó (13%) helyén. A felugró ablak elmaradását némi képp kompenzálja a kitüntetett vagy kiemelt helyen való megjelenítés. Azonban még így is elmondható, hogy a honlapok közel kétharmadánál kizárólag a hírfolyamban, adott esetben más tartalmú hírek mellett voltak olvashatók a koronavírusra, illetve a járványra vonatkozó bejegyzések, 43 esetben pedig a honlap említést sem tett a járványról. Utóbbi körülmény kapcsán felmerül a kérdés, hogy a település lakóit egyéb online módon tájékoztatták-e a település vezetői?

A tájékoztatás tartalmának elemzése a megosztott hírek forrását és a közlés módját is vizsgálta. A járványra, az annak kapcsán bevezetett intézkedésekre és általában a tájékoztatás tartalmára és nyelvezetére jelentős eltérések jellemzők. Rövid, szinte baráti, a hivatali nyelvezetet mellőző hangvétellű bejegyzés, a lakosságnak címzett hivatalos levél vagy önkormányzati rendelet is olvasható közöttük. Esetenként a tájékoztatás nem haladja meg a kijárási korlátozásról szóló kormányrendelet kivonatának, ritkábban a teljes szövegének közlését vagy annak hivatalos forrására, a *Magyar Közlöny* honlapjára mutató link feltüntetését. A kormányrendelet a felsoroltak valamely formájában 71 honlapon szerepelt önmagában vagy más tájékoztatás mellett. Formális megfogalmazású közlemény 125, míg kevésbé formális 165 esetben volt olvasható. 135 honlap tett közzé egyéb hivatalos szervtől származó információt is, köztük a WHO vagy az NNK¹¹ által készített tájékoztató anyagokat, így például az 1. és 2. ábrán látható/olvasható tanácsokat.

1. ábra

A kézmosás fontossága

Forrás: Nemzeti Népegészségügyi Központ

¹¹ Nemzeti Népegészségügyi Központ: <https://www.nnk.gov.hu/index.php/koronavirus-tajekoztatok>

2. ábra
A fertőtlenítő kézmosás menete

A fertőtlenítő kézmosás menete

Látható szennyeződés esetén végezzünk fertőtlenítő kézmosást, egyébként kézhigiéniéhez alkalmazzunk alkoholos kézbedörzsölést.

⌚ A művelet időtartama: 40-60 másodperc

<p>0</p> <p>Nedvesítsük be vízzel a kezünket.</p>	<p>1</p> <p>Adagoljunk megfelelő mennyiségű (folyékony) szappant a tenyerébe.</p>	<p>2</p> <p>Dörzsöljük össze a két tenyerünket.</p>
<p>3</p> <p>Dörzsöljük az egyik tenyerünkkel a másik kéz kézfejét úgy, hogy közben az ujjakat összefonjuk. Váltott kézzel ismétljük meg.</p>	<p>4</p> <p>Dörzsöljük össze a két tenyeret úgy, hogy az ujjakat összefűzzük.</p>	<p>5</p> <p>Dörzsöljük az egyik kéz tenyerével a másik kéz ujjainak hátát úgy, hogy az ujjak horogszerűen összeakaszkodnak. Váltott kézzel ismétljük meg.</p>
<p>6</p> <p>Markoljuk meg az egyik hüvelykujjat és körkörös mozdulattal dörzsöljük, majd váltsunk kezét.</p>	<p>7</p> <p>Az egyik kéz ujjbegyeit dörzsöljük a másik kéz tenyeréhez körkörös, oda-vissza, majd váltsunk kezét.</p>	<p>8</p> <p>Folyóvízzel alaposan öblítsük le a kezét.</p>
<p>9</p> <p>Kézszárításhoz egyszerűhasználatos papírtörítőt alkalmazzunk.</p>	<p>10</p> <p>A vízcsapot a papírtörő segítségével zárjuk el (vagy könyökkel a könyökkaros orvosi csaptelepet).</p>	<p>11</p> <p>Kezeink biztonságosak.</p>

Egészségügyi Biztonságos Minisztérium
Egészségügyi Központ
1051 Budapest, Széchenyi István tér 1-2.

Translated with the permission of the publisher.
Based on the "How to Handrub?"
https://www.who.int/gpsc/5may/How_To_HandRub_Posters.pdf
© World Health Organisation 2009.

SZÉCHENYI 2020

Magyarország KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFETETÉS A JÖVŐBE

Forrás: Nemzeti Népegészségügyi Központ

24 esetben a tájékoztatást kiegészítette a település vezetője által készített videófelvétel. Az arányokból kitűnik, hogy nincs szignifikáns különbség a formális és a kevésbé formális stílust alkalmazó vezetők számában. A kevésbé formális, a hivatali nyelvezetet nem alkalmazó közlésmód adott esetben eredményezheti a hivatal és a lakosok közötti hierarchikus távolság csökkenését és fokozhatja a városvezetőkbe vetett bizalmat.

Kimondottan az időskorú célcsoportot érintő tájékoztatás 182 esetben volt olvasható, ami annak ellenére, hogy az eddigi eredményekhez képest kiugró adat, mégis elmarad a vártól. A mintavétel időpontjában már közel egy hónapja állandóan visszatérő módon hangsúlyozta az Operatív Törzs az idős korosztályra érvényes kiemelt kockázati arányt. Emellett különösen alacsonynak számít az a 18 eset, amelyben a tájékoztatás a földalton, kiemelt

helyen került feltüntetésre. Az esetek döntő többségében, 152 honlapon a gyakorlott felhasználó viszonylag gyorsan megtalálhatja a főbb hírek áttekintésével a releváns tartalmat. Végül mindössze 12 esetben volt szükség olyan címszavakra keresni mint „65 év”, „70 év”, „idős”.

Az elérhető tájékoztatásokat terjedelmük és tartalmuk alapján elemeztem. 113 esetben rövid, információt alig tartalmazó közlés volt olvasható. Előfordult, hogy hiányzott az elérhetőség vagy az igénybe vehető szolgáltatások köre, módja. Több esetben az otthonmaradás szükségességének közlését sem haladta meg a bejegyzés, azonban 26 honlapon rövid, de informatív, tárgyilagos, lényegre törő, sok adatot tartalmazó tájékoztatás volt. 31 esetben találtunk kimondottan részletes, a körülményeket információban gazdag módon bemutató, gyakran nem hivatalos hangvétellel íródott közleményt. A teljesskörűség, a vizuális megjelenítés, a hozzáférés, az érthetőség és a terjedelem alapján 12 tájékoztatás minősíthető kiemelkedőnek. Példák az alábbiakban olvashatók.

5. példa

„A koronavírus az eddigi tapasztalatok szerint – noha a fiatalok között is fertőz és előfordulnak súlyos, vagy tragikus kimenetelű esetek is – az idősekre és a krónikus betegekre a legveszélyesebb. Éppen ezért ismét kérünk minden városit, különösen a 60-65 év felettieket, hogy saját érdekükben mindenképpen maradjanak otthon. Ha tehetik, családtagjaikkal se érintkezzenek, sőt, a bevásárlás, az idősök ellátása is izolálva történjen.

A legbiztonságosabb az, ha a hozzátartozók egyszerűen csak leteszik a megvásárolt élelmiszereket, gyógyszereket idős rokonaik ajtaja elé, ugyanis éppen az időseknél alakulhatnak ki a legkönnyebben súlyos, akár életveszélyes szövődmények is a koronavírus-fertőzés miatt.”

6. példa

„... önkormányzat feladata a 70 év felettiek segítése, így pénteken elindult az időseket és rászorulókat segítő szolgáltatás a kerületben. Az önkormányzat, dolgozói segítségével hetente egyszer a rászoruló 70. életévét betöltött idős lakosoknak, háztartásonként heti 1 alkalommal biztosítja a bevásárlást 10.000 Ft összegig, 7 kg súlyhatárig, amely jelenti az alapvető élelmiszerek, tisztálkodási szerek beszerzését, postai csekk feladását. A bevásárláshoz azt kéri, listát készítsenek névvel, lakcímmel, telefonszámmal ellátva, amelyet a pénzzel együtt helyezzenek el egy borítékban. A pénz átadásáról, átvételéről elismervényt állítanak ki.

A bevásárlásokat az önkormányzat munkatársai végzik, akiknek névvel ellátott, a jegyző által aláírt névtáblájuk lesz. Ez azért fontos, mert családok is felbukkanhatnak. Fontos tudni, hogy nincs ingyenes teszt, nincs ingyenes fertőtlenítő takarítás! Ne csak az egészségükre, a biztonságukra is figyeljenek!”

7. példa

„A Kormány a 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdésében arra kéri a 70. életévüket betöltött személyeket, hogy lakó- illetve tartózkodási helyüket ne hagyják el!

Abban az esetben, ha a fentieket vállalják és erről tájékoztatják az önkormányzatot, az ellátásukról való gondoskodás a települési önkormányzat polgármesterének feladata, melyek a következők:

- napi egyszeri szociális ellátási keretek közötti (térítésalapú) meleg étkezés biztosítása házhoz szállítással,*
- heti egyszeri élelmiszer bevásárlás lebonyolításának segítése,*
- heti egyszeri, vagy a sürgőszerű (havi felírású) gyógyszer kiváltás biztosítása.*

A tájékoztatást az alábbi nyomtatvány (nyomtatvány link) benyújtásával személyesen a CÍM alatt a földszinti ügyfélszolgálaton hétfőn, szerdán és csütörtöki napokon, ügyfélfogadási időn kívül gyűjtőládában történő leadással, akár a (email cím) e-mail címre történő beküldésével, illetve az (telefonszám1; telefonszám 2; telefonszám 3) telefonszámokon tehető meg.”

8. példa

„Kérjük azokat a 70. életévüket betöltött települési lakó- vagy tartózkodási hellyel rendelkező állampolgárokat, akik lakóhelyüket vagy tartózkodási helyüket el nem hagyva, élelmiszer vásárlás és gyógyszerbeszerzés területén kéri az önkormányzat segítségét, erre vonatkozó igényüket elsősorban hétköznap 8.00 órától 16.00 óráig a telefonszám (ügyintéző neve) telefonszámon jelezzék.”

9. példa

„Kedves Nyugdíjasok!

A rendkívüli járványügyi helyzetre való tekintettel az önkormányzat feladata a rászoruló nyugdíjasok segítése élelmiszervásárlásban, gyógyszerbeszerzésben és postai ügyintézésben. Az önkormányzat (ügyintéző neve) jelölte ki ennek a feladatnak az ellátására. Feladatát munkanapokon 8 – 16 óra között végzi mikrobuszos támogatással. Személyesen és telefonon (telefonszám) érhető el.

Nyomatékosan kérem a 60 év felettieket, hogy a lehető legkevesebb időre hagyják el otthonukat. Ügyeik intézésében kérjük hozzátartozójuk, vagy az önkormányzat segítségét.”

Az időseknek szóló tájékoztatás vizsgálata kitért arra is, hogy a szolgáltatások telefonon történő igénybevételének lehetősége biztosított-e számukra. 166 esetben volt telefonszám, és volt, ahol több is. 19 polgármesteri hivatal központi számot adott meg, és 1 esetben a központi számhoz közvetlen melléklet is társult. Az összes hivatal mintegy harmada, 119 intézmény jelölt meg közvetlen telefonszámot, és további 32 esetben az ügyintéző nevét is szerepeltették. Az ügyintéző nevének 10%-ban történő feltüntetése igen alacsony, ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgált települések kétharmada kistelepülés.¹²

A tájékoztatás vizuális megjelenítésével összefüggésben három szempontot vizsgáltam: (1) figyelemfelkeltés, (2) strukturáltság, (3) olvashatóság. Továbbá ugyancsak három kategóriába történt a besorolás, attól függően, hogy a megjelenítés milyen szintet ért el. A szubjektív tényezők kategorizálhatósága érdekében az elvárhatónál magasabb szint a 3-as, az elvárható szint a 2-es, a gyenge szint az 1-es kategóriába került.¹³ Ezen szempontrendszer mentén a figyelemfelkeltés tekintetében a honlapok 162 esetben 1-es, 34 esetben 2-es, míg 91 esetben 3-as kategóriába sorolódtak (3. ábra). A strukturáltságot elemezve 23 esetben 1-es, 9 esetben 2-es és 255 esetben 3-as kategória lett megjelölve (4. ábra). Végül az olvashatóság alapján 10 esetben 1-es, 39 esetben 2-es és 238 esetben 3-as lett választva (5. ábra). 90 esetben került az adott honlap mindhárom kategóriában 3-as besorolásba. Ez azt jelenti, hogy a honlapoknak csak közel egyharmada felel meg minden tekintetben annak a követelménynek, hogy az üzenetek könnyen értelmezhetően, egymástól jól elkülönülten, különösebb nehézség nélkül olvasható módon kerüljenek megjelenítésre.

A kutatásban a honlapok mellett azt is vizsgáltam, hogy a kiválasztott települések önkormányzatai, illetve polgármesteri hivatalai rendelkeznek-e hivatalos Facebook oldallal, és ha rendelkeznek, akkor közölnek-e a járványra vonatkozó tartalmat. A vizsgálat korlátait meghaladta volna a tartalmaknak a fentiek szerinti teljes elemzése, ezért a figyelem kizárólag arra irányult, hogy az általános tájékoztatáson túl kimondottan az időseknek szól-e egyáltalán közlemény. Tekintettel arra, hogy a települések vezetői nem minden esetben hoztak létre Facebook oldalt, illetve a meglévő oldal nem minden esetben működött, összesen 252 forrást elemeztem. 73 település esetében hiányzott a közösségi média, 34 oldalon pedig nem került megosztásra semmilyen tartalom a koronavírussal összefüggésben. 51 oldal tartalmazott információt a járvánnyal kapcsolatban, de nem tett közzé kimondottan időseknek szóló posztot.

¹² Ezen települések hivatalaiban kevesebb az ügyintéző, mint a nagyobb városokéban, ezért feltételezem, hogy – többnyire – megnevezték az illetékes ügyintézőt.

¹³ Figyelemfelkeltés:

3-as kategória: beszédes cím és a tartalmat illusztráló képpel ellátott link;

2-es kategória: beszédes cím és általános kép (pl. a város címere hivatali információt tartalmazó bejegyzéseknél, legyen az óvodai beiratkozás vagy idősek tájékoztatása) vagy a tartalmat illusztráló képpel, de általános címmel ellátott link (pl. a cím minden esetben „önkormányzati hír”);

1-es kategória: kép nélküli link, függetlenül a cím beszédességétől.

Strukturáltság:

3-as kategória: jól strukturált volt, és minden hír külön linken szerepelt, nem ömlesztve;

2-es kategória: nem volt külön link, de a hírek egymástól jól elkülönültek;

1-es kategória: ha kvázi folyószöveggé tették fel az egymástól független híreket.

Olvashatóság:

3-as kategória: a többség számára jól olvasható betűméret és kontrasztos betűszín nem „bántó” háttérszínnel kombinálva;

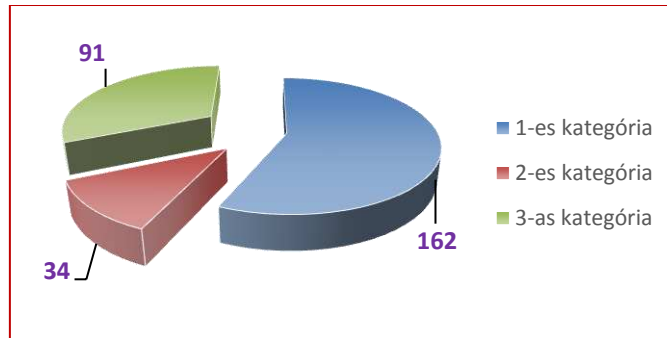
2-es kategória: kisebb betűméretet és kevésbé kontrasztos kombináció;

1-es kategória: kimondottan nehezen olvasható honlap.

A vizsgált települések kicsit több mint felében, 167 esetben került megosztásra időseknek szóló poszt. Ezeket a posztokat összesen – a vizsgálat napján rögzített adatok szerint – 8600 alkalommal osztották meg, és 8968 reakció¹⁴ érkezett rájuk.

3. ábra

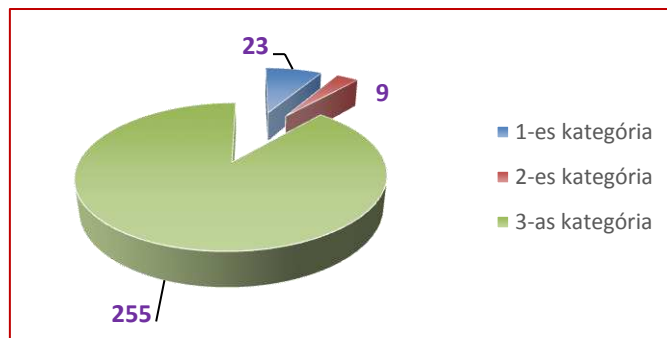
Az online önkormányzati tájékoztatás figyelemfelkeltő ereje

Forrás: tartalomelemzés alapján saját szerkesztés, n=287

4. ábra

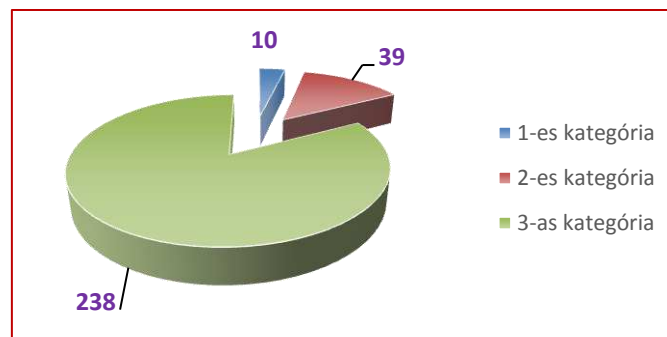
Az online önkormányzati tájékoztatás strukturáltsága

Forrás: tartalomelemzés alapján saját szerkesztés, n=287

5. ábra

Az online önkormányzati tájékoztatás olvashatósága

Forrás: tartalomelemzés alapján saját szerkesztés, n=287

¹⁴ Típusonként: 8767 – „kedvelem”, 190 – „imádom”, 7 – „szomorú”, 3 – „húha”, 1 – „dühítő”. Viccesnek senki sem találta egyik posztot sem.

Feltételezések és eredmények, vélt és valós összefüggések

Feltételeztem, hogy a honlapokon tapasztalható alacsonyabb aktivitást ellentételezni fogja a Facebook oldalak naprakészen tartása, de ez a feltételezés csak részben igazolódott. Míg a honlapok közül 43 nem említette a járványt, addig a Facebook oldalak közül 34. Összesen 14 olyan eset merült fel, amelyben sem a honlapon, sem a hivatalos Facebook oldalon nem tett közzé tájékoztatást az önkormányzat. A többi esetben eleve nem is hoztak létre Facebook oldalt. A honlapok közül 143 nem tett közzé kimondottan időseknek szóló tartalmat, míg a Facebook oldalak esetében ez „csak” 51-szer fordult elő. 58 azon esetek száma, amelyeknél egyik felületen sem adtak közzé a tárgyban tájékoztatást. Ezek közül 53 felület tartozott kistéleplési önkormányzathoz. Az utóbbi eredmény vonatkozásában feltételezhető, hogy a településen – tekintettel az alacsonyabb lakosszámra – közvetlenebb módját választották a tájékoztatásnak.

A teljes vizsgált anyagról elmondható, hogy a posztok valamivel több mint 10%-át, azaz az első 21 posztot osztotta meg – posztonként – több mint 100 olvasó. A „legnépszerűbb” települések között 6 fővárosi kerület, 21 megyei jogú város és 4 város szerepel. Az első három legtöbb megosztást megyei jogú város kapta, az első csaknem háromszorosát a második megosztásainak. A reagálások alapján az első három helyen végzetek között már nincs ekkora eltérés, de ott is közel kétszeres különbség figyelhető meg az első és a második között. Ugyanakkor 100-nál több reagálás csak az első 16 posztra érkezett. Általában elmondható, hogy a reagálások száma összesen nem éri el az adott poszt megosztásának számát. Vélhetően számos esetben érintettség nélkül, pusztán tájékoztatás céljából osztotta meg az olvasó a posztot. Az érintettség hiányából pedig következhet esetleg az is, hogy nincs a téma iránt olyan érzelme az olvasónak, amelyet kifejezésre szeretne juttatni.

Valamennyi olyan település esetében, amely közvetlenül megszólította az idősebb korosztályt, vizsgáltam a KSH¹⁵ által 2011-ben rögzített lakónépességet és az elemzett Facebook oldal követőinek számát.¹⁶ (Az eredményeket két körülmény biztosan torzítja, amelyek közül a másodikat figyelembe vettem az elemzés során.¹⁷)

A megosztások szerinti kialakított sorrend alapján az első 30 között 2 kistéleplés található, míg az első 50 között összesen 10, ugyanakkor az itt tárgyalásra kerülő 21 eset között

¹⁵ Központi Statisztikai Hivatal: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti 14

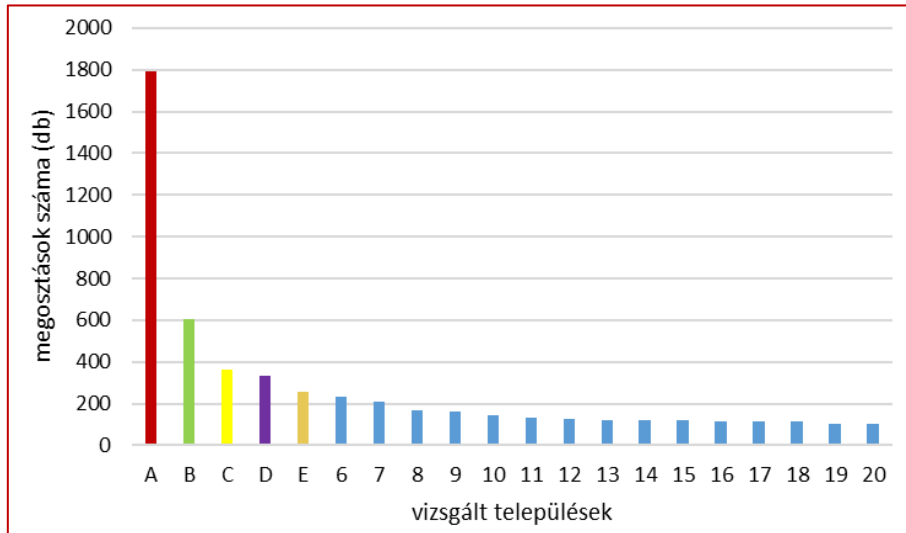
¹⁶ Mindkét esetben (6. és 9. ábra) az adott alapkimutatás során legnagyobb értéket elérő első 5 települést A, B, C, D, E betűvel jelöltem, a többi települést számokkal, 6-tól 20-ig. Az egyértelműség érdekében a kiemelt településeket eltérő színnek jelöltem: A – piros, B – zöld, C – sárga, D – lila, E – arany. Az összefüggéseket bemutató három ábra (7., 8. és 10. ábra) esetében megtartottam a fentiek szerinti elnevezését a településeknek, tehát páronként minden ábrán ugyanazt a települést jelöli az adott betű – szín kombináció. A 9. és 10. ábra esetében külön kiemelt települést rózsaszínnel (pink) jelöltem, de betű jelöléssel nem láttam el.

¹⁷ Torzító tényező volt egyrészt az, hogy nem minden település önkormányzata rendelkezett Facebook oldallal, ezért esetenként a polgármester oldalán fellelhető adatokból kellett kiindulni, illetve volt olyan település is, amely esetében több hivatalosnak tekinthető oldalból kellett választani. A kiválasztás mindig a (1) városi önkormányzat, (2) városi polgármesteri hivatal, (3) megyei jogú város esetén megyei önkormányzat, (4) önkormányzati honlap által hivatkozott Facebook oldal (pl.: helyi sajtó oldala), (5) polgármester sorrend szerint történt, és az első olyan Facebook oldal került elemzés, amely tartalmazott időseknek szóló posztot. Tekintettel arra, hogy az átlagos megosztások száma rendkívül alacsony, 51 db, ezért külön került elemzésre a 21 „legnépszerűbb” poszt került és attól függetlenül vizsgáltam az összes többi. Másrészt pedig torzíthatott az is, hogy nem feltétlenül helyi lakos követi az adott település hivatalos Facebook oldalát. Számos személyes oka lehet a követésnek, mint például a település szülőváros vagy kedvelt üdülőváros mivolta.

egy sem. Az első 21 település közül 1 esetében nem került feltüntetésre a követők száma, így az eredmények a fennmaradó 20 településre vonatkoznak (6. ábra). A lakónépesség és a vizsgált oldalt követők összevetése alapján a legtöbb megosztást magáénak tudó poszt a 19. helyre esett vissza (7. ábra) azzal együtt, hogy a követők számához viszonyított megosztások száma alapján 2. helyen állt (8. ábra). Megyei jogú városról van szó, ezért talán nem meglepő az oldal követőinek magas száma, ahogy az sem, hogy a legtöbb oldalhoz képest kiugróan nagy, 12,53% azoknak az aránya, akik megosztották a posztot (8. ábra).

6. ábra

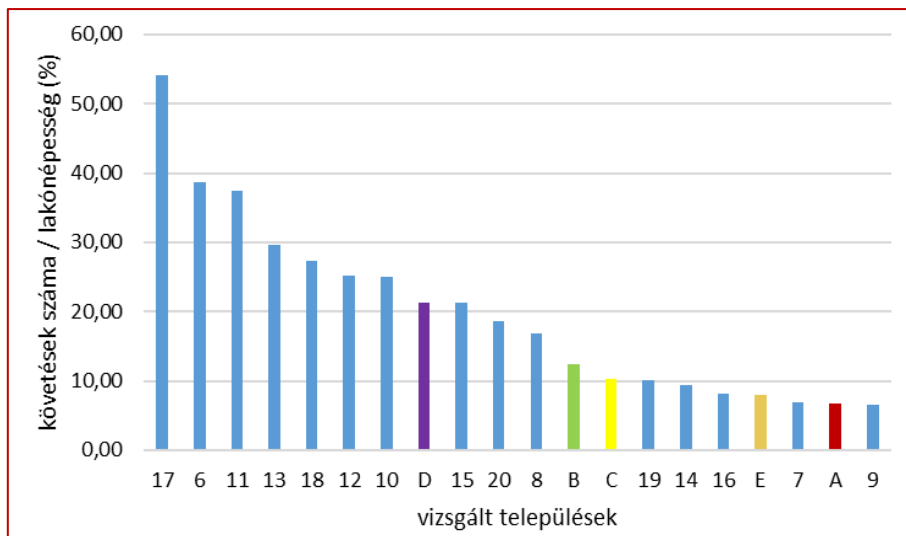
Az időseknek szóló poszt megosztása

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=20

7. ábra

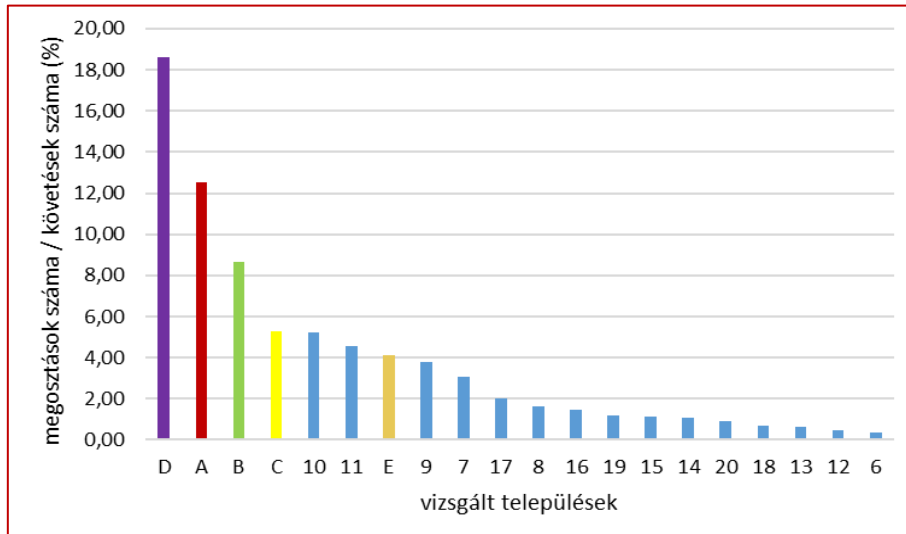
A vizsgált oldalt követők száma a lakónépességhez viszonyítva a megosztások szerinti sorrendben

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=20

8. ábra

A vizsgált oldalt követők száma a lakónépességhez viszonyítva a megosztások szerinti sorrend jelölésével

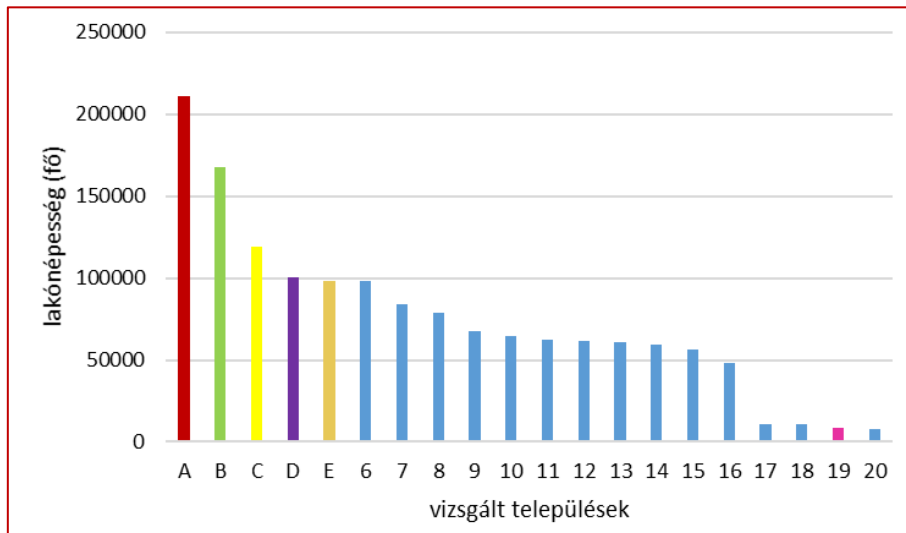

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=20

Meglepő viszont az a tény, hogy lakónépesség szerint (9. ábra) 2. település a 20., a 3. helyen szereplő a 15., míg a 4. és az 5. helyen szereplő a 19. és a 9. helyen végzett az időseknek szóló posztot megosztók lakónépességgel való összevetésben (10. ábra). Első helyen pedig 18,59%-os aránnyal egy 8349 lakosszámú település állt (8. ábra). A lakónépesség és a vizsgált oldalt megosztók arányát alapul véve (10. ábra) a sorban az első település a lakónépesség alapján a 19. helyre került (9. ábra).

9. ábra

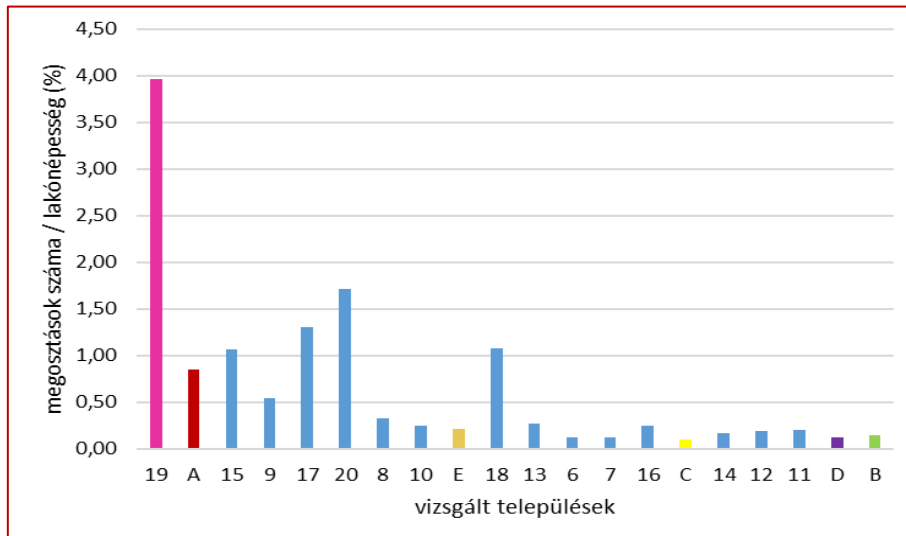
A lakónépesség mérete településenként

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=20

10. ábra

Az időseknek szóló posztot megosztók száma a lakónépességhez viszonyítva a lakónépesség szerinti sorrend jelölésével

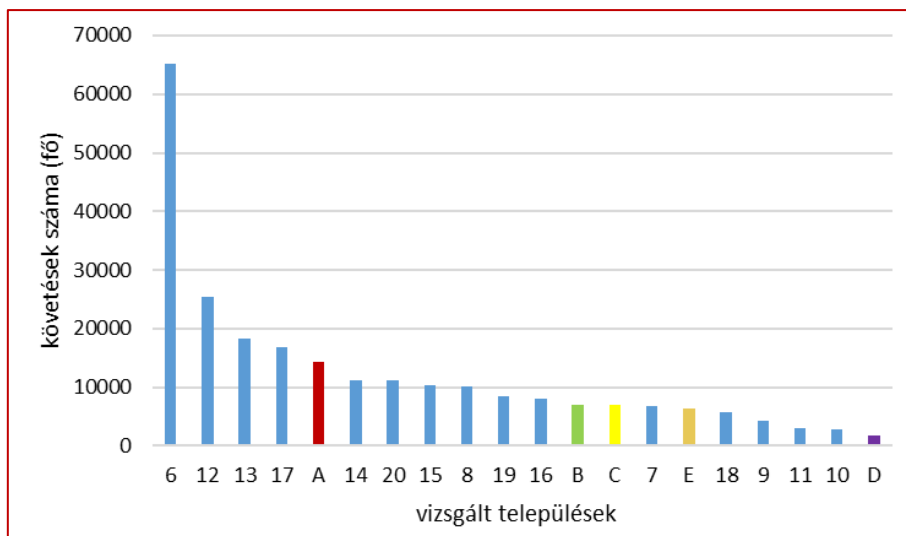

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=20

Végül a legkövetettebb oldal a megosztások száma alapján (6. ábra) az 5. helyen végzett, míg a 2., 3., 4. és 5. helyen álló település sorrendben a 12., 13., 15. és 20. helyen (11. ábra).

11. ábra

A Facebook oldal követőinek száma a lakónépesség szerinti sorrendben

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=20

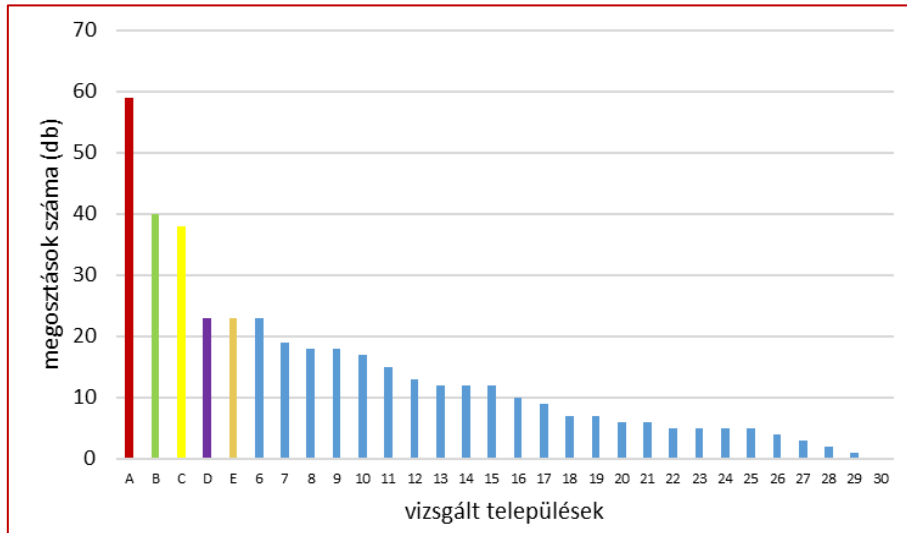
A fennmaradó 146 település közül utóbb 30 került kiválasztásra elemzés céljából.¹⁸ A megosztások tekintetében vezető település (12. ábra) a lakónépesség és a vizsgált oldalt követők

¹⁸ 12 esetében a Facebook oldalon nem került rögzítésre a követők száma, illetve mellőzve lett a fővárosi önkormányzat oldalának vizsgálata is, mert valamennyi kerület oldalát elemeztem. Itt az ered-

összevetése alapján (13. ábra) 13. helyre esett vissza, míg a követők számához viszonyított megosztások száma alapján (14. ábra) viszont ugyancsak az 1. helyen állt.

12. ábra

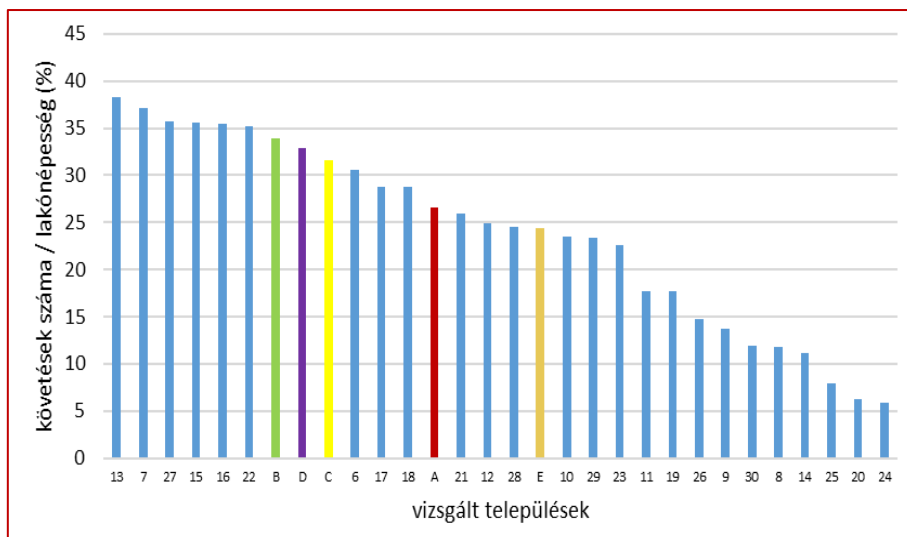
Az időseknek szóló poszt megosztása

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=30

13. ábra

A vizsgált oldalt követők száma a lakónépességhez viszonyítva a megosztások szerinti sorrend jelölésével

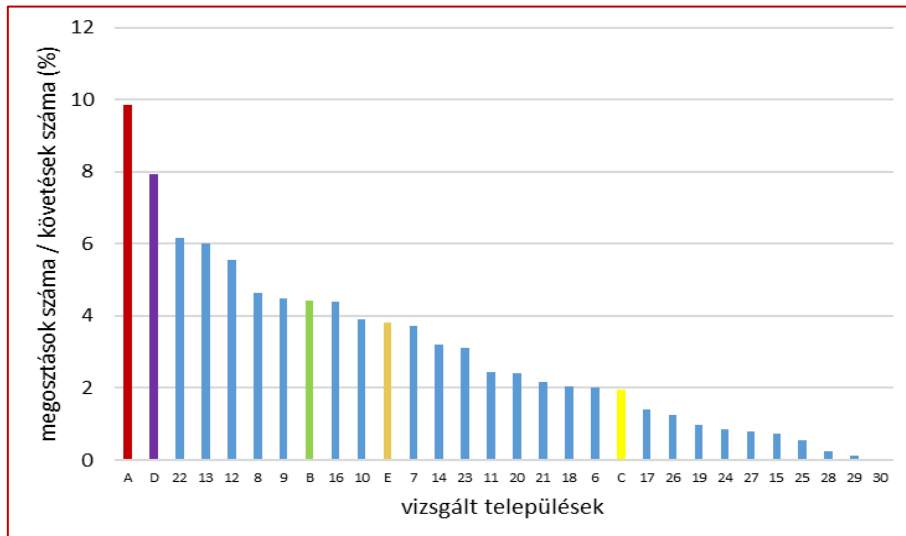
Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=30

ményeket torzító második kiemelt körülmény különösen szembetűnő, tekintettel arra, hogy 14 települést követ a lakók több mint 100%-a. Mindezek tükrében kizárólag a kistelepülések kerültek külön vizsgálatra és azok közül is csak azok, amelyek követőinek az aránya nem haladja meg a teljes mintára vetített követők átlagát, azaz 38,48%-ot.

14. ábra

Az időseknek szóló posztot megosztók száma a Facebook oldal követőinek számához viszonyítva a megosztások szerinti sorrend jelölésével

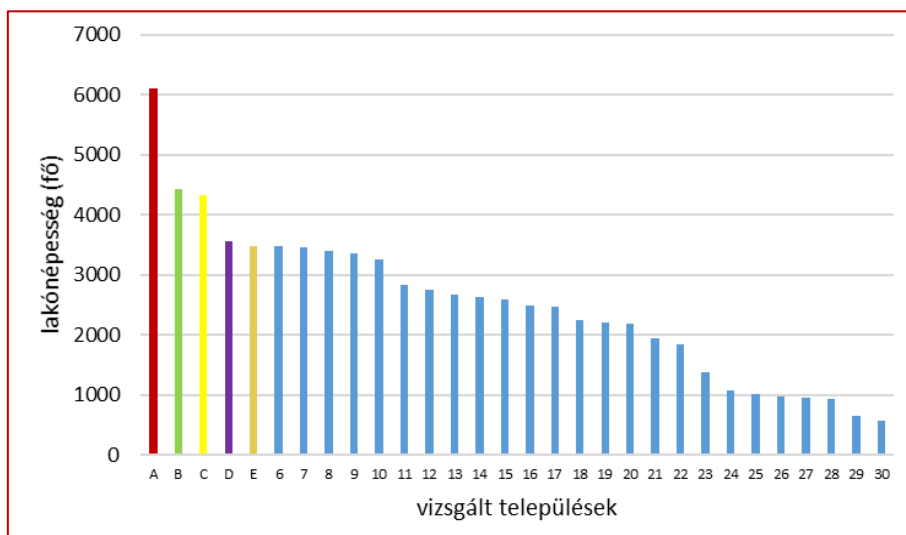

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=30

A lakónépesség nagysága szerint 1. helyen szereplő település (15. ábra) a 20., a 2. és 3. helyen szereplő a 17. és a 26., míg a 4. és az 5. helyen szereplő a 29. és a 19. helyen végzett az időseknek szóló posztot megosztók és az oldal követőinek összevetésében (16. ábra). Első helyen 9,87%-os aránnyal (14. ábra) egy 2254 lakosságú település végzett, amely a lakónépesség alapján csupán a 18. helyen állna, míg a 2., 3., 4. és 5. helyen álló település sorrendben a 27., 25., 30. és 28. helyen.¹⁹

15. ábra

A lakónépesség megjelenítése

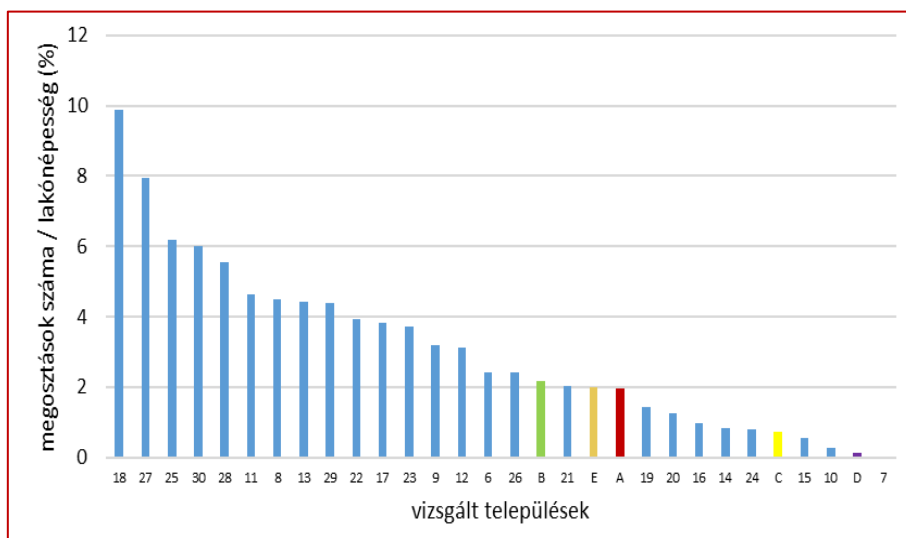

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=30

¹⁹ Ezen esetet azért nem szemlélteti külön diagram, mert a 14. ábrán eleve ezekkel a számokkal szerepelnek a szóban forgó települések, tekintettel arra, hogy ezen az ábrán a sorrend jelölése a lakónépesség szerinti jelöléssel történt.

16. ábra

Az időseknek szóló posztot megosztók száma a Facebook oldal követőinek számához viszonyítva a lakónépesség szerinti sorrend jelölésével

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, n=30

A készített kimutatásokból leolvasható, hogy az oldalak követőinek száma nem áll egyenes arányban a település lakónépességének számával. A 167 település összes megosztását figyelembe véve a megosztások száma összességében alacsonynak mondható a nagyobb hírértékű vagy szélesebb közönséget megszólító posztokhoz képest. Ez több okra is visszavezethető, amelyek között szerepelhet (1) az oldalt követők alacsonyabb száma, (2) téma iránti érdektelenség, (3) passzív attitűd, „csendes szemlélőként” való jelenlét, illetve (4) a témával való egyet nem értés.

A városvezetés idősekre fókuszált védekezési stratégiája

A kérdőívek kitöltési aránya magasnak mondható, ugyanakkor nem zárható ki, hogy valamely település esetében ne történt volna több alkalommal is kitöltés. Az adatok torzítására az körülmény kínálta a lehetőséget, hogy az önkormányzatoknak, illetve a polgármesteri hivataloknak több e-mail címére is elkerült a kérdőív linkje – jellemzően a polgármester, a jegyző részére és a témában megjelölt e-mail címre. Összesen 161 település illetékesei töltötték ki a kérdőívet. A főváros esetében a kitöltési arány 100%-os volt, a megyei jogú városoknál 87%, a városoknál 62%, míg a községek esetében 35%; országos szinten pedig 50%-os kitöltési arány mutatkozott.

Az időseknek szánt szolgáltatásokat – kevés eltéréstől eltekintve – abban az esetben, ha volt megjelölve korhatár, a 65, illetve a 70 év felettiiek vehették igénybe. Két esetben 60 évben jelölték meg a korhatárt. Meglepő ugyanakkor, hogy a települések közel egyharmadában nem jelöltek meg korhatárt, tehát minden harmadik településre igaz, hogy a szolgáltatást a rászorultság és nem a jogalkotó iránymutatása alapján biztosították. Azokon a településeken, ahol volt korhatár, elsősorban többségben a 65 év felettieknek már segített a település vezetése, csupán 22 esetben húzták meg 70 évben a határt.

A szolgáltatások igénybevételét számos település nem kötötte tovább feltételhez. Ahol mégis, ott a rászorultság, a krónikus betegség, vagy friss műtét tényén túl, vagy amellet szempon volt az önkéntes karanténba vonulás, az egyszemélyes háztartás távol a család-

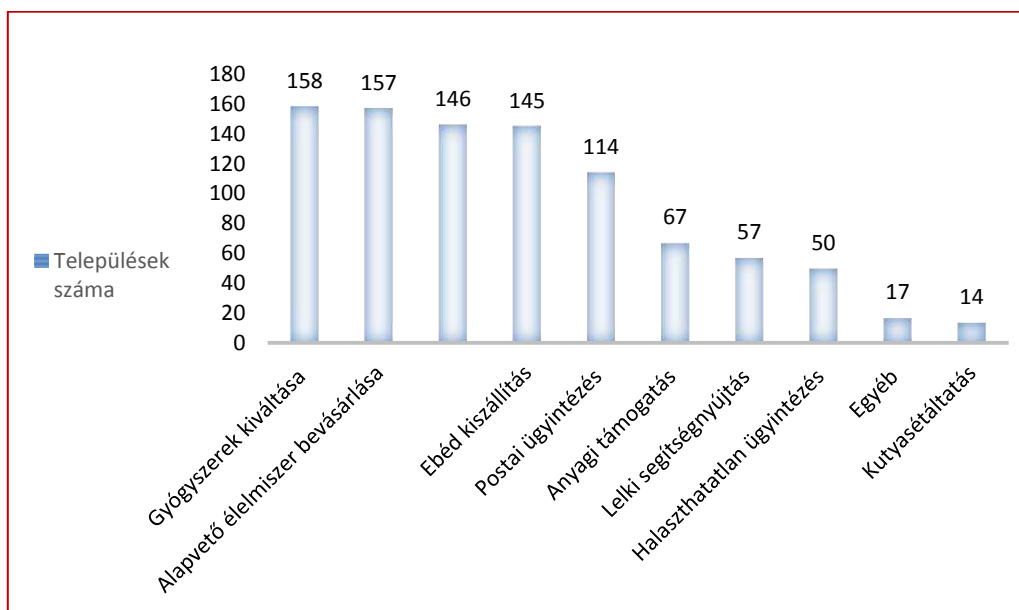
tagoktól, más intézményi ellátás igénybe nem vétele. A fókusz volt, ahol arra helyeződött, hogy „szigorú határvonalaktól mentesen tényleg kaphasson segítséget az, aki erre rászorul”. A jogosultság ellenőrzése azokban az esetekben, amelyekben egyáltalán történik ellenőrzés, okmányok bemutatásával, népszámláló, falugondnok, a jelzőrendszer nyilvántartásai alapján, a helyi szociális rendelet szerint, vagy a személyes ismeretségre alapozva történik. A segítségért elektronikus úton 117 településen, papír alapú bejelentéssel 102 településen, telefonon 154 településen, míg személyesen 80 településen lehetett folyamodni. 63 település valamennyi csatornát biztosította. Egyéb lehetőségként sokan felsorolták például harmadik személy jelzését, mint falugondnok, jelzőrendszer, ismerős közbenjárását.

A szolgáltatások igénybevételét számos település nem kötötte további feltételhez. Ahol mégis, ott a rászorultság, a krónikus betegség vagy a friss műtét tényén túl (vagy amellet) szempont volt az önkéntes karanténba vonulás, az egyszemélyes háztartás távol a családtagoktól, más intézményi ellátás igénybe nem vétele. Volt ahol az hangsúlyozódott, hogy „szigorú határvonalaktól mentesen tényleg kaphasson segítséget az, aki erre rászorul.” A jogosultság ellenőrzése – azokban az esetekben, amelyekben egyáltalán előfordult ellenőrzés – okmányok bemutatásával, népszámláló, falugondnok, jelzőrendszer nyilvántartásai alapján, a helyi szociális rendelet szerint vagy a személyes ismeretségre alapozva történt. A segítségért elektronikus úton 117 településen, papír alapú bejelentéssel 102 településen, telefonon 154 településen, míg személyesen 80 településen lehetett folyamodni. 63 település valamennyi csatornát biztosította. Egyéb lehetőségként sokan említették harmadik személy, falugondnok vagy ismerős közbenjárását.

A veszélyhelyzet idején nyújtott szolgáltatások köre számos tevékenységre kiterjedt. A kategóriákat a teljesség igénye nélkül a 17. ábra szemlélteti. Az egyéb lehetőségek között a kedvezményes étkezési szolgáltatás, az egészségügyi ellátás, maszk, immunerősítő vitamin készítmény, természetbeni juttatások, élelmiszer csomag, ruhanemű biztosítása, személyszállítás, jogi tanácsadás és otthoni foglalkozások bemutatása szerepelt.

17. ábra

Az idősök által igénybe vehető szolgáltatások a szolgáltatást nyújtó települések száma alapján

Forrás: Saját kutatás adatai alapján saját szerkesztés, n=161

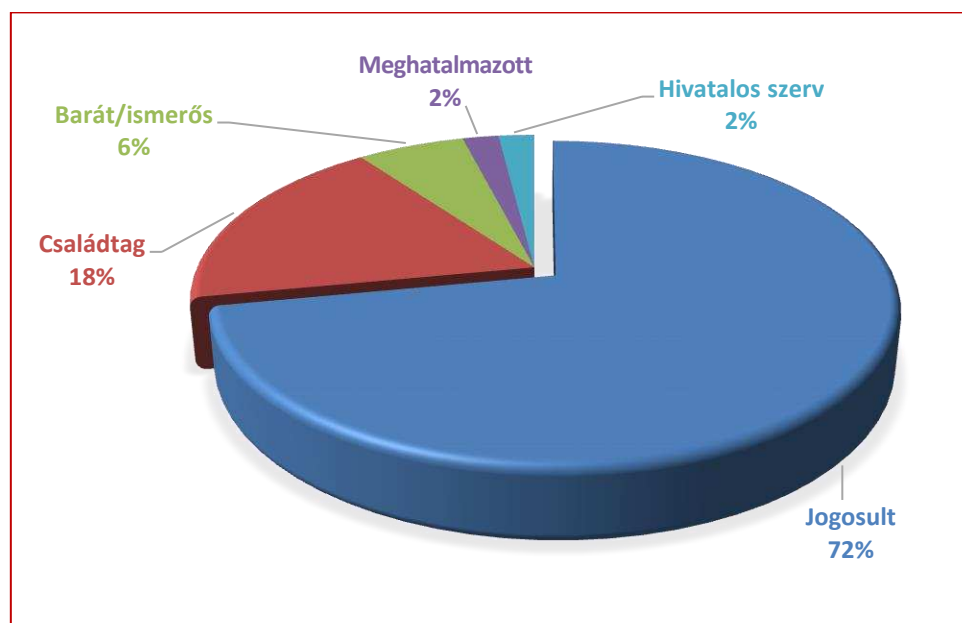
A szolgáltatások biztosítása terén mennyiségi határt mindössze 44 településen szabtak, ami vásárlás esetén súlykorlátozásra, étkeztetés terén az alkalmak számára, anyagi támogatásnál a jogszabályi előírásokra korlátozódott.

A szolgáltatások köréről, az igénybevétel módjáról és korlátairól az önkormányzat honlapján (142 település), illetve Facebook oldalán (129 település), szórólapon (116 település), telefonos megkeresés (76 település) útján tájékozódhattak a lakosok. Az összes csatornát 41 település vette igénybe. Az egyéb válaszlehetőségek között – egyebek mellett – szerepelt még a hirdetőújság, a hangosbemondó, a postai megkeresés, a helyi TV vagy újság, plakáthirdetés, a szociális gondozók és a civil szervezetek bevonása. E kérdés vizsgálatának eredménye igazolja azt a feltételezést, hogy a városvezetés nem csupán az online tájékoztatásra szorítkozott. A kommunikáció csatornáiban az önkormányzat honlapja és Facebook oldala mellett megjelentek a helyben szokásos tájékoztatási felületek.

Annak vizsgálatát, hogy 100 esetből milyen gyakorisággal folyamodott a jogosult vagy a családtagja, barátja/ismerőse, meghatalmazottja, illetve hivatalos szerv az önkormányzathoz, a 18. ábra szemlélteti. Látható, hogy az esetek döntő többségében maga a jogosult élt kérelemmel. Ha ehhez hozzávesszük a rokoni közbenjárást, a teljes esetszám közel 90%-a lefedésre kerül, vagyis a magukról gondoskodni nem tudó lakosok elsősorban a családjukra támaszkodva juthattak hozzá a szolgáltatásokhoz.

18. ábra

A szolgáltatások igénybevételére jogosultak

Forrás: Saját kutatás adatai alapján saját szerkesztés, n=161

A fentiekben körülírt szolgáltatásokat az önkormányzatok részben saját humán erőforrás, részben önkéntes toborzás útján biztosították. Önkéntesek toborzása a válaszadók több mint fele esetében, 78 településen történt. Legnagyobb arányban a fővárosban, ahol 18 kerület vette igénybe a segítségnyújtásnak ez a lehetőségét. A városok közül 39-ben, míg – arányaiban a legkevesebb esetben – mindössze 21 községben volt szükség az önkéntesek munkájára. Ez abból vezethető le, hogy minél nagyobb lakosszámú a település, annál többen tartoznak a vizsgált populációhoz. A kérdőív vonatkozó kérdésére adott válaszok is ezt támasztják alá: a 40 válaszadóból mindössze egy község esetében válaszoltak úgy, hogy meghaladja az 1000 főt a szolgáltatásra jogosultak köre. A fennmaradó 39 település egyharmada fővárosi kerület

volt, a többi pedig város. Az önkéntesek száma 45 település esetében 10 alatti volt, 84 településen nem haladta meg a 100 főt, mindössze 11 település esetében volt magasabb a létszám 100 főnél. Kiugróan nagy létszámról – 173, 319, 320, 400-nál több és 520 fő – négy fővárosi kerület és egy nagyváros tájékoztatót. A hivatali dolgozók mellett önkormányzati képviselők, szociális munkások, a jelzőrendszer, valamint civil és egyházi szervezetek munkatársai, falu- és tanyagondnokok, közfoglalkoztatottak és a polgárőrség tagjai biztosították a feladatellátást.

Végül elmondható, hogy viszonylag nagy számban történt konzultáció más önkormányzattal vagy állami hivatallal a jogosultak tájékoztatásának módjáról és az igénybe vehető szolgáltatások köréről. Előbbi 82, utóbbi 87 település esetében valósult meg, ami azt jelenti, hogy minden második önkormányzat döntött úgy, hogy az összefogás jegyében tájékozik más települések illetékeseinél.

Összefoglalás helyett összefogás

Jelen tanulmány céljai között nem szerepelt konkrétan megnevezett települések esetleges minősítése, ezért a követendő példák esetében sem kerül sor forrásmegjelölésre. Ugyanakkor az alkalmazott tájékoztatómód a forrás hiányában is átültethető bármely önkormányzat kommunikációs gyakorlatába.

„A megye összefog.”

Kimondottan a járvány idején biztosítandó hatékony kommunikáció érdekében hozott létre weboldalt az egyik megye. Ezzel azon céljukat közvetítették, hogy a koronavírus-járvány elleni küzdelemben összekapcsolják a segíteni szándékozókat és a segítségre szorulókat. Pénzbeli, a járvány elleni védekezésre fordítandó adományok számára külön számlaszámot jelöltek meg, és pontokba szedték azokat a tevékenységeket, amelyekben segítség felajánlását várják, ahogyan azokat is, amelyekben ők tudnak segítséget nyújtani.

„Így üzenünk!”

Az „Így ÜZEN A MEGYE” kezdeményezés nyomán a megye valamennyi települése számára egységes arculatú, figyelemfelkeltő Facebook borítóképek készültek. Az összefogást sugalló koncepció lényege, hogy a borítókép lecserélésével és abba a település nevének beillesztésével egységesen közvetítheti a megye valamennyi lakosa felé az otthonmaradás szükségességének üzenetét. Az üzenet így szól: „Amíg újra meg nem foghatjuk egymás kezét ... MARADJ OTTHON TELEPÜLÉSNEV”.

„Ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz.”

Gondolva a településen élő idegenajkúakra is, az egyik önkormányzat Facebook oldalán számos – angol, arab, kínai, orosz, spanyol és természetesen magyar – nyelven elérhető tájékoztató található a fertőzés elleni hatékony védekezés módszereiről. Ezek közé tartozik az időseknek címzett figyelemfelhívás a fokozott veszélyeztetettségre, az otthonmaradás szükségessége, az alapvető tisztálkodási tevékenységekre vonatkozó leírás, valamint a közösségi terekben követendő viselkedésre készült ajánlások.

„Hívd fel a nagyit!”

A „Fogd a telefont és hívd fel a nagyit” elnevezésű kezdeményezés elsősorban a gyerekek számára fogalmaz meg felhívást azzal, hogy emlékezteti őket a nagyszülőkkel való kapcsolattartás fontosságára. Egy telefonhívással a legkisebbek is nagyban hozzájárulhatnak az idős generáció lelki egészségének megőrzéséhez. Segítség lehet ahhoz, hogy a nagyszülők könnyebben feldolgozzák a szükséges távolságtartást, és megerősítheti őket a családban való hiánypótló szerepükben. A kezdeményezés alkalmas lehet a családon belüli kommunikáció és a családi kapcsolatok megerősítésére.

Zárszó

A felsorolt példák között van olyan, amelyet több település is alkalmaz már, az esetek tehát nem egyediek. Azzal együtt, hogy ezek példák a kommunikáció lényegesen eltérő módjaira helyezik a hangsúlyt, az mégis közös bennük, hogy egyaránt az összefogás, az összetartozás, a közösség üzenetét hordozzák. Olyan üzenetek ezek, amelyek – kortól függetlenül – meghatározóak lehetnek a mikro és a makro közösségek életében egyaránt, ahogyan a járvány idején, úgy azt követően is.

IRODALOM

- Boyd, Danah M. – Ellison, Nicole B. (2007): Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, Volume 13(1): 210–230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Bootstrap (2020) https://getbootstrap.com/docs/4.0/components/modal/?fbclid=IwAR3Ay_q6NniyUYDozWBKfd5uJ0owTezAE7ua6_kmv069ZJpd-DE_TOzNfy8 (letöltve: 2020. április 20.)
- Cass R. Sunstein (2013) *Republic.com 2.0*. Budapest, Wolters Kluwer.
- Denis McQuail (2015) *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- Gálik Mihály – Urbán Ágnes (2014) *Médiagazdaságtan*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Központi Statisztikai Hivatal (2011) *Népszámlálás 2011. A népesség számának alakulása, terület, népsűrűség*. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00 (letöltve: 2020. április 20.)
- Magyar Orvosi Kamara (2020) A Magyar Orvosi Kamara elnökségének javaslata a koronavírus okozta járvány megfékezésére. <https://mok.hu/koronavirus/allasfoglalások/a-magyar-orvosi-kamara-elnoksegenek-javaslat-a-koronavirus-okozta-jarvany-megfekezesere--20200315> (letöltve: 2020. április 20.)
- Magyarország Kormányának Koronavírus tájékoztató Facebook oldala. <https://www.facebook.com/koronavirus.gov.hu/photos/a.102428804700683/119402229670007/?type=3&theater> (letöltve: 2020. április 20.)
- Magyarország Kormányának videósatornája. <https://www.youtube.com/user/kormanyhu/videos> (letöltve: 2020. április 20.)
- Magyarország Kormányának Facebook oldala. <https://www.facebook.com/kormanyzat/photos/a.134933189912743/3616740308398663/?type=3&theater> (letöltve: 2020. április 20.)
- Müller Cecília (2020) Az operatív törzs 2020. március 17-i sajtótájékoztatója. <https://www.youtube.com/watch?v=HmjSLUG-C0&t=592s> (letöltve: 2020. április 20.)
- Müller Cecília (2020) Az operatív törzs 2020. március 20-i sajtótájékoztatója. <https://www.youtube.com/watch?v=s7uhlCDOYVE> (letöltve: 2020. április 20.)
- Orbán Viktor miniszterelnök bejelentése (2020. március 4. 18:30). <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orban-viktor-miniszterelnok-bejelentese-2020-marcius-4-1830-0> (letöltve: 2020. április 20.)

Pelle Veronika (2015) A toolon túl... Médiatudatos tartalomkezelés a Facebookon. *Kommunikációs terek*. 107-119.

Pariser, Eli (2011) *Óvakodj az online szűrőburkóktól!*

https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles?language=hu#t-515832 (letöltve: 2020. április 20.)

Szűts Zoltán (2012) Az internetes kommunikáció története és elmélete. *Médiakutató*. Tavasz.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/01_internetes_kommunikacio_tortenele/?q=%C3%BAjm%C3%A9dia#%C3%BAjm%C3%A9dia (letöltve: 2020. április 20.)

World Health Organization (2020) Coronavirus disease (COVID-19) outbreak.

<https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19> (letöltve: 2020. április 20.)

A SZOVJET-KOMMUNISTA SAJTÓMODELL SAJÁTOSÁGAI ÉS KORSZAKAI MAGYAR- ORSZÁGON 1956 ÉS 1990 KÖZÖTT

Kékesdi-Boldog Dalma

boldog.dalma@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2021.1.53

Absztrakt

A magyar államszocializmus évei alatt a tájékoztatáspolitikai retorikai szinten mindvégig követte a marxista-leninista alapelveket és a szovjet-kommunista sajtómodellt. A tömegkommunikáció tartalmi, előállítási és terjesztési körülményei a szovjet modellhez hasonlóan szigorú pártállami irányítás és -befolyás alatt álltak. Hasonlóságot mutat a sajtó hierarchikus szervezeti felépítése is. Ugyanakkor a tömegkommunikáció gyakorlati irányítása nem követte pontosan a szovjet mintát, így a magyar tájékoztatáspolitikai több lokális sajátossággal is bírt. Dolgozatomban a domináns kül- és belpolitikai tényezőkkel és a társadalmi, gazdasági problémákkal összefüggésben a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikájának hat nagy korszakának ismertetésére teszek kísérletet.

Kulcsszavak

Magyar Szocialista Munkáspárt, Kádár-korszak, szovjet-kommunista sajtómodell, tájékoztatáspolitikai

PARTICULARITIES AND PERIODS OF THE SOVIET-COMMUNIST PRESS MODEL IN HUNGARY BETWEEN 1956 AND 1990

Dalma Kékesdi-Boldog

Abstract

While the Hungarian Socialist Workers' Party was rhetorically committed to the Soviet agitation and propaganda model, its actual practice increasingly deviated from it. The regulation methods of mass communication were under strict state control. The hierarchical organisational structure of the press was also similar to the Soviets. But the Hungarian practice of the press-guidance was a bit different, because of some local and global political, social and economic effects. In this paper I attempt to characterise the six main eras of the information policy of the Kádár regime.

Keywords

Hungarian Socialist Workers' Party, information policy, Kádár Regime, Soviet-communist press system

A SZOVJET-KOMMUNISTA SAJTÓMODELL SAJÁTOS SÁGAI ÉS KORSZAKAI MAGYARORSZÁGON 1956 ÉS 1990 KÖZÖTT¹

Kékesdi-Boldog Dalma

Bevezetés: A Kádár-kori tájékoztatáspolitikai hat korszaka

A szovjet-kommunista típusú sajtómodell különbözőképpen, más hangsúlyokkal valósult meg a szovjet csapatok által megszállt és ellenőrzés alá vont kelet-közép-európai államokban (Bajomi-Lázár et al. 2020). Magyarországon három fő korszakot lehet megkülönböztetni a tájékoztatási gyakorlat terén: a Rákosi-korszakot, az 1953 és az 1956 közötti átmeneti időszakot és a Kádár-korszakot. Ez utóbbit a vezető szakirodalmi források (például Hegedűs 2001, Takács 2009, 2012, 2015, Buzinkay 2016) jellemzően két részre osztják: a forradalom utáni megtorlás éveire és a konszolidált Kádár-korszakra, ám ez utóbbit a kutatók nem szakaszolják tovább. Úgy vélem, a Kádár János nevével jegyzett három évtizedes éra tájékoztatáspolitikailag sem tekinthető egységesnek, mert több esetben figyelhető meg irányváltás a tömegkommunikáció elméleti és/vagy gyakorlati irányításban.

Tanulmányomban előbb röviden áttekintem a szovjet-kommunista sajtómodell jellemzőit (Siebert et al. 1956/1984), majd ismertetem e sajtómodell magyar változatát és bemutatom a Kádár-korszak hat nagy tájékoztatáspolitikai időszakát. A magyar tájékoztatáspolitikai alakulását a lokális és a globális politikai események tükrében vizsgálom, és arra a kérdésre keresek választ, hogy a politikai rendszer milyen változásai magyarázzák a tájékoztatáspolitikai alakulását. A tájékoztatáspolitikai attitűdöket és motivációkat elsődlegesen a pártkongresszusi határozatok és a párt agitációról és propagandáról, valamint a sajtó, a rádió és a televízió működéséről és feladatairól szóló határozatai alapján igyekszem feltárni. Elsősorban a nyomtatott sajtó és az elektronikus média irányításának jellegzetességeit emelem ki, a második nyilvánosságban zajló tevékenységre csak érintőlegesen térek ki (erről lásd például Sükösd 2013, Jakab 2015), a kulturális-szellemi élet és a művészetek irányítását illetően csak a legrelevánsabb forrásokat ismertetem. Az oktatási, a művelődési és a tudománypolitikai koncepciókat terjedelmi okokból kifolyólag itt most nem tárgyalom (erről lásd például Glatz 2002, Gombár 2009, Kalmár 2014, Darvai 2015). A Kádár-korszak szakaszolása során kiindulópontként a Fricz Tamás (1988) által javasolt korszakhatárokat használom, de az általa megjelölt dátumokat és fogalmakat kritikával kezelem.² A tájékoztatáspolitikai sajátosságait a

¹ Jelen publikáció az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-II-CORVINUS-31 kód-számú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Két esetben eltérek a Fricz által javasolt korszakhatároktól, ezt a későbbiekben lábjegyzet formájában jelölöm. A Fricz által *demokratizációként* definiált folyamatokra a politikatudományi-tranzitológiai terminológiát követve a *liberalizáció* kifejezést használom. A nem demokratikus államokban

primér források mellett más szerzők (Békés 2019, Buzinkay 2016, Földes 2018, Hegedűs 2001, Kalmár 2014, Takács 2008, 2012, 2015) kutatási eredményeivel kiegészítve írom le. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy találunk a tájékoztatáspolitikai alakulására közvetlenül hatással bíró kül- és belpolitikai tényezőket, nehéz egyetlen évszámhoz vagy az adott év első és utolsó napjához kötni a változás kezdetét és végét. Egy-egy határozat létrejöttét hosszabb előkészítési folyamat előzte meg – amely már önmagában jelezheti a változást –, így az gyakran nem az érvénybe lépése idején, hanem később fejtette ki hatását. Az itt megjelölt dátumok ezért inkább viszonyítási pontokként szolgálnak. A kutatói szándék jelen esetben nem az évszámok köbe vésése, hanem a tendenciák jelzése és a Kádár-korszak médiairányításának továbbgondolása.

A szovjet-kommunista típusú tájékoztatáspolitikai jellemzői

A szovjet-kommunista típusú tájékoztatáspolitikai a tekintélyelvű sajtómodellek egyik változata (Siebert et al. 1956/1984).³ A tekintélyelvű sajtómodell alapelve az, hogy a közönség nem képes önállóan megismerni és értelmezni a világ dolgait, ezért a sajtónak az a feladata, hogy a tájékoztatás mellett értelmezzen és orientáljon is. A médiarendszer ezért a politikai rendszert kiszolgáló, folyamatos kontrol alatt álló intézményként működik, és fő feladata a hatalom társadalmi legitimitációjának biztosítása. A szovjet-kommunista típusú sajtómodellben a tömegek elérését szolgáló valamennyi kommunikációs csatorna pártállami monopóliumban volt. Ebben a modellben az információáramlás felülről lefelé zajlott, így a kommunikációs csatornák nem a hatalom társadalmi ellenőrzését szolgálták, hanem a társadalom politikai ellenőrzését (Lázár 1988/2006: 25). A sajtó politikai instrumentalizációja⁴ az államszocialista

---

a liberalizáció úgy definiálható, mint a politikai és társadalmi változások keveredése. Liberalizációra utaló jelenség például a médiarendszer tartalmának a korábbiaknál kisebb mértékű cenzúrázása, a munkásosztály tevékenységei feletti kontroll enyhülése, a valamivel nagyobb tér biztosítása, bizonyos jogi szabályozók és biztosítékok bevezetése, a politikai foglyok szabadon bocsátása, a száműzöttek visszafogadása, a jövedelemelosztást javító intézkedések bevezetése és az ellenzék tolerálása (Linz – Stepan 1996: 3).

³ Tanulmányomban a Fred Siebert, Theodore Peterson és Wilbur Schramm által jegyzett *A sajtó négy elmélete* című munkára támaszkodom a szovjet típusú tájékoztatáspolitikai leírása során. Sieberték két kategóriát határoltak el egymástól: a tekintélyelvű és a szabadelvű sajtómodellt, ezeken belül pedig két további altípust neveztek meg: a társadalmifelelősség- és a szovjet-kommunista modellt. A mű 1956-ban jelent meg, így a szerzők értelemszerűen nem számolnak a tömegkommunikációs eszközök fejlődésével, az infokommunikációs forradalommal, a globalizációval. Az elemzés magán viseli a hidegháborús diskurzusból származó Nyugat–Kelet oppozíciót, továbbá a szerzők nem veszik figyelembe a földrajzi, a gazdasági, a vallási, az etnikai és az egyéb társadalmi törésvonalakat sem. Mindezek ellenére a tekintélyelvű és a szabadelvű distinkció évtizedek múltával is a médiarendszerirodalom egyik megkerülhetetlen felvetése, és azóta is számos tudományos értekezés kiindulópontját jelenti.

⁴ A tömegkommunikáció eszközelvű használatán, vagyis a média politikai instrumentalizációján Daniel C. Hallin és Paolo Mancini nyomán azt a folyamatot értem, amelynek során a nyomtatott sajtót és az elektronikus médiát külső tényezők befolyásolják annak érdekében, hogy a tömegkommunikáción keresztül hatást gyakoroljanak a politikai rendszerre (Hallin – Mancini 2004/2008: 51). A lehetséges külső tényezők – pártok, politikusok, társadalmi csoportok vagy mozgalmak, politikai befolyásra törő gazdasági szereplők, kereskedelmi érdekeltségek – közül ez esetben a tekintélyelvű sajtómodell sajátosságai miatt az uralkodó politikai párt által végrehajtott politikai instrumentalizáció írható le. Ebben a helyzetben a párt formális és informális rendelkezésekkel, jogi szabályozókkal hatással van a sajtó tartalmára annak érdekében, hogy az csak a párt nézeteit terjessze, politikáját propagálja.

ideológia fenntartását és az állampárt legitimálását szolgálta. A párt nemcsak politikai iránymutatásokkal korlátozta a tömegkommunikációs eszközök működését, hanem aktívan használta is azokat propagandacéljaira (Siebert et al. 1956/1984: 27–28).

A szovjet tömegkommunikáció irányítása négy fő alapelv mentén zajlott. Ezek közül az első *a kommunista pártosság* (партийность – partijnoszty), amely azt fejezi ki, hogy a médiarendszer szoros kapcsolatban áll a politikai rendszerrel, és tartalma pártállami ellenőrzés alatt áll azért, hogy a média a párt által meghatározott értékeket és normákat közvetítse az embereknek. Ahogyan Lenin fogalmazott: „Az újság szerepe nem szorítkozik csak az eszmék terjesztésére, politikai nevelésre és politikai szövetségesek szerzésére. Az újság nemcsak kollektív propagandista és kollektív agitátor, hanem kollektív szervező is.” (Lenin – Sztálin 1901/1948: 33). Míg Lenin csak megfogalmazta a párt tömegkommunikációval szembeni elvárásait, Sztálin keményen végre is hajtotta azokat: ő építette fel az államilag ellenőrzött és szigorú elnyomáson alapuló tájékoztatáspolitikai rendszert (Brooks 2000: xiv). Olyan „bürokratikus nyilvánosságot” hozott létre, amelyben elsősorban alkotó, vagyis nem a megtörtént eseményeket értelmező, hanem az eseményeket teremtő propagandát alkalmazták. Ebben a nyilvánosságban a propaganda elsőbbséget élvezett a tájékoztatással szemben, és uralma alá vonta az irodalmi és művészeti szférát is (Lázár 1988/2006: 25–26). A második alapelv *a kommunista objektivitás* (объективность – objektivnoszty), amely nem azonos a pártatlansággal. Ez az „objektivitás” azt jelentette, hogy a világ dolgainak leírása és értelmezése a médiában kizárólag az SZKP érdekeinek megfelelően történhet. A harmadik alapelv *a néppel való kapcsolat, a tömeges elérhetőség* (народность – narodnoszty, массовость – masszovoszty), amelynek értelmében a médiarendszer feladata az, hogy széles körben elérhető legyen, kapcsolja össze a pártot a tömegekkel, és platformként szolgáljon az alulról jövő vélemények közvetítéséhez. A negyedik elem a *nyitottság* (гласность – glasznoszty). Ezt a XIX. században I. Miklós orosz cár is alkalmazta, akkor a társadalmi és gazdasági változásokra irányuló véleménycserét jelentette. Lenin már pozitív glasznosztyról és kritikai glasznosztyról értekezett: az előbbi a média a kommunizmus építését és népszerűsítését szolgálja, az utóbbi pedig a gazdasági és a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos kritika és önkritika nyilvános megfogalmazásának lehetőségét biztosítja (McNair 1991: 23). A szovjet típusú sajtómodellben csak a párt által meghatározott kritika jelenhetett meg, és ezt feltétel nélkül el kellett fogadni, mert ennek elutasítása a döntések megalapozottságának megkérdőjelezését jelentette volna (Lázár 1988/2006: 27). Ebben Mihail Gorbacsov – aki szerint a gazdasági átalakulás nem lehet sikeres politikai megújulás és önkritika-gyakorlás nélkül (Taylor 2013: 6) – glasznoszty fogalma hozott bizonyos fokú változást, amely a politikai nyitottságot, a politikai participációt és a konstruktív vitát jelentette (McNair 1991: 15–23). Ennek hatására némileg bővült a nyilvános szférában megtűrt tartalmak köre, csökkent a hivatalosan tabusított témák száma, és valamelyest nőtt a szerkesztőségek mérlegelési lehetősége (Gibbs 1999: 8). Ám a politikai rendszerrel, illetve a Gorbacsovval szemben megfogalmazott kritikák, valamint a valódi problémák nem kaphattak nyilvánosságot.

Az 1956 utáni magyar tájékoztatáspolitikai jellemzői

A magyar médiarendszer sosem fejlődött önállóan, hanem – az ország geopolitikai helyzete miatt – mindig külső modelleket követett (Bajomi-Lázár 2020: 160). Az 1956 utáni magyar tájékoztatáspolitikai a szovjet-kommunista sajtómodell egyik változata volt, amely felépítését és alapelveit tekintve nagyon hasonló volt a Szovjetunióbeli tájékoztatáspolitikához, de több sajátos vonással is bírt.

A Szovjetunió Kommunista Pártjához hasonlóan a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) is azt deklarálta, hogy a sajtó feladata a lakosság véleményének befolyásolása, a

pártpolitika helyességéről való meggyőzése és az aszerint való cselekvés ösztönzése. Vagyis a tömegkommunikációnak biztosítania kellett a politikai ideológia folyamatosságát és a párt legitimitációját.

A magyar tömegkommunikációs eszközök a szovjetekhez hasonlóan pártállami tulajdonban voltak, és állambiztonsági ellenőrzés alatt álltak. Pártállami monopólium volt a hírközlésben a Magyar Távirati Iroda (MTI) hegemoniája révén. Az MTI politikai-ideológiai irányítása döntően befolyásolta a híryananyagokhoz való hozzáférést, és az itt kiadott jelentések gyakran a szóhasználatot is meghatározták (Hegedűs 2001: 51). Állami monopólium volt az újságíróképzés, a szerkesztőségek, a kiadók és a nyomdák működtetése. Az államnak monopóliuma volt a sajtótermékek előállításának infrastrukturális feltételeiben is a lapalapítás korlátozása, a rádió- és televízió-frekvenciahullámok állami tulajdonba vétele, valamint a papírellátás feletti kizárólagos rendelkezési jog révén (Bajomi-Lázár 2005: 28–31).

A párt nomenklatúrárendszerét épített ki, amelyben a felelős vezetői pozíciók kijelölése során nem feltétlenül a szaktudás vagy a rátermettség, inkább a párttagság, az állambiztonsági értelemben vett megbízhatóság, valamint a párt befolyásos vezetőivel való informális kapcsolat volt a meghatározó szelekciós tényező. További jellemző volt a patrónusi-kliensi rendszer működtetése is, amely szívésségek és az elkötelezettségek bonyolult viszonyrendszerét alakította ki az évek során (Buzinkay 2016: 429).

A hazai tájékoztatáspolitikának vannak sajátos vonásai is. Az egyik legjellemzőbb ezek közül a konzekvens jogszabályi háttér hiánya miatt kialakult szabályozatlanság. A sajtóirányítás nem egy világosan megfogalmazott sajtótörvény értelmében valósult meg – sajtótörvényre egészen 1986-ig várnunk kellett –, hanem az MSZMP vezető szervei által kiadott határozatok, rendeletek alapján történt. Ezek a dekrétumok és kisebb jelentőségű rész- és határterületeket érintő döntések elsősorban nem a sajtó jogi szabályozását, hanem politikai irányítását szolgálták (Takács 2015: 492). Az 1986. évi sajtótörvény érvénybe lépéséig az 1949-es alkotmány vonatkozó része, illetve néhány általános irányvonalat kijelölő párt-határozat szabta meg a sajtóműködés kereteit (Bayer 2005: 159–166). Az 1949-es alkotmányban az állt, hogy: „A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot.”⁵ Az 1958-as párt-határozat pedig így rendelkezett a sajtóval szembeni tartalmi elvárásokról: „A sajtó legyen pártos, munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig osztályálláspontra”.⁶ Ez az elvárás 1979-ben a következő lényegi elemmel bővült: „Arra kell törekedni, hogy a sajtó, a rádió, a televízió nagy felelősséggel, politikai-szakmai felkészültséggel tegyen eleget a hiteles, pontos, gyors tájékoztatásnak.”⁷ Bár ebben a határozatban már szerepelt a hitelesség, valódi változást csak az 1986-os sajtótörvény hozott, amelyből kikerült a pártosság mint elvárás, és már „a hiteles és pontos” tájékoztatás eszményét fogalmazta meg.⁸

A kiszámíthatatlanságot fokozta az is, hogy bár hivatalosan nem volt cenzúra, a tömegkommunikáció irányítása számos közvetlen és közvetett beavatkozáson keresztül zajlott (Bajomi-Lázár 2005: 28–31). A sajtótervek előre meghatározták a sajtó politikai napirendjét, illetve azt, hogy egy adott eseményről hogyan és mit lehetett kommunikálni. A hírközlés inf-

⁵ 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 55. § (1), (2).

⁶ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.) (Vass – Ságvári 1964: 197).

⁷ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az agitációs munka helyzetéről, időszerű feladatairól (1979. március 27.) (Vass 1983: 945).

⁸ 1986. évi II. törvény a sajtóról 2§ (1).

rastrukturális feltételeinek és intézményrendszereinek állami tulajdonba vétele, és a személyzeti politika kialakítása a közvetett irányítás része volt, de ide tartozik a „kényes” kül- és belpolitikai témák (mint például az 1956-os forradalom, a prágai tavasz, a szegénység, a társadalmi devianciák, a droghelyzet stb.) tabusítása, valamint az Aczél György nevével fémjelzett differenciált kultúr- és információs politika is, az úgynevezett „3T”. Ez a klasszifikációs rendszer a „túrt”, a „tiltott” és a „támogatott” kategóriák mentén osztályozta a nyilvános kommunikáció – a kultúra és a tömegkommunikáció – tartalmát. A „3T” nem volt egyértelmű osztályozási rendszer, ugyanis nem mindig volt világos az, hogy a támogatás vagy a túrés a szándékolt átpolitizálás és a cenzúra, vagy éppen a liberalizálás eszköze volt-e (Sipos 2015: 36–38). Az Aczél-féle kultúrpolitika regionálisan egyedülálló volt abban az értelemben, hogy aktív (nép)nevelési, oktatási szándékkal fordult a társadalom széles köréhez, és egy személyesnek mondható, atyáskodó jellegű kommunikációs stratégián keresztül valósult meg (Kalmár 2017). Ám az osztályozás szubjektivitáson és a kliensi-patronsusi rendszer személyes kapcsolatain alapult, és Aczél nem zárkózott el a határozott lépésektől sem (Buzinkay 2016: 429).

A jogi szabályozatlanság és a közvetlen tájékoztatáspolitikai intézkedések növelték az újságírói bizonytalanságot, és gyakran egzisztenciális fenyegetettséggel jártak (Bajomi-Lázár 2005: 22). Rendszerek voltak a szerkesztőségi telefonhívások, és gyakran éltek az „utólagos rendteremtés” eszközével is: például a főszerkesztői magyarázkodást szolgáló, úgynevezett igazoló jelentések kikövetelésével, a személyes „elbeszélgetésekkel”, vagy a prémiummegvonással (Bozóki 1996: 65, Murányi 2000a, 2000b). De volt példa a nyomdából kikerült lapok bezúzására is, egyebek között 1983-ban a *História*, 1985-ben a *Mozgó Világ*, 1986-ban a *Liget* esetében. Közvetlen politikai befolyásolást jelentett a külföldi rádióadások frekvenciájának zavarása is.

A Kádár-korszak hat nagy tájékoztatáspolitikai időszak

A forradalom leverése után, 1956 novemberében szovjet támogatással Kádár János került hatalomra, és megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP). A Kádár-korszak a több mint három évtizede alatt nemcsak politikailag volt fragmentált, hanem – mint azt látni fogjuk – a tájékoztatáspolitikai működését tekintve sem volt egységes.

A forradalom leverése utáni évek (1957–1959)

Az 1957 és 1959 közötti időszakra az erőskezü irányítás és a hatalomátvétel utáni rendteremtés volt a jellemző. Mindennapos volt a szigorú állambiztonsági ellenőrzés és a megfélemlítés. A külpolitikában Kádár a szovjet–magyar kapcsolatok megerősítésére fókuszált: miután eleget tett a szovjet elvárásoknak, és biztosította a SZKP vezetését arról, hogy a forradalmi események nem fognak megisméltódni, kérte a romokban levő magyar gazdaság megsegítését, amely végül deviza- és áruhitel, valamint adósságelengedés formájában meg is valósult 1957-ben (Földes 2015: 24–25).

A forradalom leverését és a szovjet csapatok bevonulását követően a hatalom centralizációja során a sajtóirányításban (is) szükség volt a jogi szabályozók bevezetésére és az intézményi apparátus felállítására. Az 1956. december 19-én kelt kormányrendelet rendelkezett a Tájékoztatási Hivatal – újbóli⁹ – megalapításáról. Ez „a Kormány elnökének közvetlenül

⁹ Nagy Imre miniszterelnök 1954 tavaszán rendelkezett a Tájékoztatási Hivatal felállításáról, amelynek fő feladata a párt politikájának nyilvános képviselése volt; a gyakorlatban ez a sajtó munkatársai

alárendelve” az alábbi feladatokat látta el: az állami tájékoztatási munka megszervezése, a hivatalos határozatok, rendeletek, kommunikék, törvények továbbítása a sajtónak, valamint a sajtórendészeti tennivalók ellátása.¹⁰ A sajtórendészeti feladatok közé tartozott a lapengedélyek kiadása vagy bevonása, a külföldről érkező sajtótermék terjesztésének engedélyezése, a papírigények számbavétele és biztosítása, a lapfejlesztési tervek kidolgozása is. A Tájékoztatási Hivatal felügyelete alá tartozott a Magyar Rádió és Televízió, a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Újságírók Szanatóriumi Egyesülete és a négy lapkiadó vállalat.

Kádár a közvetett, elsősorban a szerkesztői felelősségre építő cenzúrarendszert preferálta. Ezt az MSZMP VII. kongresszusán a következőképpen fogalmazták meg: „A párt munkatílusának fontos, új vonása a helyi pártszervek és a pártmunkások önállóságának növekedése, a felesleges gyámkodás, a tömeges utasítgatás csökkentése.”¹¹ Az új típusú irányítás első lépéseként 1958-tól rendszeresítették a főszerkesztői értekezleteket, ahol közzétették az általános tudnivalókat, a párt szerveinek utasításait, döntéseit. Ezeken zajlott a „lapbírálat” is, vagyis a kiadott sajtócikkek utólagos cenzúrája, amelynek során a sajtó munkatársai értesültek egy-egy konkrét anyaggal kapcsolatban a pártvezetés kritikai megjegyzéseiről, elmarasztalásáról, jövőbeli javaslatairól (Cseh et al. 1999: 224–225).

Míg az 1953-as desztalinizációs politika hatására a Szovjetunióban a korábbiakhoz képest tájékoztatáspolitikai enyhülés vette kezdetét, és a korábbi évekhez képest tapasztalható lett a tömegkommunikáció politikai függetlenedése és tartalmi színesedése (McNair 1991: 3, Sakwa 1999: 305, Taylor 2013: 5), addig az MSZMP a tájékoztatáspolitikában vonalas propagandafeladatokat határozott meg: a tömegkommunikációs eszközök feladata a befolyásolás, az agitáció és az államszocialista propaganda terjesztése. A sajtónak az orientálás mellett tudatos „népnevelői feladatokat” is el kellett látnia, „meg kellett győzni a párt politikájának helyességéről”, és szerepet kellett vállalnia „a társadalmi mozgósításban” is.¹² A médiairányítás szempontjából fontos felismerés fogalmazódott meg a Politikai Bizottság 1958-as, sajtóval kapcsolatos határozatában: „Egyes vezető funkcionáriusok még ma is lebecsülik a sajtó politikai jelentőségét. ... Még mindig vannak olyan vezető funkcionáriusok, akik félnék a nyilvánosságtól.”¹³ Vagyis a tájékoztatáspolitikában kifejezésre jutott a sajtó politikai instrumentalizációs szándéka.

1958-ban kiadták „A MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei” című dokumentumot, amelynek fő célja a párt és a művészértelmiség (érdek)kapcsolatának szorosabbá fűzése volt. Világossá tették, hogy „az irányítás fő eszköze az eszmei befolyásolás”, amelyben „jelentős szerepe van a kulturális élethez szükséges anyagi-technikai eszközök biztosításának és helyes elosztásának.”¹⁴ Ugyanebben a szövegben fogalmazódott meg először a kultúrpolitika differenciálódásának elve is, vagyis az, hogy a támogatás és a tiltás mellett megjelenhet a megtűrés is. A határozat „tudományos” alapokra helyezte a művelődést, megszüntette a kultúrpolitikában az irodalomcentrikus nézőpontot, és új ösztönzőrendszert épített ki (Kal-

---

számára sajtótájékoztatók, eligazítások szervezését jelentette (Takács 2015: 402). A hivatalt Rákosi Mátyás számolta fel 1955-ben, majd egy évvel később ismét felállították azt (Takács 2009).

¹⁰ A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 25/1956. (XII. 19.) számú határozata a Kormány Tájékoztatási Hivatalának megszervezéséről. *Magyar Közlöny*, 104. sz. 1956. december 19. 603. o.

¹¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa (1959. november 30. – december 5.) 167. o.

¹² Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.) (Vass – Ságvári 1964: 199).

¹³ Uo. 164. o.

¹⁴ Az MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei (1958. július 25.) (Vass – Ságvári 1964: 308).

már 2014: 150). Ezzel párhuzamosan rögzítette az MSZMP vezető szerepének megkérdőjelezhetetlenségét, illetve azt, hogy a párt ellen mindennemű fellépést és éles hangú kritikát a szocializmus elleni támadásként értelmez és keményen fellép ellene (Földes 2018: 213). Ez a differenciált kultúr- és tájékoztatáspolitikai attitűd egy évtizeddel később szilárdult meg, miután Aczél György fokozatosan a kulturális-ideológiai élet meghatározó alakjává vált.

A sajtóműködés átfogó jogi szabályozásáról a 26/1959. (V. 1.) számú kormányrendelet határozott, amely definiálta a sajtótermék fogalmát, szabályozta előállítási, sokszorosítási és terjesztési folyamatát, kimondta az impresszum feltüntetésének kötelezettségét, továbbá tájékoztatott az engedélyezési folyamatról, a helyreigazítás menetéről és a szabálysértési tényállásokról.¹⁵ Ez az utasítás, illetve ennek az idők során kiegészített, módosított változata az 1986-os sajtótörvény bevezetéséig volt érvényben (Cseh et al. 2004: 279).

Konzolidációs időszak (1960–1964)

1961-ben az SZKP XXII. kongresszusán Nyikita Szergejevics Hruscsov kihirdette a kommunizmus építésének időszakát, és hangsúlyozta a békés egymás mellett élés fontosságát.¹⁶ A kommunizmus építése feltételezte azt, hogy a szocialista országok közel egy időben érik el a kívánt gazdasági, infrastrukturális, életszínvonalbeli, társadalmi fejlettségi szintet, ami egyrészt lehetetlen elvárás volt, másrészt viszont kedvezett a magyar pártvezetésnek, mert hivatkozási alapot biztosított a kibontakozóban lévő hazai modernizációs kísérletek meggyorsításához, illetve az ehhez szükséges szovjet és nyugati hitelek igényléséhez (Földes 2015: 52–55). Az SZKP XXII. kongresszusának hatására valamelyest enyhült a szovjet–amerikai külpolitikai viszony, Magyarországon pedig háttérbe szorultak a hatalmi-politikai harcok. Az MSZMP vezetése nagyobb mozgástérhez jutott, és engedékenyebb hozzáállást mutatott, mint a megelőző években; ezzel az volt a célja, hogy az értelmiséget a párt programja mellé állítsa (Lehmann 1998: 2). Az 1963. évi tavaszi országgyűlési és tanácsválasztások eredménye megteremtette az MSZMP konzolidációját. Az ugyanebben az évben meghirdetett amnesztia-rendelet pedig – amely „emberiségtől áthatva” kegyelmet adott és társadalmi beilleszkedést ajánlott az „államellenes vagy ellenforradalmi tevékenység” miatt elítélteknek – a békés egymás mellett élést és a nyugodt életkörülményeket deklarálta.¹⁷ Ennek hatására – több titkos előkészítő magyar–amerikai diplomáciai tárgyalást követően, amerikai kezdeményezésre – lekerült az ENSZ Közgyűlés napirendjéről a „magyar ügy”, vagyis az 1956-os forradalom leverése (Király 2006: 46). Ekkoriban terjedt el Kádár János „Aki nincs ellenünk, az velünk van” jelmondata is (Takács 2008: 160), amelyet nem csak a belpolitikai viszonyokra vonatkozva érvényesített a pártvezetés; ez az attitűd az MSZMP VII. kongresszusától kezdve a külpolitikai stratégia fontos alappillérvé is vált.¹⁸

A kül- és belpolitikai enyhülés a tömegkommunikáció funkciójának értelmezésében is változást hozott. Oldódott a harcias, szenvedélyes hangvétel, a sajtó pedig a propagandista újságírás helyett inkább tájékoztatási, politikai-kulturális nevelési céllal működött. Ezt az MSZMP VIII. kongresszusán így fogalmazták meg: „Azt várjuk, hogy a sajtó, a rádió és a televízió munkatársai igényesebben, vonzóbb formában hirdessék a szocializmus igazságait.

¹⁵ 26/1959. (V. 1.) Korm. rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről. *Magyar Közlöny*, 49. sz. 1959. május 1. 329. o.

¹⁶ Az SZKP XXII. kongresszusa, *Párttörténeti Közlemények*. Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Folyóirata, VII. évf. 4. sz. 1961. november 1. o.

¹⁷ ÁBTL-4.2.-1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról.

¹⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa (1959. november 30. – december 5.) 11. o.

Legyenek a szocialista ember nevelésének, az egységes szocialista társadalom formálásának élenjáró munkásai, terjesszék a szocialista kultúrát.”¹⁹ A kongresszus határozatában az irodalom és a művészetek vonatkozásában az is kifejezésre jutott, hogy a pártvezetés a kulturális fejlődés érdekében teret ad „minden más jó szándékú, nem ellenséges művészeti tevékenységnek is”²⁰, vagyis halványan, de ismét körvonalazódott, hogy a nyilvános szférában létezik egy „megtúrt” kategória is. Lényeges előrelépést jelentett, hogy 1963 decemberében technikai, gazdasági és politikai okokra hivatkozva²¹ döntés született a nyugati rádióállomások – a BBC, az Amerika Hangja, a Szabad Európa Rádió magyar adása – zavarásának átmeneti megszüntetéséről.²²

Reformok és liberalizáció (1965–1970)

1964-ben az SZKP váratlanul leváltotta a párt éléről Kádár személyes jó barátját, Hruscsovot, akinek helyére a neosztálinista kultuszt meghonosító Leonyid Iljics Brezsnyev került. Az új típusú politikai irányítás következtében a médiarendszer liberalizálása a Szovjetunióban és Magyarországon is visszaesett, és az elvi irányításban és a tömegkommunikáció technológiai fejlődésében stagnálás vette kezdetét (McNair 1991: 35). Kádár nem titkolta megdöbbenését, és hosszas bírálatban hozta Brezsnyev tudomására egyet nem értését (Békés 2019: 183–184).

Ezt követően tudatos külpolitikai stratégiaváltás következett, mert a magyar belpolitikában a gazdaság átstrukturálása vált központi kérdéssé. Az 1966-os év végén az MSZMP IX. Kongresszusán döntés született a gazdasági reform bevezetéséről: az új gazdasági mechanizmus elnevezésű reformcsomag 1968. január 1-jén indult, és a gazdaság racionalizálását, a fogyasztás növelését és az életszínvonal-emelést célozta meg.²³ Ez két okból volt jelentős tényező. Egyrészt az anyagi javak megteremtése az emberek politikától való távolmaradásának kimondatlan kompromisszumával járt, így fontos legitimációs szerepe volt. Másrészt a reform végrehajtásához Magyarországnak szüksége volt a fejlett, nyugati technológiákra és a tőkére, hiszen a hatvanas évek közepére a külpolitikai egyeztetések során nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió nehezen tudja teljesíteni Magyarország és általában a keleti blokk országainak hitelkéréseit, termény-, élelmiszer- és nyersanyagigényeit (Földes 2015: 59). A gazdasági reformcsomag életben tartása – és ezzel együtt a párt társadalmi támogatottságának fenntartása – mindennél fontosabb tényezője lett a magyar politikai irányításnak. Éppen ezért

¹⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa, 132. o.

²⁰ Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról (1962. november 20–24.) (Vass – Ságvári 1964: 583).

²¹ Az 1952 óta működő zavaróhálózat technikai elmaradottsága miatt nem volt kielégítő a zavarás hatásfoka, a „baráti” országokból kapott frekvenciazavaró segítség időszakos volt, a zavarni kívánt műsorokat egyre nagyobb teljesítményű adókkal és egyre több hullámhosszon és időben sugározták. A hazai hálózat fenntartása költségesebbé vált, évente 40 millió forintba került. Nem volt egységes politikai iránymutatás arra vonatkozóan, hogy pontosan mely műsorokat kell zavarni. Emellett a pártvezetés úgy ítélte meg, hogy megnövekedett a kormány iránt a bizalom, és nyugalmasnak tekinthető a belpolitikai légkör, ezért úgy vélte, hogy a kapitalista országok állami adásának hangvétele is változott, élük tompult, így inkább a szocializmus építésének eredményeinek propagálására érdemes hangsúlyt fektetni. MOL M-KS 288f. 5/316 ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Ipari és Közlekedési Osztályának előterjesztése a rádióvédelem helyzetéről és a Politikai Bizottság vitájának jegyzőkönyve (1963. október).

²² MOL XIX-J-1-k-USA-18/d-033/1964. 39 d. Külügyminisztériumi feljegyzés a rádióállomások zavarásának megszüntetéséről (1963. december 14.).

²³ A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa, Budapest, Kossuth Kiadó, 1966. 117–120. o.

Kádár ettől kezdve az SZKP XII. kongresszusán korábban rögzített, a szocializmus építését megcélzó iránymutatásra hivatkozva tudatosan törekedett arra, hogy a lehető legtöbb szocialista és tőkés országgal felvegye, megjavítsa vagy még szorosabbra fűzze a diplomáciai kapcsolatokat. A csehszlovák reformfolyamat kezdetben jó hivatkozási alapnak tűnt, mivel Magyarországnak komoly érdekei fűződtek ahhoz, hogy Dubček és Brezsnyev között kompromisszum szülessen; Kádár több ízben tárgyalt a CSKP első titkárával a helyi reformok aktuális és jövőbeli helyzetéről (Békés 2019: 217–225). Ám a prágai tavasz erőszakos leverése után Kádárnak garanciát kellett vállalnia a Szovjetunió felé, hogy Magyarországon kizárólag gazdasági, s nem politikai-társadalmi reformot hajtanak végre (Földes 2015: 97).

A szovjet-magyar viszonyban ettől kezdve Magyarország tudatosan „a lojális és kiszámítható partner” szerepét játszotta (Békés 2011: 112), és Kádár többször – egyebek között a kommunista pártok 1969-es világkonferenciáján, hazai rendezvényeken és más államszocialista országok nagygyűlésein, kongresszusain tartott előadói beszédében és felszólalásában – nyilvánosan is kifejezte a Szovjetunió és az SZKP vezetése iránti megkérdőjelezhetetlen elkötelezettségét. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1969. március 17-én fogadta el a Budapesti nyilatkozatot, amely az európai kontinens, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti együttműködést és a kölcsönös tárgyalások rendszeresítését szorgalmazta (Kóváriné 2010: 175). Ez is hozzájárult Magyarország külpolitikai mozgásterének bővítéséhez (Békés 2006).

A kedvező kül- és belpolitikai helyzet hatást gyakorolt a hazai tömegkommunikáció irányítására is: az azt meghatározó alapelvek a korábbi évekhez képest való liberalizálása és az újságírói szakma egyfajta professzionalizációja volt tapasztalható. A Politikai Bizottság (PB) 1965-ben a tájékoztatás javításáról szóló határozatot adott ki. Ebben megfogalmazta, hogy mindenről – így a kedvezőtlen tényekről és az ellentétes véleményekről is – tájékoztatni kell, ugyanis „a tájékoztatásban nincsen légüres tér, ha mi valamiről nem beszélünk idejében, arról beszél az ellenség.”²⁴ Ezzel egy időben kifejezték azt is, hogy az MSZMP fenntartja a jogot a tájékoztatás kontextusának meghatározására. Enyhülni látszott az a korábbi évekre jellemző felfogás is, amely szerint a közönséget korlátlanul alakítható és befolyásolható tömegnek kell tekinteni. A tájékoztatás „nyíltsága, őszintesége és teljessége a demokrácia elengedhetetlen tartozéka, a szocialista tudatformálásnak, a tömegek közéleti aktivitásának, a párt és a tömegek közötti bizalomteli kapcsolat erősítésének feltétele.”²⁵ Vagyis a pártvezetés kezdte felismerni, hogy a politikai legitimitáció egyik jelentős tényezője a társadalmi igények, érdekek és visszajelzések figyelembe vétele. A nyilvánosság és a transzparencia felé tett apró lépésként értelmezhető az a rendelkezés, amelynek értelmében a jövőben előzetes közleményt kell kiadni a Központi Bizottság üléseinek napirendjéről, majd az ott elhangzott beszámolókat és hozzászólásokat nyilvánosságra kell hozni.²⁶

Míg a központi tájékoztatáspolitikai elvek valamelyest enyhültek, a konkrét ágazati irányításban továbbra is jellemző volt a politikai-hatalmi megközelítésmód (Fricz 1988: 30–31). 1965-ben Szirmai István, az Agitációs és Propaganda Bizottság vezetője a párt tájékoztatáspolitikájának alapelveiről szóló beszédében elmondta, hogy a pártirányítás legfőbb eszköze a politika és a kritika. Hangsúlyozta a közvetett kontrol fontosságát, amelyben a párt nem korlátozó, hanem paternalista szereplőként jelenik meg. Továbbá utalást tett a tájékoztatáspolitikai nomenklátúra-rendszeren és az egyszemélyes szerkesztői felelősségen keresztül meg-

²⁴ MOL M-KS 288. f. 5/367 ö. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

valósuló irányítására is.²⁷ A Tájékoztatási Hivatal 1969-ben országos hatáskört és felügyeleti jogkört szerzett az Magyar Távirati Iroda, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége és a Lapkiadó Vállalat felett. Ugyanebben az évben bővítették az Agitációs és Propaganda Osztályt: itt a korábbi három helyett már öt alosztály látott el sajtóigazgatási, agitációs, információs, oktatási és tömegpolitikai feladatokat (Takács 2009).

1966-ban a Kulturális Elméleti Munkaközösség Aczél György irányításával kiadta „Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban” című dokumentumot, amely a következőképpen fogalmazott: „... az irányításnak ... kell választania: mi az, amit támogat ..., mi az, aminek létéről tudomást vesz és ... mi az, amit elutasít”.²⁸ Ezzel az állásfoglalással egyértelműen megszilárdult az a differenciálás, amely az 1958-as művelődéspolitikai alapelvekben és az 1962-es kongresszusi határozatban korábban már felderengett, vagyis az, hogy a kultúr- és tájékoztatáspolitikában a párt által támogatott és tiltott kategóriák mellett létezik egy túrt kategória is.

Az újságírói szakma professzionalizációját illetően fontos lépés volt, hogy a Tájékoztatási Hivatal 1967-től szabályzatban rendelkezett az újságírók szükséges felsőfokú végzettségéről, és ösztönözte idegennyelv-tanulásukat is. 1969-től megkezdte működését a Magyar Újságírók Országos Szövetségének Felvételi és Minősítő Bizottsága, amely az újságírói gyakorlatok pályájáról döntött (Takács 2008: 164). Az amnesztiarendelet a szilenciumra ítélt írók, újságírók és szerkesztők rehabilitációját és újbóli munkába állását eredményezte (Cseh et al. 2004: 282). A politikai kontrol oldódásának hatására bővült a politikamentes, szórakoztató célú kiadványok palettája (Sipos – Takács 2005: 57). Az 1960-as évek második felében nőtt az időszaki periodikák és a napilapok példányszáma, és egyre nagyobb népszerűsége tetten szert a kulturális, és a szabadidős tevékenységgel kapcsolatos lapok (Takács 2008: 161–163).

Lényeges a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) 1969-es megalakulása is, ahol számos témában készítettek tömegkommunikáció-elemzéseket és közvélemény-kutatásokat, az intézmény saját negyedéves szakfolyóiratot adott ki, több szakirodalmi tétel lefordításban vett részt és kiterjedt nemzetközi szakmai kapcsolatrendszere volt. (Terestyéni 2010)

A gazdasági problémák előtérbe kerülése (1971–1976)

A negyedik tájékoztatáspolitikai szakaszt a közvetlen irányítás ismételt előtérbe kerülése jellemezte. A Kádár-korszak első jelentős töréspontja az 1970-es évek első felében jelentkezett (Földes 2018: 199): a magyar pártvezetés abban a tudatban folytatta egyre eredményesebb külpolitikai stratégiáját, hogy az a Szovjetunió teljes támogatását élvezi. Kádár azonban kifejezésre juttatta, hogy „intenzívebbé kell tenni az európai gazdasági, kereskedelmi, műszaki-tudományos és kulturális együttműködéssel kapcsolatos javaslataink kidolgozását” (Földes 2015: 130). Ezzel nyílt vitába került Brezsnyevvel, aki nem támogatta az ilyen sokrétű elköteleződést a nyugati országokkal. 1972 februárjában Brezsnyev több személyes találkozón keményen bírálta a magyar reformokat, és azok felülvizsgálatát kérte. Mivel Kádár nem volt hajlandó felhagyni a reformpolitikával, a magyar pártvezetés manőverezésbe kezdett: a Szovjetunióknak lojalitást, a kérések teljesítését, vagyis a változtatást kommunikálta, míg a belpolitikában éppen ennek az ellenkezőjét hangoztatta: a reform folytatását.

Az új gazdasági mechanizmus az 1970-es évek közepére megrekedt. A világgazdasági folyamatokra az ország lassan reagált, az olajválságok és a hitelfelvételek ellehetetlenítették a

²⁷ MOL M-KS 288. f. 34/65/17. ö. e. Részlet Szirmai István Ideológiai és kulturális életünk időszerű kérdései című előadásából (1965. október 8.).

²⁸ Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének Tanulmánya. *Társadalmi Szemle*, XXI. évf. 7–8. sz. 1966. július–augusztus. 29–58.

magyar gazdaságot. Az egyre nagyobb nyilvánosságot kapott újbaloldali reformtörekvések és liberális szemléletek – amelyek az államszocializmus működését is kritikával illették – is éreztették hatásukat; ezekkel szemben egyre eszköztelenebbé vált a magyar vezetés, a párton belül pedig fokozatosan megjelentek a haladási iránnyal kapcsolatos ellentétes vélemények. Kádárt már 1974-ben figyelmeztették a közgazdászok, hogy a gazdaság technológiai fejlesztését és a lakossági fogyasztás növelését egyidejűleg nehezen lehet megvalósítani. Bognár József, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet igazgatója azt tanácsolta, hogy „mélyebb és sokoldalúbb tájékoztatást kell adni a lakosságnak, hogy ne érzék őket felkészületlenül »az esetleges takarékoskodási intézkedések«, ám Kádár sem ezt, sem a megszorító intézkedések bevezetését nem vállalta.²⁹

A korábbi évek megengedőbb tájékoztatáspolitikájának hatására a belpolitikai újságírás egyre kritikusabb hangvételben számolt be az itthoni kedvezőtlen társadalmi és gazdasági folyamatokról. Ezzel kapcsolatban az Agitációs és Propaganda Bizottság a következőképpen fogalmazta meg véleményét: „Az újságírók sokszor megfélemlenek arról, hogy a sajtókritika – a széles társadalmi nyilvánosság előtti elmarasztalás – rendkívül súlyos dolog. ... Ha a sajtókritikában teret engedünk az indulatnak és megfélemlünk az elvtársiasságról, a segítő szándékról, akkor többet ártunk, mint használunk.”³⁰ A pártvezetés 1971-ben a sajtó tevékenységét szigorúbb ellenőrzés alá vonta azzal, hogy visszavett a korábbi liberalizációs törekvésekből és nyíltan deklarálta elvárásait: „A sajtó akkor szolgálja jól a párt politikáját, ha a rendelkezésre álló eszközökkel mozgósítja a lakosságot ... A tömegtájékoztatás, a közvéleményformálás nagy felelősséget ró a sajtó munkatársaira. ... Törekedjenek a pontosságra a vélt igazságok megírása helyett. Ne csak regisztrálják, hanem formálják, alakítsák a közvéleményt.”³¹

A Magyar Rádió munkáját illetően kritikaként merült fel, hogy a kedvezőtlen események közlése előtt gyakori a „tétovázás”, a „bizonytalankodás”, és ehhez kapcsolódóan rögzítették azt a felismerést, hogy a késlekedés miatt „a közönség egy része a nyugati rádióadókra hagyatkozik; ez rontja a tájékoztatás hitelességét.”³² A kritika a Magyar Televízió politikai műsoraival szemben is megjelent, és a pártvezetés azt kérte, hogy azok „teljes mértékben igazodjanak a párt és a kormány politikájához”, mert „a televízió naponta milliós tömeg gondolkodását és szemléletét alakítja.”³³ Kádár az 1971-es országos újságíró-aktívaértekezleten azt mondta, hogy az újságírók „csak akkor tudják betölteni hivatásukat, ha a szocializmus elkötelezett hívei, annak elveit vallják.”³⁴ Vagyis a tájékoztatáspolitikai elvek liberalizációjának egyértelműen vége szakadt, a párt visszatért a két évtizeddel korábbi álláspontjához, amelynek értelmében a „megfelelő” tájékoztatás az agitatori-propagandista újságírásban gyökerezik.

1974-ben a Minisztertanács rendeletben határozott a Magyar Rádió (MR) és a Magyar Televízió (MTV) intézményi szétválasztásáról, és az Állami Rádió és Televízió Bizottság lét-

²⁹ MNL OL M-KS 288. f. 47/758. ö. e. Bognár József levele és feljegyzése, 1974. november 1.

³⁰ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról (1971. május 21.) (Vass 1983: 68)

³¹ Uo. 72–73. o.

³² Az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottságának állásfoglalása a rádió műsorpolitikájáról, műsorairól és a fejlesztési tervekről (1971. november 23.) (Vass 1978: 152).

³³ Az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottságának állásfoglalása a Magyar Televízió munkájáról (1972. június 6.) (Vass – Fekete 1979: 280–281)

³⁴ Kádár János felszólalása a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának országos újságíró-aktívaértekezletén, *Népszabadság* 1971. november 14. 3. o.

rehozásáról. A döntés az MR és az MTV komplex politikai irányítását tette lehetővé. A határozat egyértelműen kijelölte a két intézmény tömegkommunikációban betöltendő feladatát: részt kell venniük a párt politikájának propagálásában, korszerűen és gyorsan kell tájékoztatniuk, továbbá hozzá kell járulniuk a „közművelődési igények színvonalas kielégítéséhez és a szabadidő tartalmas kihasználásának elősegítéséhez.”³⁵ Az Állami Rádió és Televízió Bizottság döntött az MR és az MTV költségvetési és beruházási terveiről, ellenőrizte azok megvalósulását, rendelkezett a két intézmény hosszú távú műsorterveiről és infrastrukturális fejlesztéséről, valamint koordinálta az MR és az MTV nemzetközi kapcsolatait.

A Központi Bizottság 1976-ban, a pártpropaganda feladatait összegezve megállapította, hogy „megkülönböztetett figyelmet kell fordítani” az újságírók elméleti felkészítésére és továbbképzésére. A további feladatok között pedig a marxista-leninista műveltség széles körű terjesztését jelölték meg, amelyet elsősorban a rádiótól és a televíziótól várták el tudományos ismeretterjesztő műsorok formájában. A pártsajtónak pedig „közvetlenebbül” és „rendszeresebben” kellett foglalkoznia ideológiai kérdésekkel.³⁶

Súlyosbodó gazdasági helyzet és az őszinte kommunikáció iránti igény (1977–1985)³⁷

Az MSZMP XI. kongresszusán minden eddiginél világosabban fogalmazták meg a párt kül-gazdasági szándékát, vagyis azt, hogy az egyre romló gazdasági helyzetben elengedhetetlen a korábban megkezdett külpolitikai nyitás folytatása: „külpolitikánkban ... az a legfontosabb feladatunk, hogy kedvező külső feltételeket hozzunk létre szocialista építőmunkánk számára.”³⁸ Kádár 1976-ban a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülésén tartott felszólalásában ennél is tovább ment, és meggyőződését fejezte ki arról, hogy „a minden területre kiterjedő nyugati együttműködés nemcsak Magyarország, hanem az egész szocialista tábor érdekét szolgálja” (Földes 2015: 204–205). Magyarország ekkorra már több mint száz országgal állt diplomáciai kapcsolatban, és külkereskedelmének több mint egyharmada fejlett tőkés országokkal zajlott.³⁹ 1977-től kezdve a szovjet–amerikai kapcsolatok megélénkülése is hivatkozási alap lett a magyar külpolitikai stratégiában.⁴⁰ Lényeges lépés volt az is, hogy Magyarország 1982-ben a Szovjetunió tudta és beleegyezése nélkül⁴¹ csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz (Földes 2018: 120), ami azt eredményezte, hogy ettől kezdve a Nyugattól való gazdasági függés meghatározóbbá vált, mint a keleti blokkhoz való politikai közelség (Békés 2019: 195). A virágzásnak indult magyar külpolitikai kapcsolatokat 1979 decemberében Afganisztán – a kelet-európai államszocialista országok számára is – vá-

³⁵ MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról 1047/1974. (IX. 18.) (Paál 2015: 699).

³⁶ Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a pártpropaganda soron levő feladataira és továbbfejlesztésére (1976. október 26.) (Vass 1983: 317).

³⁷ Fricz (1988) az ötödik tájékoztatáspolitikai korszakot 1977-től az MSZMP XII. kongresszusáig, vagyis 1980 tavaszáig datálja. Ezzel szemben úgy vélem, hogy ez az átmeneti időszak valójában 1986-ig tartott, mert ettől az évtől kezdve jelentek meg a tényleges, kézzel fogható tájékoztatáspolitikai változások. 1980 és 1986 között csak retorikai szinten valósult meg a tájékoztatáspolitikai irányváltás.

³⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa (1975. március 17–22.) (Vass 1983: 154).

³⁹ Uo. 63. o.

⁴⁰ Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának üléséről (1977. október 20.) (Vass 1983: 551).

⁴¹ Magyarország 1967 óta többször jelezte csatlakozási szándékát a Szovjetunióknak, ám Brezsnyev ezt minden alkalommal elutasította.

ratlan szovjet megszállása majdnem meghiúsította. Ugyanis a szovjet intervenció veszélybe sodorta a keleti blokk és a nyugati országok diplomáciai, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatait, és ezzel komoly válságot vetített elő az ezektől mind inkább függő Magyarországon (Békés 2019: 300–301).

Az 1975-ben aláírt Helsinki-egyezmény a hazai külpolitikai törekvések mellett a hazai sajtópiacnak is kedvezett: egyebek között biztosította a nyugati és a keleti tábor országai közötti sajtótermékcserét, aminek eredményeként itthon – bár korlátozott mennyiségben és korlátozott helyeken, de – egyre többféle nyugati újság jelent meg (Kalmár 2014: 434–435). 1977-ben már több mint negyven, főként a külföldiek által látogatott elárusítóhelyen lehetett nyugati sajtótermékeket venni Magyarországon. A legjellemzőbb a szállodai előfizetés volt, ezt követték a közületi, az intézményi és a vállalati megrendelések (Takács 2020: 30). A helsinki megállapodás garantálta a nyugati rádióadások zavartalan sugárzását is; a magyar technikai berendezéseket 1979-től kezdték leszerelni (Balás B. 2009: 312).

Kádár eltökélt ragaszkodása az életszínvonal-politika tartásához és az egyre kényszeresebbé váló nyugati nyitás politikája hatással volt a magyar tájékoztatáspolitikai alapelvek alakulására is. A rádió és a televízió technikai fejlődése és széles körű elterjedése felgyorsította az információközlést, a nyugati nyitás pedig számos társadalmi, kulturális és életmódbeli hatást gyakorolt a magyar társadalomra. Erre utal az 1977-es, a tájékoztatás továbbfejlesztéséről szóló PB-határozat egyik passzusa is, amelyben megfogalmazták azt, hogy „a turizmus bővülése, a sajtótermékek kölcsönös cseréje, a személyes kapcsolatteremtés növekvő aránya” új követelmények elé állítja a médiairányítást, és megköveteli a hírközlő eszközök és a munkamegosztás fejlesztését.⁴² Ebben a szövegben még megfogalmazódott a média politikai instrumentalizációja, vagyis az, hogy „a tájékoztatás nem cél, hanem eszköz”, amelynek feladata a politikai rendszer „érdekeinek szolgálata” és az emberek „tudatának, magatartásának formálása.”⁴³ Mégsem ez lett a tájékoztatáspolitikai koncepció fő irányvonala, hanem az, hogy a média olyan hidat képezzen a politikai döntéshozók és a közvélemény között, amely nemcsak „minden lényeges eseményről időben, pontosan” tájékoztat, hanem segíti a „[politikai] összefüggések, a folyamatok megismerését, a döntések megértését, elfogadását és végrehajtását”, és fórumot biztosít „a lakosság közérdekű társadalmi, gazdasági és kulturális kezdeményezéseinek, javaslatainak, bejelentéseinek” is.⁴⁴ A Központi Bizottság egy másik határozatban rögzítette azt is, hogy a megfelelő tájékoztatáshoz elengedhetetlen a szerkesztőségek párt-szervekkel való kölcsönös kapcsolata, és az, hogy a párttagok megfelelő ideológiai műveltséggel rendelkezzenek, mert csak így tudnak a kor tájékoztatási kihívásainak megfelelni (Györi 1977: 5–16).

1979-ben megjelent a médiairányításban a tömegkommunikációs eszközök összehangolásának igénye, ami azért lényeges, mert jelzi a médiarendszer működésének értő jellegű megközelítését. A Politikai Bizottság ekkor fogalmazta meg először az egyes médiumok közötti különbségeket, és ezek alapján differenciálta a hírközlési és propagandafeladatokat. Ennek értelmében a PB a rövid hírciklusú rádiót jelölte ki elsődleges hírközlő médiumnak, a televíziótól a vizuális kommunikáció adta lehetőségek jobb kihasználását kérte, a hosszabb hírciklusú napisajtóval szemben pedig azt az elvárást fogalmazta meg, hogy az egészítse ki, ma-

---

⁴² Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről (1977. szeptember 6.) (Vass 1983: 547).

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 547–548. o.

gyarázza, bővítsé a rádió és a televízió politikai műsoraiban elhangzott információkat.⁴⁵ 1981-től figyelem fordult a körzeti rádióstúdiókra is, amelyekre kettős feladat hárult: a minél szélesebb körű tájékoztatás érdekében össze kellett kapcsolniuk a helyi, regionális ügyeket a központi pártpolitikával, illetve a külföldi rádióállomások vételi körzetében működő rádióknak feladatuk lett a „nemkívánatos külföldi hatások” ellensúlyozása is. A műsorkínálatot tekintve a szórakoztató, életmód-életvitel-szabadidő témájú műsorokkal, valamint fórum típusú adásokkal – amelyekben az adott téma felelős szakemberei, vezetői válaszolnak a lakosság kérdéseire – kellett jelentkezniük.⁴⁶ Lényeges eleme az 1979-es PB-határozatnak az is, hogy előtérbe került a tájékoztatáspolitikában az a nézet is, amely észleli és értékeli a társadalom sokszínűségét, valamint rögzíti azt is, hogy az egyes médiafogyasztói csoportok megszólításához differenciált információközlésre van szükség. További, jelentős mértékű elmozdulást jelez a korábbi tájékoztatáspolitikai elvektől az a pártiratokban megjelenő új követelmény is, amely tömegkommunikációtól a „lehetőségekhez képest való gyorsaságot”, „pontosságot és hitelességet” várt el.⁴⁷

A média tartalmát illetően is láthatunk változást. A gazdasági problémákról a hetvenes évek közepéig jellemzően csak formális, a lakosság számára kevésbé informatív tájékoztatást lehetett adni, fontos elvárás volt a kedvezőtlen hírek elrejtése, valamint a politikailag, társadalmilag kedvező történések hangsúlyozása. A pártvezetés idővel észlelte, hogy az effajta tájékoztatás nem képes kielégíteni a lakosság információigényét, sőt a túl sok pozitívum kiemelésével a sajtó nem tudja a gazdasági helyzetet reálisan ábrázolni, így „az emberek egyes kérdéseket tévesen ítélnék meg”.⁴⁸ Ennek érdekében 1977-től fordulat következett a tájékoztatáspolitikában, amelynek hatására fokozatosan nyilvánosságra kerültek az ország gazdasági problémái, nehézségei is. Igény mutatkozott „a lakosságot közvetlenül érintő döntések előkészítésének, szükségességének bemutatására, a társadalompolitikai, népgazdasági összefüggések ábrázolására”, az alternatíva felmutatására és a vita lehetőségének felkínálására is.⁴⁹ Ám a tömegkommunikáció tartalma továbbra is közvetlen irányítás alatt állt: a felmondás helyett „tervszerű átcsoportosításról”, az áremelés helyett árrendezésről kellett írni, és a sajtónak törekednie kellett arra, hogy a kedvezőtlen híreket „jó példákkal” ellensúlyozza.⁵⁰

1980-ban az MSZMP XII. kongresszusán szó esett az államszocialista társadalmi viszonyok erősítéséről és arról, hogy az emberi tényezőnek jelentős szerepe van a szocializmus építésében. Ebből kiindulva a pártkongresszusi határozat előírta, hogy a tömegkommunikációnak a dolgozó nép művelődését és szórakoztatását kell szolgálnia, és „felelősen részt kell vállalnia a szocialista tudat fejlesztésében, a közvélemény formálásában és a közéleti demokrácia erősítésében.”⁵¹ Ezt követően a tájékoztatással kapcsolatos elvárások között hangsúlyos helyen szerepelt a közönség tagoltságának (eltérő szórakozási, kulturálódási, művelő-

⁴⁵ A Politikai Bizottság határozata az agitációs munka helyzetéről, időszzerű feladatairól (1979. március 27.) (Vass 1983: 945–946).

⁴⁶ Az MSZM KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a vidéki (körzeti) rádiózás helyzetéről és időszzerű feladatairól (1981. április 21.) (Vass 1988: 196–197).

⁴⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa (1980. március 24–27.) 182. o.

⁴⁸ Uo. 940. o.

⁴⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről (1977. szeptember 6.) (Vass 1983: 546).

⁵⁰ A Politikai Bizottság határozata a munkaerő-gazdálkodás javítására hozott intézkedések végrehajtásának kezdeti tapasztalatairól Győr-Sopron megyében (1979. május 29.) (Vass 1983: 1022).

⁵¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa (1980. március 24–27.) 182. o.

dési szokások, iskolázottság, kor) és médiafogyasztási preferenciájának felismerése és célzott kielégítése. 1981-ben ezt így fogalmazták meg: „A témák megválasztásánál és kifejtésénél, az eszközök változatos és összehangolt felhasználásánál messzemenően figyelembe kell venni az egyes rétegek speciális érdeklődését, tapasztalatait és ismereteit.”⁵² 1982-ben pedig a következőképpen: „A tájékoztatás, az agitáció és a propaganda [...] differenciáltan vegye figyelembe a különböző társadalmi rétegek sajátos igényeit; növelje a lakosság tájékozottságát.”⁵³

Az 1970-es évek második felében elindult, pontosabb, őszintébb hangvételű tájékoztatási törekvés az 1985-ös pártkongresszuson már sokkal nyíltabban fogalmazódott meg: „A szocializmusról korábban alkotott, sok esetben idealizált, esetenként illuzórikus felfogás a mai valóság között eltérés mutatkozik. ... [Az agitáció és a propaganda] sokoldalúan, reálisan világítsa meg a mai valóságot, ennek ellentmondásait, a fejlődés objektív lehetőségeit és korlátait.”⁵⁴

Érvelhetünk úgy, hogy az 1970-es évek második felében a pártvezetés észlelte, hogy a gazdasági problémák olyan társadalmi-politikai válsággá fokozódtak, amelyet az MSZMP egyedül már nem volt képes megoldani, így korábbinál is nagyobb szüksége lett a társadalmi támogatásra. A társadalmi párbeszédhez azonban elengedhetetlen volt az emberek pontos tájékoztatása. Ez elmaradt, és a kétirányú kommunikáció sem valósulhatott meg az MSZMP által ellenőrzött nyilvánosságban, mert még ebben az időszakban is domináns volt az a nézet, hogy a tömegkommunikáció elsődleges feladata „az agitáció, a propaganda és a tömegek meggyőzése a párt politikájának helyességéről” (Kádár 1983: 14–15). Bár megfogalmazták azt, hogy „nálunk cenzúra nincs, nem is lesz”,⁵⁵ ennek ellenére Kádár János világossá tette a tömegkommunikáció tartalmát illetően az egyes intézmények és szerkesztőségek felelősségét: „Nekik kell törődniük azzal, hogy milyen tömeghatást váltanak ki a műsorok és az írások, különösen, ha politikai és eszmei kérdésekről van szó” (Kádár 1983: 15).

Az 1980-as évek hazai nyilvánosságára döntő hatást gyakorolt az is, hogy az évtized elejétől különféle, a hatalommal szembenálló értelmiségi tömörülések alakultak (Romsics 2010: 528), és egymás után jelentek meg a szamizdatkiadványok is, amelyeknek fontos szerepük volt a demokratikus ellenzék összekovácsolásában (Sükösd 2013, Jakab 2015). A politikai rendszer társadalmi támogatottsága az évtized közepére drasztikusan csökkent, az utolsó évekre pedig válságba került (Nagy 1989). Nem elhanyagolható tényező a tömegkommunikációs eszközök ugrásszerű fejlődése sem: a rádió- és a televíziókészülékek széleskörű elterjedése, a körzeti rádióstúdiók megalakulása, az évtized második felétől előbb a kábel-, majd a műholdas televízióadások, valamint a videomagnó-készülékek megjelenése. Az 1980-as évek közepén körülbelül 6 millió rádiókészülék volt a magyar lakosság tulajdonában, a televízió-előfizetők száma közel 3 millió fő volt; a lakosság 95 százaléka hallgatott ekkor rádiót és 94 százaléka nézett televíziót.⁵⁶

⁵² Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a propaganda és az agitáció időszerű feladatairól (1981. április 28.) (Vass 1988: 201).

⁵³ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a nemzetközi kérdésekről folytatott agitáció és propaganda további feladatairól (1982. április 14.) (Vass 1988: 335).

⁵⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa (1985. március 25–28.) (Vass 1988: 118).

⁵⁵ Határozat a XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól, *Társadalmi Szemle*, 1983. 38. évf. 5. sz. 31. o.

⁵⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa (1985. március 25–28.) 77. o.

Médiatörténeti mérföldkövek és politikai összeomlás (1986–1990)

A magyar tájékoztatáspolitikában döntően az 1980-as évek második felében volt tapasztalható változás. A hazai külpolitikai stratégiát továbbra is a „szocialista építőmunka” folytatására hivatkozva az újabb diplomáciai kapcsolatok keresése jellemezte. A párt XIII. kongresszusán már azt hangsúlyozták, hogy Magyarország a „különböző társadalmi rendszerű országokkal” is a párbeszéd fenntartására és az együttműködés folytatására törekszik, és külön kiemelték a politikai, gazdasági és kulturális relációk mellett a „más kapcsolatok szélesítésére” való törekvést.⁵⁷ Ugyanakkor az MSZMP-n belül egyre erősödő politikai törésvonalak és a felszínre kerülő véleménykülönbségek, valamint a gazdasági krízis és a fokozódó társadalmi problémák miatt a belpolitikai ügyek váltak hangsúlyossá ebben az időszakban. A magyar államszocialista tájékoztatáspolitikai utolsó szakaszát kettősség jellemezte: az MSZMP válságba került, ezzel párhuzamosan több olyan liberalizáló, a nyilvánosság kiszélesítését segítő tájékoztatáspolitikai mérföldkő volt az évtizedben, amelynek megvalósulása elképzelhetetlen lett volna a korábbi években.

1986. szeptember 1-jén lépett hatályba az első sajtótörvény, amely a korábbi pártosság helyett már a pontosságot jelölte meg a sajtó és a hírközlő szervek elsődleges feladatául. Emellett még hitelességet és gyorsaságot várt el a tájékoztatásban, illetve azt, hogy „a sajtó segítse elő a társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését.” Egyben leszögezte azt is, hogy „a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben.”⁵⁸ A törvény előrelépést jelentett a korábbi évek sajtószabályozásához képest, mert a jogforrási hierarchia magasabb szintjén, törvényileg rendelkezett a sajtó bizonyos kérdéseiről (Bayer 2005: 162). De nagy hiányossága volt az, hogy nem definiálta egyértelműen a párt szerepét a tájékoztatáspolitikában (Takács 2009, 2012). A sajtótörvényre hivatkozva ugyanebben az évben adott ki a Tájékoztatási Hivatal egy rendelkezést, amely lehetővé tette a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsört készítő stúdiók alapítását.⁵⁹ Ebben kimondták azt is, hogy a kizárólag műsorközlést végző helyi stúdiók alapítása nem engedélyhez kötött, ezeknek csak bejelentési kötelezettségük van. Jelentős elmozdulást jelentett a korábbi, antikapitalista ideológiát képviselő sajtóirányítástól az is, hogy a műsoridő maximum 10 százalékáig megengedett volt a reklámok, hirdetések közzététele is.⁶⁰

1986 nyarán elindult az első hazai kereskedelmi rádió, a Rádió Danubius. Ez volt az első olyan médium, amelynek egyértelműen a szórakoztatás, s nem a pártpropaganda terjesztése, az MSZMP legitimitációjának erősítése volt a célja (Bajomi-Lázár 2005: 29). Nagy jelentőséggel bírt Györffy Miklós 1982-ben indult Bagoly című, késő esti rádióműsora, mert ebben számos olyan kényes vagy tiltott témáról lehetett beszélni, amelyről a nappali adásidőben nem (Györffy 2007: 129, Sipos 2010: 54). A Bagoly 1986-ban, az 1956-os forradalom harmincadik évfordulóján külön adássorozattal jelentkezett, itt hangzott el először az első nyilvánosságban a Kádár-korszak egyik legnagyobb tabutémája, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének gondolata (Rangos 2014: 25).

1987-ben jelent meg a *Beszélő* című szamizdat kiadvány különszámában a „Társadalmi szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei” című írás, amely radikális döntéseket sürgetett – egyebek között: alkotmányosságot, sajtószabadságot, a cenzúra eltörlését, a mun-

⁵⁷ Uo. 95. o.

⁵⁸ 1986. évi II. törvény a sajtóról 2§ (1), (3).

⁵⁹ 2/1986. (IX. 1.) MTH számú rendelkezés a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsört készítő stúdiókról. 109. o.

⁶⁰ Uo. 110. o.

kavállalói érdekvédelem rendezését, a szociális biztonság megteremtését –, és addig nem tapasztalt bátorsággal vonta felelősségre Kádár Jánost. (Kis 1987: 4) Ugyanebben az évben volt a lakiteleki találkozó, ahol „A magyarság esélyei” címmel rendszerkritikus értelmiségi tanácskozás zajlott a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális reformok szükségességéről és lehetséges irányairól. Itt hangzott el, hogy „fordulatra van szükség abban az értelemben, hogy a reformnak totálissá kell válnia, miután a válság is totális” (Agócs – Medvigy 1991: 40).

Szintén 1987-ben civil értelmiségi kezdeményezésként elkészült a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” című tanulmány (továbbiakban „Javaslat”), amelyben a szerzők – társadalomkutatók, egyetemi oktatók, újságírók – a magyar tömegkommunikáció, a tájékoztatáspolitikai és a nyilvánosság aktuális helyzetét vizsgálták, javaslatot tettek annak átalakítására, és felvázolták a demokratikus nyilvánosságmodell képét. Bár az elemzés a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére a „Fordulat és Reform” című társadalomtudományi kutatás keretében készült, a politikai vezetésről érdemi válasz nem érkezett rá.⁶¹ A Magyar Újságírók Országos Szövetsége 1987 májusában a szöveget nem találta közzésre alkalmasnak (Gálik 2020: 37). A *Közgazdasági Szemle* ugyanezen év júniusi számában „Fordulat és reform” címmel vitaanyag jelent meg a gazdasági reformról, amelyben a szerzők a reform társadalmi és politikai alapfeltételei között a nyilvánosság reformját is tárgyalták, és bár nyíltan nem mondták ki, okfejtésük forrása egyértelműen a „Javaslat” volt. Úgy érveltek, hogy a társadalom tagjainak „a nyilvánosság, a beleszólás, az érdekképviseleti pluralitás, a képviseleti demokrácia” révén lehetősége lenne „a piacgazdaság és az állami magatartás társadalmi ellenőrzésére” (Antal et al. 1987: 660–661). A „Javaslat” első változatát teljes terjedelmében végül 1987-ben a párizsi *Irodalmi Újság* közölte, majd nem sokkal később a Szabad Európa Rádió szöveghűen ismertette (Gálik 2020: 37). 1988 májusában a magyar társadalomelméleti folyóirat, a *Medvetánc* mellékletében jelentek meg a „Fordulat és reform” tanulmányok, köztük a „Javaslat” hosszabb, átdolgozott változata, amely egyebek között tételesen felsorolta, majd konkrét példákkal illusztrálta a magyar nyilvánosság működési hibáit. Végül ugyanebben az évben a *Kritika* közzé tette az eredeti szöveg kibővített és már radikálisabban fogalmazó változatát (Vásárhelyi – Halmai 1998: 7; Gálik 2020: 38). Ebből például már kikerült az MSZMP hegemoniájának és vezető szerepének elismeréséről szóló passzus (Szekfü 1998: 50). Figyelemre méltó, hogy bár a szerzők közül többen a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai voltak, az intézet saját tudományos folyóirata nem számolt be a már akkor is jelentősnek számító tanulmányról (Gálik 2020: 39).

A „Javaslat” szövegének alakulása és nyilvánosságra kerülésének folyamata jól illusztrálja a korabeli nyilvánosság működését, vagyis azt, hogy a fennálló politikai rendszert konstruktív kritikával illető tudományos igényű megjegyzések közzétételének lehetőségei is folyamatosan változtak; a nyilvánosság határai folyamatosan mozgásban voltak, és akár néhány hónap alatti is tágulhattak. Erre utalt Gombár Csaba is, amikor „harmonikázó” nyilvánosságról írt, ami azt fejezi ki, hogy a politikai vezetés hol megengedőbb, hol korlátozóbb volt a nyilvánosság kereteinek kijelölésekor. De – mint folytatja – ebben az irányított, ám egészét

⁶¹ Az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközössége 1987 áprilisában megvitatta a Fordulat és reform című anyagot és úgy találta, hogy a szöveg konstruktív jellegű, tovább gondolásra alkalmas felvetéseket tartalmaz. A munkaközösség egyebek között egyetértett azzal, hogy a gazdasági reformhoz elengedhetetlen a politikai és a társadalmi reform. Az előbbi alatt az intézményi átalakítást és a politikai stílusváltást értették. Utóbbival kapcsolatban kiemelték a társadalom tájékoztatásának, párbeszédbe való bevonásának és a kölcsönös bizalom kiépítésének fontosságát. Am mindezeket kizárólag az MSZMP politikai irányítása alatt látták megvalósíthatónak. (Az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközösségének állásfoglalása a „Fordulat és reform” című tanulmány fő kérdéseiről – 1987. április 13.) (Vass 1988: 321–322).

tekintve folyamatosan bővülő nyilvánosságba fokozatosan átszivárgott a szubkulturális második nyilvánosság is (Gombár 1987: 15–16).

1988. január 14-én parázs vita zajlott a Magyar Újságírók Országos Szövetségének székházában a magyar nyilvánosság és tájékoztatáspolitikai helyzetéről (Mélykúti 1988: 38). Ennek eredményeként újságírók, reformközgazdászok, jogászok, politológusok, tömegkommunikációs szakemberek kezdeményezték egy országos egyesületként működő szervezet, a Nyilvánosság Klub megalapítását (B. E. 1988: 24). Ez végül 1988. október 29-én meg is valósult. Két hónap múlva megjelent egy kritikai hangvételű irodalmi és társadalmi folyóirat, a *Hitel*.

1988. március 25-én megszűnt a Tájékoztatói Hivatal (Wiener 1997). Bő egy évvel ezután, a magánvállalkozások lapkiadási tevékenységének és az egyes lapok gazdasági függetlenedésének köszönhetően összeomlott a magyar sajtópiac két irányító intézménye, a Hírlapkiadó Vállalat és a Lapkiadó Vállalat, ezzel pedig megszűnt a „kétpólusú kiadói rendszer” (Juhász 2005: 116).

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1988-as, az Országos Tervhivatal felkérésére készített tanulmánya felhívta a figyelmet a tömegkommunikációs eszközrendszerek egyenlőtlen fejlettségére, az információtermelés főváros-központúságára, az információtermelés- és továbbítás monopolisztikus és oligopolisztikus jellegére, a tulajdonosi szerepek állami centralizációjára és az új típusú tömegkommunikációs eszközök és technológiák (műholdas és kábeltelevízió, videó, képlemez, teletext, telefax, videotex, személyi számítógépek és szövegszerkesztő programok, szedőgépek és nyomtatók, nyilvános számítógépes adatbázisok, szál-optikai kábelek, integrált és digitális hálózatok) körüli szabályozatlanságra és az átfogó kommunikációpolitika hiányára. A szakértők új nézőpontra világítanak rá, amikor világossá tesz, hogy az infokommunikációs eszközök rohamos mértékű fejlődése új típusú, határokon átívelő, a közönség fogyasztását szem előtt tartó, gazdasági, technológiai, modernizációs koncepciókat is magában foglaló médiapolitikát kíván, amely nem alapulhat korlátozásokon és tiltásokon.⁶²

1988 májusában az MSZMP országos pártértekezletén⁶³ minden eddiginél világosabban fogalmazták meg a problémákat, vagy azt, hogy a három évvel korábban rögzített hetedik öt-éves terv céljai nem valósíthatók meg, a gazdasági helyzet „nem javult, nőtt az ország ... adóssága, erősödött az infláció, növekedtek a lakosság terhei, csökkent az életszínvonal ... ezt a helyzetet ... nagyrészt ... belső okok, tevékenységünk fogyatékoságai idézték elő”.⁶⁴ Szó esett arról is, hogy a hibás belpolitikai döntések következtében a lakosság körében növekedett az elégedetlenség, romlott a közhangulat, és csökkent a párt társadalmi támogatottsága. Megoldásként a tájékoztatásban gyorsaságot, pontosságot és rendszerességet vártak el, illetve azt, hogy a társadalmat érintő párthatározatok tartalmáról informálják a lakosságot. Kifejezésre juttatták, hogy a párt kiemelt figyelmet fordít a társadalmi nyilvánosságra, amelyet olyan platformként képzelnek el, ahol lehetőség nyílik a közéleti tájékozódásra, a különböző

⁶² A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése. Koncepció és variánsok. *Jel-Kép* 1988/3. sz. 10–12.

⁶³ Az esemény jelentőségét jelzi, hogy ez volt a harmadik pártértekezlet a párt történetében; az elsőre 1945-ben a került sor a második világháború utáni újjáépítési feladatok és politikai célok megtárgyalása érdekében, a másodikat 1957-ben tartották a forradalom után kialakult helyzet konszolidálása céljából.

⁶⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről (1988. május 20–22.) (Vass 1988: 436–437).

érdekek és vélemények ütköztetésére és a társadalmi ellenőrzésre.⁶⁵ A nyilvánosság ez utóbbi funkciója új tétel volt a médiairányítási alapelvek között, rögzítése jelezte a demokratizálódási folyamatokat. Figyelemre méltó, hogy ebben a szövegben már csak a pártsajtótól várták el a pártosságot, az MSZMP álláspontjának képviselését. A pártértekezleten döntés született a politikai megújulásról és a haladási irányról is: a párt a gazdasági nehézségek megoldását a szocializmus megújításában, a hatékony piacgazdaság megteremtésében, a „modernizációra épülő határozottabb” külpolitikai nyitásban, „a társadalmi önszerveződés jogában” és a politikai pluralizmus létrehozásában látta,⁶⁶ ami minden addiginál határozottabb eltávolodást jelentett a korábbi években működő államszocialista politikai rendszertől. A pártértekezletnek további jelentős döntése volt, hogy a személyzeti megújulás keretében Kádár Jánost az MSZMP elnökévé választották, vagyis lényegében megfosztották a párt közvetlen politikai irányításától.⁶⁷ A pártértekezlet a korabeli értelmiségi szerzők szerint döntő jelentőségű volt a magyar nyilvános szférát illetően, mert ezután a „nyilvánosság szempontjából gyökeresen más országgal van dolgunk” (Berend 1989: 50), a sajtó hangja pedig „sokkal nyíltabb és határozottabb lett” (Bihari 1989: 58).

A pártértekezlet döntése nyomán a pártfőtitkári feladatokat 1988-ban Grósz Károly vette át, aki a technokrata típusú gazdasági reformokat támogatta, de a politikai rendszer átalakítását nem. A Politikai Bizottság tagjává választották Pozsgay Imrét, aki a politikai rendszer liberalizálását és a többpártrendszer kiépítését sürgette, és szoros kapcsolatot épített ki a „népi-nemzeti” értelmiséggel (Romsics 2010: 532–534). Pozsgay részt vett 1987-ben a demokratikus ellenzék már említett lakiteleki találkozásánál, ahol beszédében egyebek között a nyílt és őszinte kritikát, a hibákkal való szembenézést, az értelmiségi reformmozgalom elindítását, valamint a társadalmi bizalom visszaépítését szorgalmazta a „demokratikus szocializmus” megvalósítása érdekében (Agócs – Medvigy 1991: 11–23). A PB-tag Pozsgay később, 1989. január 28-án nyilvánosan, szembemenve az MSZMP által deklarált narratívával, a Magyar Rádió 168 óra című műsorában nyilatkozva az 1956-os forradalmat népfelkelésnek minősítette.⁶⁸

1988 júliusában az Agitációs és Propaganda Bizottság új tájékoztatáspolitikai koncepcióval állt elő, amelynek részeként az év végén a Központi Bizottság az Agitációs és Propaganda Osztályt Társadalompolitikai Osztállyá alakította át. Ezzel megszűnt a nyomtatott sajtó és az elektronikus média politikai irányítása (Wiener 1997). A Politikai Bizottság ugyanabban az évben fogadta el a politikai nyilvánosságról, a tájékoztatás megújításáról és a sajtóirányítás módjáról szóló határozatot, amely továbbra is a pártbefolyást hangsúlyozta. (Farkas 1990: 19)

1988 novemberében megválasztották Németh Miklós reformkommunista miniszterelnököt, aki politikai pluralizmust és jogállamiságot sürgetett, és nem zárkózott el a nyugati típusú demokrácia meghonosításától sem (Hovanyecz 2008: 4). A Németh-kormány 1989 nyarán véget vetett az MSZMP laptulajdonlási monopóliumának, eltörölte a lapalapítás engedélykötelezettségét, és frekvenciamoratóriumot hirdetett (Bajomi-Lázár 2005: 31). Augusztusban önálló csatornán elindult a Nap-TV, az első magánkézben lévő tv-stúdió, amely a Magyar Televízióknak is készített adásokat.

⁶⁵ Uo. 444. o.

⁶⁶ Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól (1988. november 1–2.) (Vass 1988: 488).

⁶⁷ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1989-46DA/magyarorszag-694A/magyar-szocialista-munkaspart-mszmp-6F91/>

⁶⁸ Népfelkelés: az utolsó csepp a pohárban. *Múlt-Kor*, 2009. május 18.

1989 júniusa és szeptembere között zajlottak a kerekasztal-tárgyalások, amelyek célja a békés demokratikus átmenet volt. Az egyeztetések alatt külön szakbizottság foglalkozott a nyilvánosság és a tájékoztatáspolitikai reformjának kérdésével (Bozóki 1990: 30). Az Ellenzéki Kerekasztal álláspontja szerint a békés átmenetet csak a pártatlan médiarendszer biztosíthatta (Sükösd – Cseh 2001: 78). A szakbizottság augusztus 24-én kiadta „A pártatlan tájékoztatás alapelvei”-t, amely az egyes médiumok politikai függetlenségét és pártatlanságát sürgette (Bajomi-Lázár 2005: 30). Október 23-án az Országgyűlés módosította az alkotmányt, és kikiáltották a Magyar Köztársaságot (Romsics 2010: 541). November 26-án lezajlott az első országos népszavazás, amelyen a köztársasági elnök választásáról, a munkahelyi párt-szervezetek megszüntetéséről, az MSZMP vagyonszámlálásáról és a munkásörtség feloszlásáról született döntés.⁶⁹

A módosított alkotmányban a szólás- és a sajtószabadság biztosítása már az államszocializmusra való hivatkozás és egyéb feltétel nélkül szerepelt (Bayer 2005: 167). 1990 januárjában az országgyűlés módosította az 1986-os sajtótörvényt, így már törvényben is engedélyezte a lapalapítást és deklarálta a sajtó szabadságát (Bajomi-Lázár 2005: 31). A Magyar Demokrata Fórum (MDF) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) 1990 tavaszán pártközi megállapodásban további változtatásokat rögzített. A sajtószabadságról, illetve az elektronikus médiumokról szóló törvények elfogadását kétharmados többséghez kötötték, megerősítették a frekvenciamoratóriumot, ígéretet tettek arra, hogy a pártpolitikai csatározásokat távol tartják a Magyar Televíziótól, a Magyar Rádiótól és a Magyar Távírási Irodától, továbbá rendelkeztek arról, hogy a közszolgálati médiumok vezető tisztségviselőit konszenzusos alapon nevezik ki (Bajomi-Lázár 2005: 32, Bayer 2005: 167).

Összegzés: a média elvi irányításának változásai

Kádár Jánosnak az 1956-os hatalomátvétel után sajátos belpolitikai helyzetben kellett rendeznie a magyar politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat. A forradalom eseményeinek hatása alatt álló társadalomban kellett megszereznie és fenntartania saját és pártja széleskörű legitimitását úgy, hogy nyíltan elhatárolódott a korábbi évek diktatórikus vezetésétől, miközben maga is fegyveres erővel került hatalomra. E legitimációs folyamatban fontos szerepet kapott a sajtó: nyílt agitációval és propagandával kellett elősegítenie az államszocialista ideológia terjesztését, részt kellett vennie a társadalom orientálásában és mozgósításában.

A magyar tájékoztatáspolitikai liberalizáció az 1960-as évek első felében mutatott először elmozdulást az agitatori-propagandista elvárásoktól: ekkor a tömegkommunikáció tájékoztatási és népnevelő funkciókat töltött be. Tényleges eredményeket az évtized második felében láthatunk, amikor a média irányítása a liberalizáció apró jeleit mutatta: differenciálódott a kultúr- és a tájékoztatáspolitikai, a politikai kontrol enyhülése az újságírói szakma egyfajta professzionalizációjára adott lehetőséget, és megsokszorozódott a szórakoztató kiadványok száma. Bár továbbra is tartotta magát az a nézet, hogy a tömegkommunikáció feladata a marxista-leninista eszmék terjesztése, fokozatosan tudatosodott a pártvezetésben az is, hogy a közönség eltérő igényeket és elvárásokat támaszt a médiával szemben.

Az 1970-es évek első felében a tájékoztatáspolitikai liberalizáció visszaszorult, és újból a határozott pártirányítás került előtérbe. A váltást az indokolta, hogy az államszocialista rendszer keretei között nem lehetett tartani a korábbi években meghirdetett, megengedőbb attitűdöt. Az évtized második felében történt újabb változás, amikor megjelent a tájékoztatáspolitikai elvárások között az őszintébb hangnemben való hírközlés igénye, és tudatosodott, hogy kétirányú kommunikációra van szükség.

⁶⁹ 25 éve volt a négyigenes népszavazás, *Múlt-Kor* 2014. november 26.

Az 1980-as évek első felében az MSZMP már nyíltan hirdette a differenciált politikai kommunikáció és a hiteles tájékoztatás szükségességét. Tényleges tájékoztatáspolitikai változások csak az 1980-as évek második felében történtek: az első sajtótörvény hatályba lépése után több olyan – főként az értelmiségi tevékenységeknek köszönhető – médiatörténeti mérföldkő volt, amely elősegítette a nyilvánosság kiszélesítését és az ország infokommunikációs felzárkózását.

Következtetések

A magyar tájékoztatáspolitikai alapelveiben (pártosság, a kommunista eszmék terjesztésének elsődlegessége, nagy tömegek elérésének és orientálásának szándéka) és működésében (pártállami monopólium a médiarendszer működtetéséhez szükséges összes területen, folyamatos állambiztonsági kontrol, cenzorrendszer és öncenzúra elvárása) mindvégig a tekintélyelvű, szovjet-kommunista típusú sajtómodellt követte. Ám bizonyos hazai jelenségek (az életszínvonal-politika tarthatatlansága és a gazdasági nehézségek mindennapivá válása, az MSZMP belső fragmentációja, a pártpolitika egyre romló társadalmi megítélése) és geopolitikai tényezők (előbb a csehszlovákiai, majd az afganisztáni beavatkozás, a Szovjetunió fokozatos gazdasági kifulladás, a Helsinki-egyezmény aláírása), valamint a külpolitikai stratégia hatására a média feletti politikai ellenőrzés folyamatosan változott: hol szigorúbb, hol megenedőbb volt.

A magyar pártkongresszusi határozatok külpolitikai passzusaiból kirajzolódik a nyugati nyitás szándéka és az önállósodásra való törekvés, aminek kezdetben finánciális (az 1968-as új gazdasági mechanizmus nevű reformcsomag elindításának segítése), később finánciális és politikai-legitimációs okai (a reform folytatása és a pártpolitika támogatottságának életben tartása) voltak. Érvelhetünk úgy, hogy az 1960-as évtized közepétől kezdve már nem kimondottan a Szovjetuniótól való politikai, katonai és gazdasági függés befolyásolta a magyar tájékoztatáspolitikai gyakorlatot, hanem döntően a gazdasági válság és a párt társadalmi legitimációs problémái voltak hatással rá.

Azt is láthatjuk, hogy a tájékoztatáspolitikai alapelvekben megjelenő liberalizációs törekvések jellemzően nem egy tudatosan átgondolt, megújuló tájékoztatáspolitikai koncepció részei, hanem a belpolitikai és a gazdasági problémákra adott, *ad hoc* döntések eredményei voltak: a pártvezetés számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági krízisről beszélni kell, mielőtt az végzetes politikai és társadalmi válságot okozna. Ám a tájékoztatáspolitikai megreformálása a tömegkommunikáció eszközelvű használatához való ragaszkodás miatt nem tudott érdemben kibontakozni. Így az új tendenciák csak retorikai szinten érvényesültek, a média gyakorlati irányításában 1986-ig nem történt jelentős mértékű változás. Ezért a hiteles, pontos és a társadalmat széles körben megszólítani képes tájékoztatás nem valósult meg a Kádár-korszakban.

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy a lényeges kül- és belpolitikai eseményekkel összefüggésben, az MSZMP hivatalos iratait áttekintve vizsgáljam az 1956 utáni magyar tájékoztatáspolitikát és elhatároljam hat korszakát. A szovjet tájékoztatáspolitikai részletekbe menő ismertetésére itt most nem volt lehetőségem. A szovjet tájékoztatáspolitikai korszakolása, valamint az ottani paradigmaváltások lehetséges okainak feltárása későbbi kutatások lehetséges tárgyát képezheti.

IRODALOM

- Agócs Sándor – Medvigy Endre (1991) *A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Lakitelek 1987. szept. 27. Lakitelek: Antológia – Püski Kiadók.
- Antal László – Bokros Lajos – Csillag István – Lengyel László – Matolcsy György (1987) Fordulat és reform. *Közgazdasági Szemle*, XXXIV. évf., 1537. 6. sz., 642–663.
- A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése. Konceptió és variánsok. *Jel-Kép*, 1988, 3. sz. 10–20.
- B. E. (1988 szerk.) Nyilvánosság Klub. Egy egyesületi kezdeményezés dokumentumai. *Mozgó Világ*, 14. évf. 7. sz. 23–35.
- Bajomi-Lázár Péter (2005) Médiapolitika. In: Bajomi-Lázár Péter (2005 szerk.) *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 19–51.
- Bajomi-Lázár Péter (2020) *A patrónusi-kliensi médiarendszer. Magyarország 2010–2018*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Bajomi-Lázár, Péter – Balcytiene, Auksė – Dobrova, Alina – Klimkiewicz, Beata (2020) History of the Media in Central and Eastern Europe. In: Arnold, Klaus – Preston, Paschal – Kinnebrock, Susanne (2020 eds.) *The Handbook of European Communication History*, First Edition. Chichester, John Wiley – Sons Inc. 277–298.
<https://doi.org/10.1002/9781119161783.ch15>
- Balás B. Dénes (2009) *A távirótól a rádióig. A rádiótechnika története az 1800-as évektől a II. világháborúig*. Budapest, Ad Librum Kiadó.
- Bayer Judit (2005) Sajtó- és médiajog. In: Bajomi-Lázár Péter (2005 szerk.) *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 159–198.
- Békés Csaba (2006) A helsinki folyamat hatása a magyar külpolitikai gondolkodásra. In: Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (2006 szerk.) *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga.
<https://mek.oszk.hu/05200/05284/05284.pdf> (letöltés: 2020. II. 7.)
- Békés Csaba (2011) Magyar külpolitika a bipoláris világban 1945–1991. *Külgügyi Szemle*, 10. évf. 4. sz. 95–127.
- Békés Csaba (2019) *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Berend T. Iván (1989) Magyarország 1988. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (1987 szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve 1988*. Debrecen, Alföldi Nyomda. 43–52.
- Bihari Mihály (1989) Változások és változatlanok a politikai intézményrendszerben. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (1987 szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve 1988*. Debrecen, Alföldi Nyomda. 53–60.
- Bozóki András (1990) Út a rendszerváltáshoz: az Ellenzéki Kerekasztal. *Mozgó-Világ*, 16. évf. 8. sz. 23–37.
- Bozóki András (1996) Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. *Korunk* III. évf. 7. sz. 59–70.

- Brooks, Jeffrey (2000) *Thank you, Comrade Stalin! Soviet public culture from revolution to Cold War*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Buzinkay Géza (2016) *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer.
- Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (1999 szerk.) *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom- sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979 (dokumentumok)*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Cseh Gergő Bendegúz – Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf – Pór Edit (2004 szerk.) *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (dokumentumok)*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Darvai Tibor (2015) Az oktatáspolitikai változása Magyarországon az 1960-as években. 371–378. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit (2015 szerk.) *Égi iskolák, földi műhelyek: Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. Budapest, ELTE.
- Farkas Zoltán (1990) Hadijelentés – Harcok a sajtó körül. Adalékok egy vitához. *Mozgó Világ*, 16. évf. 7. sz. 12–32.
- Földes György (2015) *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai*, I. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Földes György (2018) *Évek és töréspontok. Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Fricz Tamás (1988) Az MSZMP és a tömegkommunikáció – a párt hivatalos nézetei a tömegkommunikáció politikai intézményrendszerben betöltött, illetve társadalmi szerepéről az 1957–1986 közötti tájékoztatáspolitikai dokumentumok tükrében. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Alfaprint Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest, 1988. XX. évfolyam, 3. szám, belső kiadvány.
- Gálik Mihály (2020) A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén. *Jel-Kép* 2020/3. sz. 34–44.
- Gibbs, Joseph (1999) *Gorbachev's Glasnost. The Soviet Media in the First Phase of Perestroika*. College Station, Texas A&M University Press.
- Glatz Ferenc (2002) Tudománypolitika. Akadémia és tudománypolitika a volt szocialista országokban 1922–1999. *Magyar Tudomány* 4. sz. 494–506.
- Gombár Csaba (1987) Velleitások. *Századvég* 4–5. sz. 5–26.
- Gombár Zsófia (2009) Az 1978-as reformterv szerepe a magyar irodalomtanítás történetében, *Könyv és nevelés* 11. évf. 1. sz.
http://epa.oszk.hu/01200/01245/00041/gzs_0901.html (letöltés: 2020. II. 6.)
- Györffy Miklós (2007) Ez egy nagy összjáték volt. Rádai Eszter interjúja. In: Bajomi-Lázár Péter – Monori Áron (2007 szerk.) *Rendszerváltás és az újságírók*. Budapest, Antenna Könyvek. 126–136.
- Győri Imre (1977) Emeljük a marxista-leninista oktatás és nevelés színvonalát. In: *A pártpropaganda soron lévő feladatai (1977)*. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1976. október 26-ai ülése, Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 5–37.
- Hallin, Daniel C. – Mancini, Paolo (2004/2008) *Médiarendszerek. A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet.
- Hegedűs István (2001) Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. *Médiakutató*, 2. sz. 45–60.

- Hovanyecz László (2008) Az átmenet miniszterelnöke. Németh Miklós hatvan éves. *Népszabadság* LXVI. évf. 20/2. sz. 4.
- Jakab Lajos (2015) Szamizdatos emlékeim. *Médiakutató*, 3. sz. 21–51.
- Juhász Gábor (2005) Nyomtatott sajtó. In: Bajomi-Lázár Péter (2005 szerk.) *Magyar média-történet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 113–132.
- Kádár János (1983) Előadási beszéd a Központi Bizottság április 12–13-i ülésén. *Társadalmi Szemle*, 38. évf. 5. sz. 3–19.
- Kalmár Melinda (2014) *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet rendszer 1945–1990*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kalmár Melinda (2017) Személyi kultusztól a személyesség kultuszáig. Kultúrpolitika a tömegtársadalmak korában. Konferencia előadás. Kultúra és politika 1956–1989. Tudományos konferencia Aczél György születésének centenáriuma alkalmából, 2017. IX. 28. Politikatörténeti Intézet, Budapest.
- Király Béla (2006) A kortárs történész vallomása: a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963 In: Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv (2006 szerk.) *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Budapest, Magyar ENSZ Társaság. 37–49.
- Kis János (1987) Válságban cselekedni. *Beszélő*, 1. évf. 21. sz. 4–9.
- Kőváriné Ignáth Éva (2010) Az 1969-es budapesti nyilatkozat helye az enyhülés időszakában. *Külgügyi Szemle* 2010. nyár. 175–191.
- Lázár Guy (1988/2006) A szocialista nyilvánosság történetének alapvonala. Kísérlet. *Médiakutató*, 7. évf. 1. sz. 23–34.
- Lehmann Miklós (1998) Az elidegenedés- és antropológia-vita politikai összefüggései. A marxista filozófia reneszánszától a filozófusperig. <http://lehmann.hu/lm/elidegen.pdf> (letöltés: 2020. I. 31.)
- Lenin, Vlagyimir I. – Sztálin, Jozsif V. (1901/1948) *A sajtóról. Cikkgyűjtemény*. Bukarest, Román Munkáspárt.
- Linz, Juan J. – Stepan, Alfred (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.
- McNair, Brian (1991) *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*. London, Routledge.
- Mélykúti Attila (1988) „Sajtószabadság vagy van, vagy nincs.” Tudósítás az újságíró-szövetségben január 14-én lezajlott nyilvánosságvitáról. *Mozgó Világ*, 1988. 14. évf. 7. sz. 38–46.
- Murányi Gábor (2000a) „Súlyos politikai hiba.” Igazoló jelentések a hetvenes évekből. *Magyar Média* 2000/1. 65–74.
- Murányi Gábor (2000b) A szerző ellen erélyesen fel kell lépni – „már csak a szerző érdekében is.” Igazoló jelentések a hetvenes és nyolcvanas évekből. II. rész. *Magyar Média* 2000/2. 56–65.
- Nagy Lajos Géza (1989) A kettészakadt társadalom. A lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről. *Jel-Kép*, 4. sz. 52–64.
- Rangos Katalin (2014) Az agitprop nem a nyilvánosság – Györffy Miklóssal hetvenedik születésnapján Rangos Katalin beszélget. *Médiakutató*, 15. évf. 1. sz. 25–32.

- Romsics Ignác (2010) *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sakwa, Richard (1999) *The Rise and Fall of the Soviet Union 1917–1991*. London and New York, Routledge.
- Siebert, Fredrick S., – Theodore Peterson – Wilbur Schramm (1956/1984) *Four Theories of the Press*. Urbana & Chicago, Chicago University Press.
- Sipos Balázs – Takács Róbert (2005) Újságírói normák. In Bajomi-Lázár Péter (2005 szerk.) *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 53–88.
- Sipos Balázs (2010) *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Sipos Balázs (2015) Szempontok a Horthy-kor és a Kádár-kor nyilvánosságának vizsgálatához-összehasonlításához. *Me.Dok: Média-Történet-Kommunikáció*, 10 évf. 3. sz. 27–42.
- Sükösd Miklós – Cseh Gabriella (2001) A törvény ereje. A médiatörvény értékelése felé. *Médiakutató*, 2. sz. 75–94.
- Sükösd Miklós (2013) A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatásos kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, 2. sz. 7–26.
- Szekfű András (1998) A nyilvánosság: sajtószabadság a demokrácia hétköznapjaiban. In: Vásárhelyi Mária – Halmai Gábor (1998 szerk.) *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 49–53.
- Takács Róbert (2008) A sajtónyilvánosság szerkezete. *Múltunk*, 2008/3. 157–172.
- Takács Róbert (2009) A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban. *Médiakutató*, 10 évf. 3. sz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar (letöltés: 2019. V. 21.)
- Takács Róbert (2012) *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó–Politikatörténeti Intézet.
- Takács Róbert (2015) A sajtó a Kádár-korszakban. In: Paál Vince (2015 szerk.) *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer. 492–595.
- Takács Róbert (2020) „A jó tanuló felel” A magyar külpolitika a Helsinki utáni nemzetközi sajtó- és információs vitákban (1975–1983) I. Helsinkitől Belgrádig. *Médiakutató*, XXI. évf. 2. sz. 25–35.
- Taylor, Brett W. (2013) Glasnost vs. Glasnost’: A re-evaluation and reinterpretation of Chernobyl in Soviet media. *Dalhousie Journal of Interdisciplinary Management*, vol. 9, Spring 2013.
- Terestyéni Tamás (2010) Volt egyszer egy Tömegkommunikációs Kutatóközpont... *Jel-Kép*, 2010, 3–4. 15–20.
- Vásárhelyi Mária – Halmai Gábor (1998 szerk.) *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Wiener György (1997) Hatalmi viszonyok és kormányzati struktúra (1988–1994). *Eszmélet*, 9. évf. 36. szám. https://www.eszmelet.hu/wiener_gyorgy-hatalmi-viszonyok-es-kormanyzati-struktura-1/ (letöltés: 2020. II. 14.)

Törvények, rendeletek, határozatok

1949. évi XX. törvény. *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya*

https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (letöltés: 2020. II. 3)

2/1986. (IX. 1.) MTH számú rendelkezés a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsört készítő stúdiókról

http://nmhh.hu/dokumentum/192018/Magyar_sajtojogi_szabalyok_19491989.pdf
109–111. o. (letöltés: 2020. II. 14.)

26/1959. (V. 1.) Korm. rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről. *Magyar Közlöny*, 49. sz. 1959. május 1. 329–334.

A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 25/1956. (XII. 19.) számú határozata a Kormány Tájékoztató Hivatalának megszervezéséről. *Magyar Közlöny*, 104. sz. 1956. december 19. 603–604.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 25/1956. (XII. 19.) számú határozata a Kormány Tájékoztató Hivatalának megszervezéséről. *Magyar Közlöny*, 104. sz. 1956. XII. 19. 603–604.

A magyar köztársaság kormányának 11.290/1947. Korm. számú rendelete a sajtótermékek és terjesztésük engedélyezésének ideiglenes rendezése tárgyában.

http://nmhh.hu/dokumentum/192016/Magyar_sajtojogi_szabalyok_19451948.pdf
(letöltés: 2020. II. 3)

A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa. Budapest, Kossuth Kiadó, 1966.

A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről (1988. május 20–22.) In: Vass Henrik (1994 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989.* Budapest, Interart Stúdió. 436–450.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa (1959. november 30. – december 5.). Budapest, Kossuth Kiadó, 1959.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa, Budapest, Kossuth Kiadó, 1962.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa (1975. március 17–22.). Budapest, Kossuth Kiadó, 1975.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa (1980. március 24–27.). Budapest, Kossuth Kiadó, 1980.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa (1985. március 25–28.). Budapest, Kossuth Kiadó, 1985.

A Politikai Bizottság határozata a munkaerő-gazdálkodás javítására hozott intézkedések végrehajtásának kezdeti tapasztalatairól Győr-Sopron megyében (1979. május 29.) In: Vass Henrik (1983 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1017–1022.

Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének Tanulmánya. *Társadalmi Szemle*, XXI. évf. 7–8. sz. 1966. július–augusztus. 29–58.

- Az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközösségének állásfoglalása a „Fordulat és reform” című tanulmány fő kérdéseiről (1987. április 13.) In: Vass Henrik (1994 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Budapest, Interart Stúdió. 315–322.
- Az MSZMP KB mellett működő kultúrpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973). *Filozófiai Szemle*, 1–2. sz. 159–169.
- Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a nemzetközi kérdésekről folytatott agitáció és propaganda további feladatairól (1982. április 14.) In: Vass Henrik (1988 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985*. Budapest, Kossuth Kiadó. 333–339.
- Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a propaganda és az agitáció időszakos feladatairól (1981. április 28.) In: Vass Henrik (1988 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985*. Budapest, Kossuth Kiadó. 199–204.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról (1971. május 21.) In: Vass Henrik (1983 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 65–76.
- Az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottságának állásfoglalása a rádió műsorpolitikájáról, műsorairól és a fejlesztési tervekről (1971. november 23.) In: Vass Henrik (1978 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 149–159.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről (1977. szeptember 6.) In: Vass Henrik (1983 szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 544–550.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.) In: Vass Henrik – Ságvári Ágnes (1964 szerk.) *MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Kiadó. 163–169.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az agitációs munka helyzetéről, időszakos feladatairól (1979. március 27.) In: Vass Henrik (1983 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai 1975–1980*. Budapest, Kossuth Kiadó. 939–947.
- Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól (1988. november 1–2.) In: Vass Henrik (1994 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Budapest, Interart Stúdió. 483–490.
- Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a pártpropaganda soron levő feladataira és továbbfejlesztésére (1976. október 26.) In: Vass Henrik (1983 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 301–318.
- Az MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei (1958. július 25.) In: Vass Henrik – Ságvári Ágnes (1964 szerk.) *MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Kiadó. 276–309.
- Az MSZMP PB határozata a sajtó helyzetéről és feladatairól, 1958. január 21. In: Vass Henrik – Ságvári Ágnes (1964 szerk.) *MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Kiadó. 172–178.

- Az MSZMP Politikai Bizottságának 1977. szeptember 6-i határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről In: Vass Henrik (1983) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai: 1975–1980*. Budapest, Kossuth Kiadó. 544–550.
- Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról (1962. november 20–24.) Vass Henrik – Ságvári Ágnes (1964 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 559–592.
- Az SZKP XXII. kongresszusa, *Párttörténeti Közlemények*. Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Folyóirata, VII. évf. 4. sz. 1961. november 1–4.
- Az SZKP XXII. kongresszusa. *Párttörténeti Közlemények*. Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Folyóirata, VII. évf. 4. sz. 1961. november, 1–4.
- Határozat a XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól. *Társadalmi Szemle*, 1983. 38. évf. 5. sz. 31.
- Kádár János felszólalása a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának országos újságíró-aktívaértekezletén. *Népszabadság* 1971. november 14. 3–4.
- Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának üléséről (1977. október 20.). In: Vass Henrik (1983) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai: 1975–1980*. Budapest, Kossuth Kiadó. 551–561.
- MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról 1047/1974. (IX. 18.) In: Paál Vince (2015 szerk.) *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010*. Budapest, Complex Kiadó. 699.

Levéltári források

- ÁBTL-4.2.-1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról
- MOL M-KS 288. f. 34/65/17. ő. e. Részlet Szirmai István Ideológiai és kulturális életünk időszerű kérdései című előadásából (1965. október 8.)
- MOL M-KS 288. f. 5/367 ő. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.
- MOL M-KS 288f. 5/316 ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Ipari és Közlekedési Osztályának előterjesztése a rádióvédelem helyzetéről és a Politikai Bizottság vitájának jegyzőkönyve (1963. október)
- MOL XIX-J-1-k-USA-18/d-033/1964. 39 d. Külügyminisztériumi feljegyzés a rádióállomások zavarásának megszüntetéséről (1963. december 14.)
- MNL OL M-KS 288. f. 47/758. ő. e. Bognár József levele és feljegyzése, 1974. november 1.

Internetes oldalak

- 25 éve volt a négyigenes népszavazás, *Múlt-Kor* 2014. november 26. 18:58 MTI
<https://mult-kor.hu/25-eve-volt-a-negyigenes-nepszavazas-20141126>
 (letöltés: 2020. II. 18.)
- Az Alkotmány és módosításai 1988. január 1.–2008. december 31.
<http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/2-01.html> (letöltés: 2020. II. 18.)

Népfelkelés: az utolsó csepp a pohárban. *Múlt-Kor*, 2009. május 18. 12:09.

https://mult-kor.hu/20090518_nepfelkeles_az_utolso_csepp_a_poharban
(letöltés: 2020. II. 18.)

Tények Könyve 1989 Magyarország

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1989-46DA/magyarorszag-694A/magyar-szocialista-munkaspárt-mszmp-6F91/>

REKLÁM ÉS MEGGYŐZÉSI TUDATOSSÁG

Buvár Ágnes

buvar.agnes@ppk.elte.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2021.1.83

Absztrakt

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a 2015–2020 közötti reklám és meggyőzési tudatosság témájában született kutatások jellemző nemzetközi trendjeit, és rávilágítson a meggyőzési tudatosság sokszínűségére és interdiszciplináris jellegére. Az elemzésben használt adatokhoz a Web of Science adatbázisán keresztül fértem hozzá, a reklámmal és meggyőzési tudatosság keresőszavakat alkalmazva (összesen 221 publikáció). Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a meggyőzési tudatossággal kapcsolatos publikációk felívelő trendet mutatnak. A publikációk leginkább az üzleti tudományok, a kommunikáció és a pszichológia kutatási területeihez köthetők, egyharmaduk gyermekekkel foglalkozik, a vizsgált reklámformátumot illetően pedig többségben vannak az online reklámok. Továbbá a publikációk túlnyomó többsége a helyzeti meggyőzési tudatossággal foglalkozó empirikus kísérlet. A publikációkat módszertani sokszínűség jellemzi. A magyar nyelvű tanulmányok összefoglalását követően a szerző összegzi az eredményeket és ajánlásokat fogalmaz meg.

Kulcsszavak

meggyőzési tudatosság, reklám, interdiszciplinaritás, módszertan

ADVERTISING AND PERSUASION KNOWLEDGE

Ágnes Buvár

Abstract

The aim of the present study is to describe international trends from 2015 to 2020 related to the research on advertising and persuasion knowledge. My objective is to highlight the diversity and interdisciplinary nature of persuasion knowledge. I extracted the analysed data from the Web of Science database, using advertising and persuasion knowledge as keywords (221 publications in total). Results indicate the growing number of publications related to persuasion knowledge. The publications are mostly related to the research areas of business sciences, communication and psychology, with one third of them dealing with children, and the majority of the examined advertising formats being online advertisements. Furthermore, the vast majority of publications are empirical experiments on situational persuasion knowledge. The publications are characterised by methodological diversity. After reviewing the related publications written in Hungarian, the author summarises the results and makes recommendations.

Keywords

persuasion knowledge, advertising, interdisciplinarity, methodology

REKLÁM ÉS MEGGYŐZÉSI TUDATOSSÁG

A témáról szóló, 2015 és 2020 közötti publikációk áttekintése

Buvár Ágnes

Bevezetés

1994-es megjelenése óta eltelt 26 évben Friestad és Wright tanulmánya a Meggyőzési Tudatosság Modelljéről egy egész kutatási irányzatot alapozott meg (Friestad – Wright 1994). A Google Scholarban 3582 publikáció hivatkozik a tanulmányra, míg a Web of Science-n 1406 hivatkozás található.¹ 2014 szeptemberében 1405 hivatkozása volt az említett tanulmánynak a Google Scholarban (Ham – Nelson – Das 2015), tehát a hivatkozások 60%-a, 2177 hivatkozás az elmúlt hat évben született, ami egyértelmű felfutó trendre utal a meggyőzési tudatosság kutatásában.

A Friestad és Wright tanulmányának érdeme, hogy rávilágított a meggyőzési tudatosság fontosságára a meggyőzési kísérlet kimenetelében. A meggyőzési tudatosság a meggyőzéssel kapcsolatos hiedelmek összessége, melyek naív elméletekbe szerveződhetnek. A naív (laikus) elméletek komplex tudáshalmazok, amelyek befolyásolják az információfeldolgozást és a viselkedést (Furnham 1988, Kiss 2003). A naív elméletek a gondolkodás elsődleges szintjén jelennek meg, de amikor a fogyasztók felhasználják azokat, hogy reagáljanak például egy meggyőzési kísérletre, akkor hatással vannak a magasabb szintű (metakognitív) folyamatokra is.

A meggyőzési tudatosság tanulmányozása lehetővé teszi, hogy megértsük, hogyan észlelik és értelmezik különböző fogyasztók a reklámokat (Malmelin 2010). Így hozzásegít a fogyasztó gondolkodásának pontosabb megértéséhez, és magyarázatot kínálhat a reklámra adott fogyasztói reakciók közötti különbségekre.

A meggyőzési tudatosság tehát jelentős kutatási irányzattá nőtte ki magát. Ennek ellenére, a Google Scholar keresőjét használva mindössze öt darab magyar nyelvű tanulmányt találtam a „meggyőzési tudatosság” keresőszóra². Az öt tanulmányból kettő a jelen írás szerzőjéhez köthető, míg a másik három első szerzője Balázs Katalin pszichológus, a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének adjunktusa. Jól látható, hogy a meggyőzési tudatossággal kapcsolatos magyar nyelvű publikációk a nemzetközi trendekhez viszonyítva lényegesen ritkábbak.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa az elmúlt öt év reklám és meggyőzési tudatosság témájában született nemzetközi tanulmányok leíró elemzése kapcsán kirajzolódó trendeket,

¹ Utolsó letöltés: 2020. november 1.

² Utolsó letöltés: 2020. november 1.

ezzel bátorítva a reklámkutatással foglalkozó, különböző háttérű szakembereket, hogy emeljék be kutatásaikba a meggyőzési tudatosság vizsgálatát. A tanulmányban szeretnék rávilágítani a meggyőzési tudatossággal kapcsolatos kutatások sokszínűségére mind konceptuális, mind tematikus, mind pedig módszertani szempontból.

A tanulmány a következőképpen épül fel: először röviden bemutatom a Meggyőzési Tudatosság Modelljét, majd ismertetek egy 2015-ben íródott áttekintést, amely a meggyőzési tudatosság mérési módjait összegzi (Ham – Nelson – Das 2015), aztán az elmúlt 5 évben megjelent lektorált tanulmányokat alapul véve megvizsgálom a reklám és meggyőzési tudatosság jelenlegi kutatási trendjeit.

A Meggyőzési Tudatosság Modellje

A reklámokhoz köthető legnépszerűbb naív elmélet a Meggyőzési Tudatosság Modellje, amely inkább egy értelmezési keretrendszer, mint konkrét naív elméletek összessége (Balázs – Bakó – Gerhát 2018, Friestad – Wright 1994). A Meggyőzési Tudatosság Modellje a fogyasztók meggyőzési kísérletre adott értelmezéseit és reakcióit igyekszik modellezni. Fontos kiemelni, hogy a fogyasztók reakciója nem feltétlenül jelent egyet a meggyőzési kísérlettel szembeni ellenállással vagy védekezéssel. Inkább arról van szó, hogyan tudja a fogyasztó érvényesíteni a saját céljait a meggyőzési kísérlet során. A meggyőzési tudatosság segíti a fogyasztókat, hogy felismerjék a meggyőzési kísérleteket és megfelelően reagáljanak rájuk.

A Meggyőzési Tudatosság Modellje két szerepet jelöl ki: a célszemélyét (befogadó) és az üzenet küldőjét (meggyőző fél). Az üzenet küldője kísérletet tesz arra, hogy meggyőzze a célszemélyt. A szerepek egy meggyőzési epizód folyamán felcserélődhetnek vagy akár folyamatosan változhatnak. A meggyőzési kísérlet a célszemély percepciója az ügynök viselkedéséről.

Az Meggyőzési Tudatosság Modellje három olyan tudásstruktúrát különböztet meg, amelyeknek szerepük van a meggyőzési kísérlet során. Ezek a meggyőzési tudatosság, a meggyőző félre vonatkozó ismeretek és a meggyőzés témájával kapcsolatos tárgyi tudás. Ennek a három tudásstruktúrának az összejátszása folyamatos a meggyőzési kísérlet alatt. Például a reggeli rádióműsorban az egyik műsorvezető név szerint dicsér egy telekommunikációs céget. A hallgató tudja, hogy a műsorvezető ritkán, kizárólag önkéntes alapon dicsér márkákat a műsorban, legalább is ezt hallotta egy nyilatkozatban (a meggyőző félre vonatkozó ismeretek). Személyes tapasztalatai viszont elég rosszak az említett céggel kapcsolatosan (tárgyi tudás), és mivel nagy hallgatottságú rádióműsorról van szó, amely akár reklámfelületként is funkcionálhat (meggyőzési tudatosság), a hallgató arra a következtetésre jut, hogy lehetséges, hogy fizetett termékmegjelenést hallott az imént.

A meggyőzési tudatosság tekinthető egyfajta naív teóriának is, amely szerteágazó és akár egymásnak ellentmondó hiedelmek egymáshoz kapcsolódó összessége. Ezek a hiedelmek vonatkozhatnak arra, hogy mit szeretne a meggyőző fél befolyásolni (gondolatokat, érzelmeket, viselkedést stb.), milyen eszközökkel szeretné a célját elérni (érvelés, érzelmi húrok pendítése, fenyegetés stb.), mennyire eredményesek és helyénvalók (etikusak) ezek az eszközök, milyen lehetőségei vannak a célszemélynek, hogy reagáljon (ellenérvek, ellenállás, megadás stb.), és milyen (egymástól független) céljai vannak a célszemélynek és az üzenet küldőjének. Mivel procedurális (képesség jellegű) tudásról van szó, emiatt a fogyasztóknak nehezükre eshet szóban kifejezni a meggyőzési tudatosságukat.

A meggyőzési tudatosság a funkcióit tekintve betölthet séma jellegű feladatokat, mint például a fogyasztó figyelmének irányítása vagy a meggyőzés hatásával kapcsolatos jóslatok. Ezen túl segíti a fogyasztót a meggyőzési kísérletre adott megfelelő reakció kialakításában például azzal, hogy lehetővé teszi a különböző válaszlehetőségek értékelését az egyén cél-

jainak függvényében. Fontos kiemelni, hogy a meggyőzési tudatosság, illetve annak aktiválódása egy meggyőzési epizódban hatással van a meggyőzési kísérlet kimenetelére.

Akárcsak más naív teóriák, a meggyőzési tudatosság is idővel változik: folyamatosan fejlődik, illetve külső (kulturális) hatásoknak is kitett. A meggyőzési tudatosságot befolyásoló információk több forrásból származhatnak, lehetnek személyes tapasztalatok, megfigyelések, másoktól származó információk vagy a média által közvetített gondolatok is. Ezen a területen is vannak kezdők, mint például a gyerekek és a szakértők, mint például a marketingesek. A marketinggel foglalkozók meggyőzési tudatossága azért is érdekes, mert befolyásolja, hogyan alakítják ki az olyan a professzionális meggyőzési kísérleteket, mint például a reklám.

A meggyőzési tudatosság mérése 1994 és 2014 között

Húsz évvel a Meggyőzési Tudatosság Modelljének (MTM) publikálását követően, 2015-ben jelent meg Chang-Dae Ham és munkatársainak összefoglalója, mely összesen 89, 1994 és 2014 között publikált meggyőzési tudatossággal foglalkozó tanulmányt tekintett át abból a szempontból, hogy az egyes tanulmányok szerzői milyen mérési módszereket alkalmaztak (Ham – Nelson – Das 2015).

A legtöbb kutatás azt vizsgálta, hogy a meggyőzési tudatosság hogyan hat a meggyőzéssel szembeni ellenállásra. A meggyőzési tudatosság multidimenzionális fogalomként írható le, amelynek számtalan kvalitatív és kvantitatív mérési módja lehetséges. A vizsgálatok közel kétharmadánál kísérletes megközelítést alkalmaztak (60 vizsgálat), egyötödénél kérdőívet használtak (17 vizsgálat), tizenkettőben interjúztak és hétben kognitív választ mértek. Mindössze egy kutatás használt tartalomelemzést, egy másik kutatás pedig a netnográfiaát jelezte meg módszerül.

A szerzők különbséget tettek általános és helyzeti meggyőzési tudatosság között. Az általános meggyőzési tudatosságot operacionalizálhatjuk a meggyőzéssel kapcsolatos hiedelmekként. Ide tartoznak a meggyőzési és árazási taktikák vagy a reklám működésével és a reklámban alkalmazott taktikákkal kapcsolatos hiedelmek, a marketingesek meggyőzési taktikáira vonatkozó fogyasztói tudás és az ehhez kapcsolható bizonyosság mértéke és a reklámmal szembeni kételkedés (szkepticizmus) is.

A helyzeti meggyőzési tudatosság, mint ahogy az elnevezés is mutatja, egy bizonyos helyzet által aktivált magasabb vagy alacsonyabb mértékű meggyőzési tudatosság, amely befolyásolja a fogyasztó megküzdését az adott meggyőzési helyzetben. A helyzeti meggyőzési tudatosságot legtöbbször kísérletes módszertannal vizsgálták, ahol a kutatók központi kérdése: hogyan és mikor aktiválható magasabb meggyőzési tudatosság. Ide tartozik többek között a manipulatív szándék megállapítása, a meggyőzési szándék felismerése és megértése különböző helyzetekben (reklám, személyes eladás, bújtatott reklám), illetve a konkrét kereskedelmi üzenet hatékonyságára és helyénvalóságára (etikusságára) vonatkozó fogyasztói percepció is.

A meggyőzési tudatosság mérése 2015 és 2020 között

Az elmúlt öt év reklámmal és meggyőzési tudatossággal kapcsolatos trendjeinek feltárásához összeállítottam egy adatbázist, amelyet a leíró statisztika eszközeivel elemeztem. Mivel a fentebb ismertetett Ham – Nelson – Das áttekintés 2015-ben jelent meg és a 1994–2014 között megjelent tanulmányokat elemezte, jelen tanulmányban a 2015. január és 2020. október között megjelent lektorált tanulmányok³ szerepelnek. A releváns tanulmányok keresé-

³ Utolsó letöltés: 2020. november 1.

séhez a Web of Science elektronikus adatbázisát használtam fel. Keresőszóként a *persuasion knowledge*, azaz a meggyőzési tudatosság kifejezést használtam, a keresés 391 találatot eredményezett. Ezután a találatokat szűkítettem az *advertising* (reklám) keresőszóval, ami 223 találatot eredményezett. Két tanulmányt eltávolítottam, mert nem reklámmal, hanem személyes eladással foglalkozott. Végül összesen 221 találat alkotta azt az adatbázist, amelyen az elemzést végeztem.

A kiválasztott tanulmányok közül 6 kivételével (4 holland, 1 spanyol és 1 német) mindegyik angol nyelvű volt. Mivel a nem angol nyelven íródott tanulmányoknak is volt angol nyelvű absztraktjuk, ezeket nem távolítottam el a mintából. Az eredmények végén található egy rövid kitekintés a magyar nyelvű tanulmányokról.

A vizsgált változók

Az adatbázis alapját a Web of Science-ből exportált információk képezték, melyeket az absztrakt vagy szükség esetén a teljes tanulmány megtekintése után kiegészítettem. A leíró elemzés során a következő dimenziókat vizsgáltam:

- ◆ a tanulmány megjelenésének éve,
- ◆ a tanulmány Web of Science szerinti kutatási területi besorolása,
- ◆ a tanulmány vizsgálati alanyai: gyerekek és kamaszok (18 év alattiak) vagy felnőttek,
- ◆ elméleti vagy empirikus tanulmányról van-e szó,
- ◆ a vizsgált reklámok formátum, amennyiben releváns,
- ◆ a tanulmány által alkalmazott módszertan, amennyiben releváns.

Eredmények

Megvizsgálva a tanulmányok évenkénti megoszlását, az 1. ábrán látható, hogy a 2016 és 2018 közötti stagnálás után a publikációk száma növekedésnek indult: 2019-ben a publikált tanulmányok 51,6%-kal nőttek az előző évhez képest, 2020. november 1-ig pedig a növekedés 29,8% volt 2019-hez képest. A publikációk vizsgálati alanyainak megoszlása a 2015-ös év kivételével viszonylagos állandóságot mutatott: a publikációk megközelítőleg egyharmada a gyerekek és tinédzserek meggyőzési tudatosságát helyezte középpontba, míg a publikációk kétharmada a felnőttek meggyőzési tudatosságával foglalkozott.

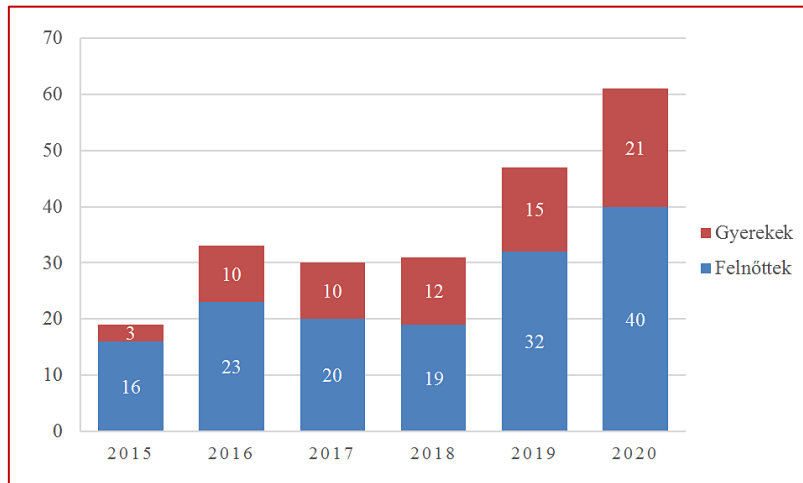
A publikációk kutatási területi besorolását vizsgálva megállapítható, hogy a tanulmányok 69%-a sorolható az üzleti és közgazdasági tudományok kutatási területéhez. Ez a tény alátámasztja, hogy a meggyőzési tudatosság szorosan kötődik a kereskedelmi üzenetek kutatáshoz. A második leggyakrabban előforduló kutatási terület a kommunikációtudomány (52,5%), ezt követi harmadikként a pszichológia (15%). A téma interdiszciplinaritását jelzi, hogy a publikációk további 17,6%-a rendelkezik egy vagy több besorolással más kutatási területekről, ilyenek a teljesség igénye nélkül az élelmiszertudomány, az egészségtudomány, a mezőgazdaság vagy az információtudomány. Például az egyik tanulmány azt vizsgálta, hogy növelhető-e a tinédzserek zöldségfogyasztása, ha a zöldségeket egy közösségi influenszer reklámozza az Instagram posztjában (Folkvord és Bruijne 2020). Az eredmények azt mutatták, hogy az Instagram posztjának nem volt hatása a zöldségfogyasztásra, sem a paraszociális interakció, sem a meggyőzési tudatosság nem moderálta a kapcsolatot. Egy másik példa a vizsgálatok sokszínűségének bemutatására Berman és munkatársainak tanulmánya (Berman – Levine – Barasch – Small 2015), amely szélesebb kontextusban vizsgálja a jócselekedetekkel való kérdés jelenségét. Egy tovább tanulmányban ismertetett vizsgálat szerint, ha egy már-

ka mások számára könnyen azonosítható és egy jó ügyszövhöz kötődik, akkor a termék vásárlóját kevésbé fogják altruistának gondolni, mint ha a márka nem könnyen azonosítható. Összességében a szerzők az eredmények alapján azt a gyakorlati tanácsot fogalmazzák meg, hogy a fogyasztók gyanakvóvá válhatnak azokkal a cégekkel szemben, amelyek túlzottan reklámozzák a társadalmi felelősségvállalás terén elért eredményeiket, és ez csökkentheti a reklám hatékonyságát.

1. ábra

A 2015–2020 között megjelenő publikációk vizsgálati alanyainak megoszlása

Forrás: Web of Science (saját szerkesztés)

2. ábra

A tanulmányokban vizsgált reklámtípusok megoszlása

Forrás: Web of Science (saját szerkesztés)

A 2. ábrán a tanulmányokban vizsgált főbb reklámtípusok láthatók (N=201, 20 tanulmánynál nem volt megállapítható, hogy pontosan milyen típus vizsgálatát helyezi a középpontba). Az ábra szerint többségben vannak a kifejezetten, de nem kizárólagosan online felülethez köthető reklámtípusok (59,2%). Az online formátumok közül is kiemelkednek a közösségi médiában megjelenő reklámok, ideértve a szponzorált influenszer posztokat, a közösségi médiába integrált játékokat vagy a fizetett Facebook posztokat. A második legnagyobb kategória a natív hirdetéseké, amelyek legtöbbször szponzorált vagy a márka által írt, újságcikkhez hasonló típusokat takarnak, habár egyes szerzők szponzorált közösségi média posztokra is használják a natív hirdetés kifejezést. Az inkább offline reklámozásra jellemző formátumoknál kiemelném a termékelhelyezést, aminek szintén létezik offline változata is, illetve a különböző speciális témákkal foglalkozó reklámokat (például élelmiszerek, alkohol, e-cigaretta, zöld reklámok, álláshirdetés).

1. táblázat

A vizsgált tanulmányok megoszlása a meggyőzési tudatosság típusának és az empirikus-elméleti vizsgálat viszonyában

	Empirikus tanulmány	Elméleti tanulmány	Összesen
Általános meggyőzési tudatosság	44	9	53
Helyzeti meggyőzési tudatosság	149	3	152
Mindkettő	11	5	13
Összesen	204	17	221

Forrás: Web of Science (saját szerkesztés)

Az 1. táblázat foglalja össze a publikációk elméleti-empirikus megoszlását, illetve a vizsgált meggyőzési tudatosság típusát. Az összes publikáció mindössze 7,7%-a elméleti irányultságú, többségük (14 publikáció) az általános meggyőzési tudatossággal is foglalkozik. Az empirikus tanulmányok mintegy negyede (26,96%) foglalkozik általános meggyőzési tudatossággal is. Az összes vizsgált publikáció kétharmada empirikus tanulmány és a helyzeti meggyőzési tudatosságot állítja a vizsgálat középpontjába.

Az általános meggyőzési tudatosságot vizsgáló empirikus tanulmányra példa Ham és munkatársainak vizsgálata, akik egyesült államokbeli reprezentatív mintán öt különböző szegmenst azonosítottak attól függően, hogy a fogyasztók hogyan reagálnak a termékelhelyezésekre (Ham – Park – Park 2016).

Másik példa az általános meggyőzési tudatosságra, hogy megvizsgálták a hírekkel kapcsolatos procedurális tudást (procedural news knowledge), ami a hírkészítéssel és a hírek terjesztésével kapcsolatos fogyasztói ismereteket foglalja magában (Amazeen – Bucy 2019). A hírekkel kapcsolatos procedurális tudás segíti a hírfogyasztókat abban, hogy felismerjék az álhíreket és a szponzorált újságcikkeket is.

Az empirikus helyzeti meggyőzési tudatosságot vizsgáló tanulmányok tipikusan a figyelmeltetések hatását vizsgálják a reklámfelismerésre, a meggyőzési tudatosság aktiválására és a reklám (legtöbbször szponzorált tartalom, natív hirdetés vagy termékelhelyezés) értékelésére (41 tanulmány, a minta 18,6%-a). A reklámtartalomra való figyelmeltetések vizs-

gálata azért kaphatott ekkora figyelmet, mert egyre inkább jellemző, hogy a kereskedelmi és nem kereskedelmi jellegű tartalom összemosódik, így a fogyasztók számára problematikus lehet a kereskedelmi üzenetek azonosítása, azonosítás nélkül pedig a fogyasztók fokozottan kitétek a reklámok negatív hatásainak. A témában nemrég publikált metaanalízis arra a következtetésre jut, hogy a kereskedelmi üzenetre vonatkozó figyelmeztetések csökkentik a márkával kapcsolatos attitűdöket, a hitelességet és a forrás pozitív értékelését, viszont növelik a márka felismerését, a meggyőzési tudatosságot és a reklámmal szembeni ellenállást (Eisend – van Reijmersdal – Boerman – Tarrahi 2020).

Némileg ellentmond ennek a megállapításnak, hogy egy 2020-as tanulmány arról számol be, hogy a reklámra való figyelmeztetés növelte ugyan a reklámfelismerést, de nem aktiválta a reklámmal kapcsolatos szkepticizmust és nem volt hatással sem a márka értékelésére, sem a vásárlási szándéokra (Boerman – Tessitore – Mueller 2020). Ugyanez a jelenség megfigyelhető a gyerekeknél is: a reklámra való figyelmeztetés nem aktiválta a meggyőzési tudatosságot (Hoek – Rozendaal – van Schie – van Rieijmersdal – Buijzek 2020). A jelenségnek egyik lehetséges magyarázata, hogy a meggyőzési tudatosság folyamatosan fejlődik, alakul, így elképzelhető, hogy a fogyasztók megtanulták, hogy a közösségi média tartalmak között előfordulnak fizetett szponzorációk, és ezeket most már figyelmeztetés nélkül is képesek felismerni. További bizonyíték lehet a fenti érv mellett, hogy megjelent a nem szponzorált (pártatlan) terméket/márkát tartalmazó posztra való figyelmeztetés vizsgálata, aminek hatására a fogyasztók kevésbé gondolják reklámnak a posztot, illetve a figyelmeztetés pozitív hatással van az influenszer posztjának, illetve az influenszernek a hitelességére is (Stubb – Colliander 2019).

Más szerzők is megkérdőjelezték azt az állítást, hogy a meggyőzési tudatosság aktiválása mindenképpen szkepticizmust és negatívabb reklámértékelést kell, hogy vonjon maga után. (Isaac – Grayson 2017, 2020) Az eredmények azt mutatták, hogy a megbízhatóbb meggyőzési taktika pozitívabb értékeléshez vezet, ha a meggyőzési tudatosság aktiválódik (Isaac – Grayson 2017), illetve amennyiben nem csak a meggyőzési taktika negatív oldalait mutatjuk be, hanem törekszünk a negatívumokat és a pozitívumokat is feltüntetni, a meggyőzési tudatosság aktiválása eltérő eredményekhez vezet (Isaac – Grayson 2020).

A vizsgált empirikus tanulmányok (összesen 204) által használt módszertani megközelítéseket vizsgálva kijelenthető, hogy továbbra is a kísérletes megközelítés a legnépszerűbb (124 tanulmány), ezt követi a kérdőíves módszer (42 tanulmány), a tartalomelemzés (7 tanulmány) és az interjú (6 tanulmány). Üdvözlendő fejlemény, hogy a felhasznált módszerek palettája a színesedett a következőkkel: szemkamerás vizsgálat és fókuszcsoport (5-5 vizsgálat), workshop-ok és kevert módszertanú kutatások (3-3 tanulmány), illetve megfigyelés és gépi tanulást/mélytanulást alkalmazó szöveg és kép elemzés (1-1 tanulmány); továbbá hét olyan tanulmány szerepelt a mintában, amely egynél több módszert is alkalmazott.

Végül röviden ismertetnék egy, a gépi tanulás és mélytanulás módszertanát alkalmazó tanulmányt mint újabb példát a meggyőzési tudatosság kutatásának sokszínűségére. Ez a tanulmány 7745 influenszer poszt tartalmának és a hozzá tartozó képeknek gépi tanulással, illetve mélytanulással végzett elemzését összegzi (Feng – Chen – Kong 2020). Az eredmények szerint a három leggyakoribb poszt típus a magánéleti és szelfi (egyéni feltárulkozás), a tanácsadás és szelfi (szakértelem), illetve a (professzionális) videó és szelfi volt. A legtöbb like-ot az influenszer hozzáértéséről tanúskodó tanácsadás és szelfi, illetve tanácsadás és barátok posztok kapták. A legtöbb szponzorált poszt a tanácsadás és szelfi (szakértelem), illetve a (professzionális) videó és szelfi kategóriájába tartozik. A reklámra/szponzorált tartalomra utaló figyelmeztetés nem befolyásolta ezeknek a posztoknak a kedveltségét.

A magyar nyelvű cikkek összefoglalása a meggyőzési tudatosság témakörében

A magyar nyelvű tanulmányok feltérképezéséhez a Google Scholar-t használtam, a „meggyőzési tudatosság” keresőszavakat használva. Összesen öt tanulmányt találtam. Az öt tanulmányból négy tudományos folyóiratban jelent meg, egy pedig tanulmánykötetben. A legkorábbi tanulmány 2015-ből való, tehát a Meggyőzési Tudatosság Modelljének publikálásától számított több mint húsz évben nem jelent meg a témában magyar nyelvű publikáció. 2017-ben és 2019-ben szintén egy-egy publikáció jelent meg, míg 2018-ban két tanulmány került publikálásra.

Az öt tanulmányból kettő elméleti jellegű, ebből az egyik tanulmány kifejezetten a meggyőzési tudatosság bemutatását és szélesebb szakmai közönséggel való megismertetését tűzte ki célul (Balázs – Bakó – Gerhát 2018), és a Magyar Pszichológiai Szemlében jelent meg, szerzői pszichológusok. Balázs Katalin ezen a tanulmányon kívül még két másik tanulmány (egy elméleti és egy empirikus) társszerzője, míg a fennmaradó két empirikus publikációt jelen tanulmány szerzője jegyzi, aki eredetileg szintén pszichológus végzettségű. A nemzetközi trendekkel összevetve hiányoznak az üzleti tudományokhoz és a kommunikációkutatáshoz köthető szerzők.

A tanulmányok tartalmát tekintve egyik publikáció sem foglalkozik gyermekekkel. A 2017-ban megjelent empirikus tanulmány a művészi reklámok témájában tárgyalja a meggyőzési tudatosságot (Balázs – Barkó 2016). A két közelmúltban megjelent empirikus tanulmány pedig a nemzetközi trendeknek megfelelően szponzorált tartalmakkal foglalkozik: az egyik a tipikus reklámok reprezentációjának (az általános meggyőzési tudatosság részének) hatását vizsgálja szponzorált tartalmak felismerésére (Buvár 2019), míg a másik a reklámokkal kapcsolatos attitűdök (más elnevezésben az attitűdinális reklámtudatosság) reklámfelismerés hatására történő aktiválását tanulmányozza (Buvár 2018).

Összegzés

Jelen tanulmány a Web of Science elektronikus adatbázisára támaszkodva mutatja be a 2015 és 2020 között reklám és meggyőzési tudatosság témájában publikált nemzetközi tanulmányok leíró összegzését. A tanulmány vizsgálja a publikációs trendeket, a publikációk vizsgálati fókuszát (gyerekek vagy felnőttek), a publikációk kutatási területekhez történő besorolását, a tanulmányok elméleti vagy empirikus jellegét, a vizsgált meggyőzési tudatosság típusát (általános vagy helyzeti) és a tanulmány által alkalmazott módszertant is, továbbá kitér a reklámmal és meggyőzési tudatossággal foglalkozó magyar nyelvű publikációkra is. A tanulmány célja, hogy rámutasson a reklámmal és meggyőzési tudatossággal foglalkozó kutatások sokszínűségére, és arra inspirálja a kutatókat, hogy amennyiben relevánsnak találják, építsék be saját kutatásaikba is a meggyőzési tudatosság vizsgálatát.

Az elemzés felhívja a figyelmet a reklám és meggyőzési tudatosság kutatásának növekvő népszerűségére. Bár a publikációk túlnyomó része kereskedelmi üzenetekkel és azok hatásaival foglalkozik, felbukkannak más témák is, mint például a környezettudatosság, az egészséges táplálkozás vagy a vállalatok társadalmi felelősségvállalása. Továbbá a Meggyőzési Tudatosság Modelljének analógiájára más naív teóriák vagy tudáskonstruktumok hatása is vizsgálhatóvá válik, lásd a példaként említett, hírekkel kapcsolatos procedurális tudást (Amazeen – Bucy 2019).

Az előbbi ponthoz kapcsolódik a kutatási területek és tudományágak áttekintése, ami rámutat a meggyőzési tudatosság interdiszciplinaritására. A három legfontosabb kutatási terület, amely a reklám és meggyőzési tudatosság vizsgálatához kapcsolódik az üzleti és közgaz-

daságtudományok kutatása, a kommunikációkutatás és a pszichológia. Az eddigi magyar nyelvű kutatások inkább a pszichológiához kötődtek. A nemzetközi trendek alapján javasolható, hogy az üzleti tudományok kutatói és a kommunikációkutatók is kapcsolódjanak be a meggyőzési tudatosság kutatásába. Sőt, a meggyőzési tudatosság koncepciója az egészségügytudományok (például egészséges táplálkozás népszerűsítése) vagy a fenntarthatóság (például környezetvédő viselkedés) kutatásával foglalkozó szakemberek kutatási programjába is hasznosan beépíthető.

Külön kitérnék a kutatási terület módszertani sokszínűségére. Bár a tanulmányok többsége kvantitatív módszertant (kísérletes vagy kérdőíves módszer) alkalmaz, nemcsak olyan hagyományos kvalitatív módszerek bukkannak fel a nemzetközi elemzésben mint az interjú vagy a fókuszcsoport, hanem olyan megközelítések is mint a közös alkotócsoporthoz – *co-creation workshop* – (Daems Moons – De Pelsmacker 2017). A kvantitatív megközelítéseket pedig az ismertett gépi tanulást/mélytanulást alkalmazó szöveg és kép elemzés módszertanát alkalmazó tanulmány színesíti (Feng – Chen – Kong 2020). Megemlíteném még a kevert módszertanú kutatásokat is, melyeknek keretében egyszerre vizsgálható az általános és a meggyőzési helyzeti tudatosság is (lásd például Buvár – Orosz 2020).

Végül fontos megállapítás, hogy a nemzetközi tanulmányok megközelítőleg egyharmada a 18 év alattiakat állítja fókuszba. A gyerekek életkoruknál és kognitív fejlettségükönél fogva különleges vizsgálatot csoportot képviselnek, mivel megfelelő kognitív érettségi szint szükséges ahhoz, hogy a gyerekek megértsék a reklám nem mindig nyilvánvaló eladási szándékát. A tinédzsereknél a kortárs hatások és a szülői minta szerepe miatt érdekes a meggyőzési tudatosság vizsgálata. A jogszabályi védelem ellenére mindkét korcsoport fokozottan kitett a kereskedelmi üzeneteknek, ezért is fontos megérteni, hogyan lehet őket a legjobban felvértezni a reklámok negatív hatásaival szemben, ezzel növelve a korosztály média- és reklámtudatosságát. Sajnos a magyar nyelvű publikációk közül egyik sem fókuszál a 18 év alatti korosztályra. A nemzetközi trendekre hivatkozva bátorítanám különösen az (intézményes) média- és reklámtudatossággal foglalkozó kutatókat a meggyőzési tudatosság koncepciójának beemelésére a kutatási programjukba.

Zárásként szeretném kifejezni egyetértésemet Balázs és munkatársai azon feltevésével, hogy a meggyőzési tudatosság kutatása a jövőben teret fog nyerni Magyarországon is (Balázs – Bakó – Gerhát 2018). Reményeim szerint sikerült bemutatnom e kutatási területnek mind a témájában, mind a módszertanában megjelenő sokszínűségét, és nemcsak a pszichológiával foglalkozó kutatók, de az üzleti tudományok művelői és a kommunikációkutatók is meglátják a lehetőséget a meggyőzési tudatosság kutatási alkalmazásában.

IRODALOM

- Amazeen, Michelle A. – Bucy, Erik P. (2019) Conferring Resistance to Digital Disinformation: The Inoculating Influence of Procedural News Knowledge. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 63(3): 415–432.
<https://doi.org/10.1080/08838151.2019.1653101>
- Balázs Katalin – Bakó Panna – Gerhát Réka (2018) A meggyőzési tudatosság: A pszichológia mostohagyereke. *Magyar Pszichológiai Szemle* 73(3): 391–410.
<https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.3.2>
- Balázs Katalin – Barkó Mária (2016) Művészi reklámok dimenzióinak és hatásosságának vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71(2): 285–312.
<https://doi.org/10.1556/0016.2016.71.2.3>
- Berman, Jonathan Z. – Levine, Emma E. – Barasch, Alixandra – Small, Deborah A. (2015) The Braggart’s Dilemma: On the Social Rewards and Penalties of Advertising Prosocial Behavior. *Journal of Marketing Research*, 52(1): 90–104.
<https://doi.org/10.1509/jmr.14.0002>
- Boerman, Sophie C. – Tessitore, Tina – Müller, Céline M. (2020) Long-term effects of brand placement disclosure on persuasion knowledge and brand responses. *International Journal of Advertising*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/02650487.2020.1775036>
- Buvár Ágnes (2018) #Reklám, #hirdetés, #fizetett tartalom: A reklámfelismerés szerepe a reklámmal kapcsolatos attitűdök aktiválásában szponzorált tartalmak esetén. *Marketing & Menedzsment* 52(3–4): 33–44.
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1060>
- Buvár Ágnes (2019) A tipikus reklámok reprezentációjának hatása a szponzorált tartalmak felismerésére és értékelésére. 20(2): 47–59.
- Buvár Ágnes – Orosz Gábor (2020) “Branded, biased and it wants to sell a product”: Typical ad representations influence the effect of ad recognition: a mixed-method research. *International Journal of Advertising*, 39(1): 32–50.
<https://doi.org/10.1080/02650487.2019.1613848>
- Daems, Kristien – Moons, Ingrid – De Pelsmacker, Patrick (2017) Co-creating advertising literacy awareness campaigns for minors. *Young Consumers*, 18(1): 54–69.
<https://doi.org/10.1108/YC-09-2016-00630>
- Eisend, Martin – van Reijmersdal, Eva A. – Boerman, Sophie C. – Tarrahi, Farid (2020) A Meta-Analysis of the Effects of Disclosing Sponsored Content. *Journal of Advertising*, 49(3): 344–366. <https://doi.org/10.1080/00913367.2020.1765909>
- Feng, Yang — Chen, Huan – Kong, Qian (2020) An expert with whom i can identify: The role of narratives in influencer marketing. *International Journal of Advertising*, 1–22.
<https://doi.org/10.1080/02650487.2020.1824751>
- Friestad, Marian – Wright, Peter (1994) The Persuasion Knowledge Model: How People Cope with Persuasion Attempts. *Journal of Consumer Research* 21(1): 1.
<https://doi.org/10.1086/209380>
- Folkvord, Frans – de Bruijne, Manouk (2020) The Effect of the Promotion of Vegetables by a Social Influencer on Adolescents’ Subsequent Vegetable Intake: A Pilot Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7): 22–43.
<https://doi.org/10.3390/ijerph17072243>

- Furnham, Adrian (1988) *Lay theories: Everyday understanding of problems in the social sciences*. Elmsford, NY, Pergamon Press.
- Ham, Chang-Dae – Nelson, Michelle R. – Das, Susmita (2015) How to Measure Persuasion Knowledge. *International Journal of Advertising* 34(1): 17–53.
<https://doi.org/10.1080/02650487.2014.994730>
- Ham, Chang-Dae – Park, Jin Seong – Park, Sejin (2017) How U.S. Consumers Respond to Product Placement: Cluster Analysis Based on Cognitive and Attitudinal Responses to Advertising in General. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 94(4): 943–971.
<https://doi.org/10.1177/1077699016669105>
- Hoek, Rhianne W. – Rozendaal, Esther – van Schie, Hein T. – Buijzen, Moniek (2020) Development and testing of the advertising literacy activation task: An indirect measurement instrument for children aged 7-13 years old. *Media Psychology*, 1–33.
<https://doi.org/10.1080/15213269.2020.1817090>
- Isaac, Matthew S. – Grayson, Kent (2017) Beyond Skepticism: Can Accessing Persuasion Knowledge Bolster Credibility? *Journal of Consumer Research*, 43(6): 895–912.
<https://doi.org/10.1093/jcr/ucw063>
- Isaac, Matthew S. – Grayson, Kent (2020). Priming skepticism: Unintended consequences of one-sided persuasion knowledge access. *Psychology & Marketing*, 37(3): 466–478.
<https://doi.org/10.1002/mar.21313>
- Kis Paszkál (2003) Laikus elméletek és a gazdaság. In: Hunyady György – Székely Mózes (2003szerk.) *Gazdaságpszichológia*. Budapest, Osiris.
- Malmelin, Nando (2010) What Is Advertising Literacy? Exploring the Dimensions of Advertising Literacy. *Journal of Visual Literacy* 29(2): 129–42.
<https://doi.org/10.1080/23796529.2010.11674677>
- Stubb, Carolina – Colliander, Jonas (2019) “This is not sponsored content” – The effects of impartiality disclosure and e-commerce landing pages on consumer responses to social media influencer posts. *Computers in Human Behavior*, 98(9): 210–222.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.024>

ONLINE RÍTUSOK A KARANTÉN ALATT

Domonkosi Ágnes – H. Tomesz Tímea

domonkosi.agnes@uni-eszterhazy.hu – tomesz.timea@uni-eszterhazy.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2021.1.95

Absztrakt

A koronavírus-járványhoz kötődően 2020 márciusától bevezetett intézkedések nyomán számos közösségi tevékenység az online térbe kényszerült, és ezáltal egyes kommunikációs rutínok, gyakorlatok is átértékelődtek. A tanulmány célja annak elemzése, hogy az MLSZ online küldöttgyűlésén hogyan valósul meg a társas viszonyok nyelvi alakítása. Az elemzés a teljes rögzített anyag feldolgozása révén esettanulmányként mutatja be azt, hogy milyen sajátosságok jellemzőek az online videókonferencia keretében megtartott formális és nyilvános esemény nyelvi szerveződésére, illetve hogy az újszerű kommunikációs helyzet hogyan járul hozzá a nyelvi és nem nyelvi rítusok működéséhez. Az elemzés a kommunikáció rituális fel fogására épül, és a társas viszonyok szerveződését tekintve elsődlegesen az attitűddeixis műveleteit, a megszólításokat, üdvözléseket, személyemléteket veszi figyelembe.

Kulcsszavak

online nyilvánosság, kommunikációs rítusok, attitűddeixis, társas viszonyok

ONLINE RITUALS DURING THE QUARANTINE

Ágnes Domonkosi – Tímea H. Tomesz

Abstract

Owing to measures taken in response to the Coronavirus Pandemic, a number of communal activities were forced to go online from March 2020, which in turn brought about changes in communicative routines and practices. The goal of this paper is to analyse how social relations were linguistically construed at an online general meeting of the Hungarian Football Federation. Based on prior processing of the entire recorded material, the analysis sets out to explore which features characterise the linguistic organisation of a formal and public event implemented by video conferencing, and how the new communicative situation invites a re-assessment of linguistic and non-linguistic rituals. The analysis adopts the ritual theory of communication, and with regard to the construal of social relations, it primarily focuses on operations of attitude deixis inherent in forms of address, terms of reference and greetings.

Keywords

online publicity, communicative rituals, attitude deixis, social relations

ONLINE RÍTUSOK A KARANTÉN ALATT

A társas viszonyok nyelvi alakítása az MLSZ online közgyűlésén¹

Domonkosi Ágnes – H. Tómesz Tímea

Bevezetés

A koronavírus-járványhoz kötődően 2020 márciusától bevezetett intézkedések, a nagyobb rendezvények, társas események korlátozása gyorsan és nagymértékben alakította át a közösségi tevékenységek minden tartományát. Az oktatás, az üzleti szféra, a közélet számos feladatköre az online térbe kényszerült, és ezáltal egyes kommunikációs rutinok, gyakorlatok is a megváltozott helyzethez igazodtak. Az esettanulmány célja annak elemzése, hogy az MLSZ online videókonferencia keretében megrendezett küldöttgyűlésén a társas viszonyok alakításában milyen nyelvi eszközök vesznek részt, és hogyan mutatkozik meg használatukban az a sajátos, a kommunikációs helyzetek sokaságát ötvöző szituáció, amelyben az esemény megvalósul. Az elemzés a küldöttközgyűlés teljes rögzített anyagának feldolgozása révén mutatja be, hogy milyen sajátosságok jellemzőek egy online formában megvalósuló formális és nyilvános esemény nyelvi szerveződésére, illetve hogy az újszerű kommunikációs helyzet hogyan járul hozzá a nyelvi és nem nyelvi rítusok alakulásához. Az elemzés a kommunikáció rituális felfogására épül, és a társas viszonyok szerveződését tekintve nyelvi műveletekből indul ki, az attitűddeixis, azaz a megszólítások, személyemlések, üdvözlések, bemutatkozások változatait és kombinációit veszi figyelembe.

Az elemzés célja, hogy rámutasson egy hivatalos, formális és nyilvános rendezvény kommunikációs sajátosságainak az online helyzetből adódó jellemzőire, a közösségi eseményeknek az online és hibrid kommunikáció miatt – a járványügyi helyzettől függetlenül is – elkerülhetetlenül átalakuló természetére. Emellett a tanulmány arra is igyekszik rávilágítani, hogy a hivatalos és nyilvános események rituáléiból mi és hogyan emelődhet át az online tér nyilvánosságába (Domonkosi – H. Tómesz 2020a, 2020b). A tanulmány a pandémia miatti kapcsolattartási kényszerek, az adott helyzetben alkalmazott, megfelelőnek mutakozó megoldások, illetve kiforratlan kommunikációs eljárások, az online tapasztalatlanságot jelző kommunikációs és nyelvi viselkedésmódok összetett jellegére az attitűddeixis műveleteinek értelmezése révén világít rá.

---

¹ A kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, a #52010875 számú Visegrad Scholarship, továbbá a NKFIH K 129040 számú pályázata támogatta.

A tanulmány indulásként röviden bemutatja az elemzés során használt fogalmakat, elméleti hátteret, majd kifejti a vizsgált nyelvi anyag sajátosságait és feldolgozásának módját. Az eredményeket az online konferencia közléshelyzetében való járatlanság, a nyilvános online térben érvényesülő személyesség, a közgyűlés hivatalos aktusainak rítusai, az online térhez kapcsolódó technikai jellegű aktusok, illetve a járványhelyzetre utaló üdvözlőformulák, jókívánságok csomópontjai köré rendezve ismerteti. Végül az összegzésben áttekinti a nyilvános, online konferencia társas viszonyait szervező műveleteknek az attitűddeixis működésében megmutató legfőbb sajátosságait.

Elméleti háttér

Az online küldöttgyűlés anyagának elemzése során építünk az online kommunikáció sajátosságait vizsgáló kutatások eredményeire, speciális beszédeseményként értelmezve a küldöttgyűlés egészét, emellett támaszkodunk a kommunikáció és a nyelvhasználat rituális felfogására. A nyelvi jelenségek tekintetében pedig – a megformáltság egészét figyelembe véve – elsődlegesen az attitűddeixis műveleteinek működéséből indulunk ki.

Online kapcsolattartás és online nyilvánosság – a nyilvános videókonferencia összetett társas és kommunikációs helyzete

Az online kapcsolattartás általánossá válásával új kommunikációs szinterek, megszólalási formák jöttek és jönnek folyamatosan létre, amelyek átértékelik a nyelvi és kommunikációs szokásrendet is. Ezekben a helyzetekben újszerű beszédesemények formálódnak azáltal, hogy a közvetlen kommunikáció lehetőségeitől eltérő módon valósulnak meg a beszélő, a címzett, a hallgatóság, a csatorna, a téma és az elrendezés közötti kapcsolatok (Hymes 1974).

Az online megnyilatkozások egy része összetett helyzetet teremt az intim, a személyes, a társadalmi és a közéleti szinterek határainak elmosódása (Bös – Kleinke 2017), a nyilvános és a magánjellegű viselkedésformák keveredése pedig a nyelvi viselkedést tekintve is kevert minőségeket eredményez (Sebestyén – Gayer 2016: 145–146). A nyelvi tevékenységet tekintve a közlések széles körű elérhetősége, nyilvános, online közvetített jellege révén a személyesnek szánt kommunikáció is társadalmi szerepűvé válhat; másrészt ebben a közegben a megnyilatkozók kevésbé érzékelik a nyilvános közlésnek a nyelvi kidolgozottságra ható kényszerítő erejét, ennek következtében a nyilvánosnak, közéletinek szánt megnyilatkozások is eltolódhatnak a személyesebb stílus felé (Domonkosi 2018a).

A számítógép közvetítette kommunikációs lehetőségek közül a technikai feltételek megléte ellenére sokáig az írásos formák maradtak meghatározóak (Pólya 2011), a karanténhelyzet azonban az online szóbeli kapcsolattartás használatának nagymértékű kiszélesedését idézte elő. Ráadásul a többszereplős videobeszélgetések gyakorlata a társas viszonyok számos típusában került hirtelen használatba: a családi beszélgetések, születésnap partik, üzleti megbeszélések, oktatási órák, tudományos konferenciák ugyanabban a virtuális térben valósulnak meg, és a technikai, eszközzel kapcsolatos járatlanság is hozzájárul ahhoz, hogy a különböző kommunikációs helyzetek megvalósulása sokszor hasonló jellemzőket mutat.

A közgyűlés mint a tárgyalás egyik megvalósulási módja hagyományos formájában tudatosan tervezett és előkészített, rituálisan szerveződő, meghatározott szakaszokra bontható kommunikációs folyamat, formalizált cselekvések sorozata, amelyben a meghatározott szerepek szerinti résztvevők meghatározott szabályok szerint cselekednek. Mivel közvetlen kommunikációs forma, érvényesül benne a térbeli és időbeli proximitás. A videókonferencia hálózatos kommunikációs helyzetében azonban összemosódnak a közvetlen, a közvetett és a mediatizált kommunikáció közötti korábban jól elhatárolható jellemzők, s megváltoznak az

egyes kommunikációs helyzeteket meghatározó térbeli és időbeli feltételrendszerek. Olyan hibrid, konvergens kommunikációs helyzet jön létre tehát, amelyben összeadódnak a különböző kommunikációs szintek, formák, szerepek (Andok 2016, Szűts 2018). Bizonyos jellemzőiben a hagyományos meetingekkel egyezik: tervezett, előre meghatározott szabályok szerint, rituálisan szerveződik (Borgulya 2007: 172–179), ugyanakkor számos különbséget is mutat az interaktivitás módjában, az információáramlás lehetséges irányainak összetettségében, valamint a kommunikációs helyzetek hibriditásában. Azáltal, hogy a hálózati térben közvetítik is, nyilvános, egy időben sokak számára elérhető, véleményezhető. A befogadók egy része jól körülhatárolható, azonosítható, míg más részük meghatározhatatlan. A térbeli, időbeli, társas határok elmosódása megnehezíti a társas kontextus azonosítását és kezelését a résztvevők számára (Andok 2016: 107).

Ebben az összetett kommunikációs helyzetben a személyes közlések is on-stage, azaz mások által hozzáférhető viselkedésekbe épülnek (Goffmann 2000). Az összetett kommunikációs helyzet a résztvevők szerepeit is meghatározza, alakítja egymáshoz való viszonyukat. A közgyűlés formális, a protokoll által megkívánt szigorúbb viselkedési szabályok szerint szerveződő keretét metszi az egymást különböző mértékben ismerő résztvevők informális, többnyire közvetlen ismeretségen alapuló, a hétköznapi baráti viszonyokat szervező normáinak viselkedési szokásrendje (Balázs 2010).

A kommunikáció mint rítus

A rítusok a társas viselkedés sajátos formái, a kommunikáció ismétlődő és leegyszerűsített epizódjai (Alexander 2009: 26), melyeket elsősorban szimbolikus jelentéstöbbletük különböztet meg más közösségi cselekvésektől. Minden olyan kommunikációs aktus rítusnak tekinthető, amelyben a forma a hangsúlyosabb, a kivitelezés lényeges az interakció érvényességében és sikerességében. A kommunikáció sok esetben elsődlegesen rituális funkciójú, és majdnem minden esetben tartalmaz rituális elemet. A kommunikációt rítusként felfogó elmélet foglalkozik a szerkezettel, a szabályozással, a szerepekkel, normákkal, orientációkkal, értékekkel, jelentésekkel, mindezt pedig a szimbólumhasználaton keresztül teszi. Azt kutatja, hogy a szimbolikus formák hogyan működnek, hogyan vesznek részt a jelentések, értékek létrehozásában (Andok 2017: 19). A rítusok fontos funkciója, hogy átláthatóvá, kezelhetővé, értelmezhetővé teszik az időt. Azáltal, hogy időről időre megismétlődnek, biztosítják egy-egy közösség működését, megerősítik, reprezentálják identitását, közös emlékezetet hoznak létre. A rítusok tehát mint sematikus, konvencionizált nyelvi és nem nyelvi cselekvések interakciók révén jönnek létre, kapcsolaterősítő aktusok, amelyek összetett módon befolyásolják a személyközi viszonyokat (Kádár 2013: 11–12, Kádár – Petykó 2016: 3).

A rítusok fontos jellemzője az ismétlődés, a cselekvések visszatérő jellege (Andok 2017: 103, Kádár 2013: 15, Neulinger 2013: 104), és meghatározza őket, hogy valamilyen többletjelentéssel bírnak az egyén, illetve a közösség számára, identitást kifejező és megerősítő funkciójuk van. A rituális kommunikációt tekintve két fő kategória különböztethető meg: egyfelől az olyan formális rítusok, szertartások, amelyeket különleges helyen és időben tartanak, és különleges figyelmet vonzanak (mint például a különböző versenyek, kampányok), másfelől az olyan formalizált hétköznapi tevékenységek (mint az üdvözlés, kézfogás), amelyek során számít, jelentése és jelentősége van annak, hogy miként hajtjuk végre őket (Andok 2017: 16). Tehát egy kávé melletti beszélgetés, egy családi születésnap éppúgy rítus, mint a munkahelyi értekezletek vagy nemzeti ünnepek. Az ezekhez kapcsolódó egyéni, illetve közösségi cselekvések mintázatai felismerhetők, megfigyelhetők, de leginkább akkor válnak reflektálttá, amikor a normáikat megsértik (Kádár 2013: 151).

Az attitűddeixis fogalma, szerepe a társas viszonyok alakításában

Az elemzés során vizsgált legfőbb nyelvi jelenség az attitűddeixis művelete, amely a kognitív pragmatika fogalomértelmezése szerint olyan nyelvi művelet, amely bevonja a résztvevők társas világát a diskurzus értelmezésébe, vagyis azokat a kontextuális ismereteket hozza működésbe, amelyek a beszédhelyzet személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak (Tátrai 2011: 127). Azok a nyelvi műveletek értelmezhetők tehát attitűddeixisként, amelyek utalnak a résztvevők szociális identitására, illetve a köztük lévő vagy valamelyikük és egy megjeleníteni kívánt személy, jelenség közötti viszonyra (Verschueren 1999: 20–21).

Az attitűddeixis legtipikusabb műveletei a magyarban a tegezés és a nemtegezés változatai, a nominális megszólítások, címek, rangok, tiszteleti kifejezések, illetve a köszönések és üdvözlések. Emellett a beszélő önmegjelenítésében, illetve a különböző szereplők megjelenítésében is szerepet kaphat a társas viszonyok minősége (Tátrai 2011: 135). A résztvevőket és szereplőket megjelenítő névmások, főnevek változatai, specifikussági szintjük, funkcióra, pozícióra, tisztségre utaló szerepük és összekapcsolásuk változatai is a társas kapcsolat sajátosságaival vannak összefüggésben.

Az attitűddeixis funkciója a nyilvános helyzetekben (pl. értekezlet, tárgyalás) többértű, műveleteinek szerepe nem pusztán viszonyjelölés, viszonyalakítás, hanem a viszonylat reprezentációja, illetve a formális rituális keretek megteremtése is (Domonkosi 2018a). Az attitűddeixis műveletei ebben az értelmezésben nem egyszerűen tükrözik vagy megjelenítik a társas kapcsolatok és kommunikációs helyzetek sokféleségét, hanem aktívan, dinamikusan járulnak hozzá azok alakításához.

Az elemzés anyaga és módszere

Az elemzésre kiválasztott anyag a Magyar Labdarúgó Szövetség 2020. évi közgyűlésének a Zoom.us eszközzel megrendezett, élőben is közvetített és visszanezhető online küldöttközgyűlése. A karanténidőszakban általánossá váló, a társas kapcsolatok egy részének teret adó videokonferenciákénál, online meetingekénél azért összetettebb a megvalósuló helyzet, mert egy egyébként is a médianyilvánosság előtt zajló, évről évre videófelvételen rögzített, sokszereplős, hivatalos és erősen szabályozott esemény kerül át az online térbe. A hétköznapi, oktatási, üzleti, tudományos online videós értekezleteknek a járványhelyzet kezdetén kialakuló gyakorlatai számos kommunikációs szempontot, elemzési lehetőséget kínálnak, azonban ezeknek az anyagoknak a felhasználása, elemzése nehézségekbe ütközhet személyiségi jogi, illetve üzleti okok miatt is. Az MLSZ online közgyűlése azonban az esemény közérdekű, nyilvános jellege miatt hozzáférhető, kutatásra alkalmas, teljes anyagot biztosít. Ráadásul a szereplőknek, megszólalóknak a gyűlés szempontjából lényeges társas szerepei pontosan azonosíthatók, így a társas viszonyok alakításának nyelvi stratégiái ezek függvényében értelmezhetők. Emellett mivel ismétlődő közösségi cselekvésről van szó, alkalom kínálkozik a korábbi, jelenléti formában megtartott közgyűlésekkel való összevetésre is.

A vizsgálat anyagát képező esemény mint kommunikációs helyzet rendkívül összetett, hiszen egyszerre jelennek meg benne a személyközi, illetve közéleti vagy társadalmi kommunikációs helyzetítípusok, a közvetlen és közvetett kommunikációs formák (Buda 1994: 151).

A 2020. április 21-én megrendezett online közgyűlés menetrendje megegyezett a hagyományos közgyűlésekével, néhány eltéréssel követte az előzetesen megszabott napirendi pontok sorát, és a technikai lehetőségeket kihasználva lehetőség nyílt felszólalásokra is (W1)². A

² (W1–7) formulával jelöljük az internetes forrásokat, amelyeknek listája az irodalomjegyzék után található.

közgyűlést mint a sportéletet meghatározó rendezvényt mindig alaposan előkészítik, ezt az alkalmat pedig fokozott előkészületek előzték meg az új, még nem bejáratott technikai lehetőségek alkalmazása miatt. A küldöttközgyűlésen fontos döntésekre, jogi következményekkel járó cselekményekre is sor került: elnököt, elnökséget és testületi tagokat választottak, valamint elfogadták az előző évi pénzügyi beszámolót. A résztvevők előre megkapták az iratanyagot, lehetőségük volt felkészülni a döntésekre (W2, W3, W4).

A küldöttközgyűlések hivatalos aktusainak rögzített videóanyagát az MLSZ minden évben közzéteszi a saját YouTube-csatornáján, az idei anyagból 1 óra 28 percnyi hivatalos anyag vált itt nyilvánossá (W5), azonban elemzésünkben nemcsak ezt, hanem a nem hivatalos, de az interneten elérhető 7 perccel hosszabb teljes anyagot felhasználtuk (W6), éppen a kommunikációs nehézségek, a karanténhelyzet online kihívásainak érzékeltetése érdekében.

Az online és a jelenléti közgyűlés sajátosságainak összevethetősége érdekében feldolgoztuk egy korábbi, a 2019-es küldöttközgyűlés nyelvi anyagát is (W7). A tanulmányban ennek részletes elemzése nem szerepel, azonban összehasonlítási alapként bemutatjuk egyes nyelvi sajátosságait.

A részletesen elemzett 2020-as küldöttgyűlésen 70 küldött, az MLSZ funkcionáriusai és a lebonyolítók vettek részt; a szereplők között kiemelt szerepben volt Csányi Sándor, a szövetség elnöke, aki a közgyűlés hivatalos részét meg is nyitotta, illetve Vági Márton, főtitkár, aki a gyűlés levezetője is volt egyben.

Az elemzés során a kommunikációs sajátosságok minden dimenzióját figyelembe vettük, a vizsgált nyelvi változók kiválasztása során pedig arra az előfeltevésre építettünk, hogy az attitűddeixis megjelenő típusainak és működésüknek a modellezése alkalmas a megvalósuló sajátos kommunikációs esemény jellemzőinek megragadására.

Az online közgyűlés teljes nyelvi anyagát szisztematikusan feldolgoztuk. Az elemzés során kódoltuk azokat a nyelvi elemeket, amelyek utalnak i) a beszédeseeményben részt vevők szociális identitására, ii) a résztvevők közötti viszonylatokra, és iii) a résztvevők és egyéb referensek közötti viszonylatokra, majd azonosítottuk ezek szerepét a társas helyzet alakításában. Az attitűddeixis eszközkészletéből az elemzésbe bevont nyelvi változó volt tehát a tegezés-nemtegezés lehetősége, a beszédpartnerek különböző névszói, névmási megszólításai, a személyemlítés változatai a köszönő, üdvözlő, köszöntésre szolgáló formák, a viszonyok alakításához hozzájáruló beszédaktusok, a kérések megvalósulási változatai. Az értelmezésekben emellett figyelembe vettük az attitűdjelölésnek a stílusban érvényesülő vonatkozásait is (Tátrai – Ballagó 2020).

Az attitűddeixis műveletének megvalósulásai egy nyilvános, online módon szerveződő, közvetített és visszanezhető esemény során különösen összetettek, működésük ugyanis kölcsönös kapcsolatban van a komplex szerepelvárásokkal és a tevékenység kommunikációs sajátosságaival is. Az elemzés kiindulópontja szerint az attitűddeixis különböző műveletei egyaránt részt vesznek a személyes viszonyok szervezésében, illetve a hivatalos protokolláris események nyelvi gyakorlatainak fenntartásában, így változataik feltárása segítheti a kommunikációs viszonyok dinamikájának értelmezését.

A közgyűlés szövegének, párbeszédeinek lejegyzését a társalgáselemzés különböző transzkripciók eljárásait (Boronkai 2009) figyelembe véve, de az elemzés céljához igazodóan, egyszerűsítve végeztük el. A párbeszéd szereplői esetén a megszólaló teljes nevét közöljük, a megnyilatkozások központozását a magyar helyesírás szabályaihoz igazítva jegyeztük le. A (.) jel szünettartást, a hosszú kötőjel – rövidebb hezitációs szünetet, az ö, öö jelölések rövidebb, illetve hosszabb hanggal kitöltött hezitálást, a kapcsos zárójel {} együtt beszélést jelez, a [...] jelzés pedig kihagyott szövegrészre utal.

Eredmények: online gyakorlatlanság és a nyilvánosság kiterjesztése

Az elemzett videókonferencia nyelvi műveleteinek kontextusfüggő értelmezéséből kirajzolódott a társas viszonyok szerveződésének néhány tipikus mintázata. A társas viszonyok nyelvi alakításának egyes jellemzőit öt főbb csomópontot kiemelve mutatjuk be: tárgyaljuk 1) az online videókonferenciák helyzetében való járatlanságból adódó, kommunikációs-szervező elemeket, 2) a nyilvános online térbe emelt személyes közlések jellemzőit és szerepeit, 3) a közgyűlés mint hivatalos esemény rituáléjának kidolgozásához hozzájáruló elemeket, 4) az online konferencia technikai rendjét kialakító elemeket, illetve 5) a jókívánságok, köszöntések rituáiban megjelenő, a járványhelyzetre utaló mozzanatok.

Az online tapasztalatok hiányának lenyomatai

A többszereplős videós online megbeszélések gyakorisága és alkalmazási területei a karanténhelyzet kialakulásával nagymértékben megnövekedtek. Az elemzett online közgyűlést számos előkészítő művelet előzte meg, a hivatalos, jogi érvényű aktusok érvényessége érdekében is. Ennek ellenére az esemény során számos olyan mozzanat volt megfigyelhető, amely egyrészt a technikai járatlanságra, másrészt az összetett kommunikációs helyzet figyelembevételének hiányára vezethető vissza. Az online tapasztalatok hiányát jelző megnyilatkozások elsősorban a közvetített anyag elején figyelhetők meg, ezeket az elemeket a szövetség a hivatalosan nyilvánosságra hozott felvétel elejéről levágta, nem tartoznak bele a hivatalosan rögzíteni kívánt anyagba, azaz a küldöttgyűlés nyilvánossá tett rituáléjába.

A teljes rögzített anyag kezdő pillanataiban már több mint 70 résztvevő van jelen az online térben, ennek ellenére csak 12 szereplő válik valamilyen módon láthatóvá vagy hallhatóvá a hivatalos megnyitást megelőző percekben. A gyűlésnek ebben a szakaszában természetesen nemcsak nyelvi elemek jelzik az adott helyzetben való járatlanságot, hanem a vizuális bejelentkezések véletlenszerűsége is, pl. több olyan résztvevő is van, akiknek csak a képe tér vissza időről időre (valószínűsíthetően a bekapcsolt mikrofon miatt), azonban nem kapcsolódnak be a társalgásba.

Feltehetőleg részben a technikai háttér kezelésében, illetve a videóértekezletek szokásrendjében is gyakorlatlanabb felhasználók azok, akik a közgyűlés nem hivatalos nyitányában színre lépnek. A felvételnek ebben a szakaszában a megnyilatkozások egy része a láthatóságra, hallhatóságra, annak szabályzására, illetve a csatorna fenntartására irányul. A nem hivatalos felvétel rögtön egy ilyen párbeszéddel indul, ahol egy résztvevő azonosítja magát, és visszajelzést is kér.³

(1)

Nagy Sándor: *Halló, jó napot, Nagy Sándor vagyok Csákvárról, hallanak?*

[képpel nem azonosítható beszélő] Hallunk, Sándor, {rendben.

Popovics György: *Igen}*

Nagy Sándor: *Oké, Köszönöm. (.) Kell valamit tennem? Vagy minden rendben van?*

Popovics György: *Halkítsd le a mikrofont a bal {alsó sarokban.*

Hehl Zoltán: *Igen, igen, igen}*

Nagy Sándor: *Igen, csináljuk.*

Az önazonosításhoz, bejelentkezéshez kapcsolódó nemtegező forma azért sajátos, mert a küldöttgyűlés résztvevői között mindvégig az általános tegeződés jellemző, egyedül a tech-

³ Az idézett szövegrészeket zárójelben álló számokkal jelöltük.

nikai felügyeletet ellátó, tehát nem szorosan a közösségbe tartozó dr. Gelei János Tamással használnak kölcsönösen nemtegező formákat. Az adott helyzetben így a (1) beköszönésében szereplő nemtegező igealak a beszélő bizonytalanságát is mutatja. A kapott válaszok azonban személyesek, keresztnévi megszólítást és tegező formát alkalmaznak.

A hosszabb rögzített anyag ezzel a párbeszéddel indul, nincs tervezett, a nyilvánosságnak szánt kerete, a felvétel kezdetének időpontja véletlenszerűnek tűnik, arról nincs információ, hogy a többi résztvevő hogyan jelentkezett be. Az MLSZ által végül hivatalosan közzétett anyag csak a küldöttgyűlés hivatalos megnyitásától indul, ezzel is jelezve, hogy az eseményből mit tart a szövetség megosztandónak a nagyközönséggel. Azonban az online kommunikáció egyik sajátossága éppen az, hogy ami egyszer nyilvánossá vált, az valamilyen módon elérhető és kutatható marad (Dessewffy – Láng 2015: 160), a közgyűlésnek ez a bevezető szakasza pedig eredményesen használható fel a hivatalos, nyilvános online események szervezésében a rendkívüli állapot miatt érvényesülő tapasztalatlanság sajátosságainak elemzéséhez.

Az újszerű kommunikációs helyzetbe való bekapcsolódás problematikusága reflektáltan is tetten érhető, például a következő, a közlési szándék nélkül képernyőre kerülő, a résztvevőkre utaló, a saját cselekvést valószínűleg egy külső beszédpartner számára kommentáló megnyilvánulásban:

(2)

Gács Pál: *Itt vannak megint az urak, leveszem a hangot.*

A technikai nehézségeket, járatlanságot jelzi az is, hogy több résztvevő esetében technikai segítők is látszanak, Süli János tárca nélküli miniszter bejelentkezése során például jelen van egy szereplő, aki közreműködik az eszközök beállításában, Szita Károly esetében pedig először az informatikusa jelentkezik be, amire az elnök humoros formában reflektál is.

A megnyitó előtti bevezető részekben a véletlenül, járatlanságból a közvetítésbe kerülő résztvevőkön kívül a vezető pozíciójú, illetve fontos társadalmi szerepeket betöltő tisztviselők szólalnak meg. Csányi Sándor beköszönése tervezett, az elnök megszólalása átalakítja a kommunikáció terét, hivatalosabbá teszi az eseményt. A köszönésére többen egyesével visszaköszönnek, majd az elnök újra hangsúlyosan üdvözlől mindenkit, és a létszámmellenőrzésre utal, mintegy elejét véve annak, hogy a 80 fő körüli online közösség minden tagja bekapcsolódjon a köszönés aktusába. Az elnök stratégikus viselkedése reakció a kialakulatlan online viselkedési szabályokra. Az alelnök becézett keresztnéven való említése pedig a jelenlévők közötti szolidáris kapcsolat mellett annak érzékeltetéséhez is hozzájárul, hogy a formális hivatalos procedúra még nem kezdődött meg.

(3)

Csányi Sándor: *Jó napot kívánok mindenkinek!*

Zelei János Tamás: *Jó napot kívánok, elnök úr!*

Süli János: *Jó napot kívánok!*

Dr. Róka Géza: *Jó napot!*

Csányi Sándor: *Jó napot kívánok! Mindenkit üdvözlök! (.) Majd ő Marcira járul, hogy a létszámot ellenőrizze, mert én most csak a képernyőkön tudok (.){számolni.*

[képpel nem azonosítható beszélő] Igen}

A közgyűlés bevezető, informális része párhuzamba állítható a személyes közgyűlési alkalmakról készített felvételeknek azzal a szakaszával, amelyben a hivatalos rész megkezdése előtt a terem zajai, köztük megszólítások, üdvözlések is hallhatók, illetve láthatók. A személyes esemény előtt azonban számos kommunikációs aktus folyik párhuzamosan a részt-

vevők között, amelyek közül egyik sem emelkedik ki, és a bevezető szakasz élesen elkülönül a hivatalos eseménytől, míg az online közvetítés során a bevezető rész képernyőre kerülő aktusai hangsúlyossá válnak, és mivel ugyanolyan technikai keretek között valósulnak meg, kevésbé különülnek el a közgyűlés hivatalos részeitől.

A közgyűlés hivatalos részében is szerepel néhány olyan mozzanat, amely az online konferencia alatti viselkedés és cselekvések normáira utal, részben a rítusok kialakulatlanságát is jelezve. A hivatalos szavazás megkezdése után, a közgyűlés online megvalósításának rítusairól zajló egyezkedés során (erről lásd alább Az online konferencia rituáléjának alakítása című alfejezetet) ugyanis Csányi Sándor a hivatalos aktust figyelemirányító funkciójú keresztnevi megszólítással félbeszakítva jelezte, hogy bár nem rendelkezik szavazati joggal, ő is szavazott. A párbeszéd megszólításában mutatkozó aszimmetria túlmutat a felek viszonyán, a keresztnevi jelzés az esemény szabályos rendjének megsértéséhez, míg a pozíciót hangsúlyozó vokatívusz a közgyűlés hivatalos megoldásaihoz kötődik.

(4)

Csányi Sándor: *Marci, én is szavaztam most, úgyhogy akkor húzzatok le!*

Vági Márton: *Köszönöm, elnök úr, hogy jelezted, ezt a gép regisztrálja, és a végleges jegyzőkönyv, amit majd az ügyészség számára beadunk, majd csak azokat a szavazatokat tartalmazza, amelyek jogosultak a szavazásra.*

Az elnöki évösszegző beszéd közben megfigyelhető egy olyan mozzanat, amelynek során az egyik résztvevőnek a kommunikációs helyzetnek nem megfelelő viselkedésére történik nyelvi reflexió. Mivel az elnök a közgyűlés leginkább protokolláris részének félbeszakításával figyelmezteti az egyik küldöttet, a figyelem kezdeményezése, a közlés címzettjének megjelenése a közösség hivatalos gyakorlatában tipikus, vezetéknév és társjelölő elemet is tartalmazó vokatívuszi formával történik.

(5)

Csányi Sándor: *[...] Garancsi úr! Ha egyszer leülnél, mert mozog az egész képernyő miattad, azt megköszönném! Jó? Tehát ilyen – Mindenki ül, és te mozgóképet öö – ööö – mutatsz magadról, úgyhogy ööö – próbáld meg fixálni a helyzetedet. Nem rossz a helyzeted, mert második vagy egyébként a bajnok-ságban. De nem ezért szóltam.*

A viselkedésbeli gyakorlatlanságra való figyelmeztetésben (5) a hivatalos eljárás szokásos nyelvi gyakorlatához igazodó megszólító forma szerepel, miközben a közgyűlés hivatalos része előtt ugyanennek a két szereplőnek a viszonyában becézett keresztnevi megszólítás (Pista) is elhangzott.

Személyes rítusok a nyilvános térben

A küldöttközgyűlés hivatalos részét megelőzően a hivatalos anyagból kivágott informális nyitányba a hétköznapi kommunikáció kötetlen rítusai vonódnak be, a csevegés és ugratás olyan mozzanatai, amelyek a személyes viszonyok alakításához tartozó interakciós rítusoknak számítanak. A hivatalos kezdés előtt ezek szerepe többértű, egyrészt a csend elkerüléséhez, az ún. fatikus maxima (Leech 1983: 142) érvényesüléséhez járulnak hozzá, másrészt a karatén-helyzetnek a személyes találkozások nélkülöző időszakában valamiképpen a személyes találkozások rítusait pótolják, közelséget teremtenek a társas távolságtartásban.

A személyes és a hivatalos közlésmód párhuzamossága, a viszonylatok megjelenítésének kettőssége korábbi elemzéseink szerint is jellemző a hivatalos sporteseményekre (Domonkosi – H. Tomesz 2020a, 2020b). Ez a sajátosság az MLSZ megvizsgált jelenléti küldöttközgyűlésén is érvényesült, elsősorban az elnöknek, Csányi Sándornak a szereplőket bi-

zalmas, keresztnévi, illetve hivatalos módon egyaránt megemlítő megszólalásaiban, az online közgyűlés nyitó részében azonban jóval kidolgozottabban, hosszabban jelentek meg a személyes társalgások. A hosszabb informális párbeszéd, a személyes kapcsolatépítés valószínűsíthetően a jelenléti közgyűléseknek is meghatározó részét jelentik, azonban élésebben, egyértelműbben különülnek el az esemény hivatalos részeitől, így a felvételek anyagában nem szerepelnek.

Az elemzett online közgyűlésen a személyes csevegések mindegyike – pozíciójából adódóan – a szövetség elnökéhez, Csányi Sándorhoz kötődik, a legtöbbet ő is kezdeményezi. Ezek a párbeszéd, a személyes társalgás műveleteit emelik be az online nyilvános térbe, alakításukban több ponton érzékelhető az on-stage jelleg tudatossága (Goffmann 2000), azaz a személyes viszonyok színre viteleként értelmezhetők.

(6)

Csányi Sándor: *Püspök úr, valami ígéretet nem tud tenni nekünk itt az év hátralévő részére? Nincs valami jobb információja? A mikrofont kapcsold be!*

(.)

Csányi Sándor: *A képernyőd bal oldalán (.) van egy mikrofonjel.*

Kiss-Rigó László: *Kezds május közepén!*

(.)

Csányi Sándor: *Bárcsak igazad lenne (.) majd a beszédben elmondom, amit akkor figyelmeztetést, a lebonyolítást illetően.*

A fatikus funkciójú társalgásnak a szeged-csanádi püspökkel, a Grosics Akadémia alapítójával kezdeményezett párbeszédben (6) a kapcsolatokat, viszonyokat reprezentáló, a közösség számára bemutató szerepe is van. A nyilvánosság és a személyesség közötti oszcillációt mutatja az a kettősség, hogy a formális megszólítással és 3. személyű, nemtegező kérdésfeltevés révén kezdeményezett párbeszéd során a mikrofon bekapcsolásának technikai utasítása közvetlen felszólításként, utasításként, tegező közlésként valósul meg.

A közgyűlés nem hivatalos bevezető részében az elnök több, hasonló jellegű párbeszédet is kezdeményez. Egy esetben nem ő a személyes csevegés elindítója, hanem Garancsi István, a székesfehérvári MOL Fehérvár FC labdarúgóklub tulajdonosa és elnöke. Ebben a párbeszédben – bár nem a nyelvi cselekvésekre, hanem az öltözködésre vonatkozóan – egyezkedés is történik az online közgyűlés szokásrendjét illetően (erről lásd alább Az online konferencia rituáléjának alakítása című alfejezetet), Garancsi István túlzottan is személyes, közös élményekhez kötődő megnyilatkozásaiból úgy tűnik, mintha kevésbé mérné fel a személyességnek és a nyilvánosságnak az adott online térben működő határvonalát. Ez a kifejezetten bizalmas hangnem a tematika mellett tetten érhető a megszólítás és a személyemlítés műveleteiben, a becézett keresztnévi formák alkalmazásában is.

(7)

Garancsi István: *Szia, Sándor!*

Csányi Sándor: *Szia, Pista!*

Garancsi István: *De elegáns vagy!*

Csányi Sándor: *Hát nem vetted észre, hogy közgyűlés van, küldöttközgyűlés?*

Garancsi István: *De.*

Csányi Sándor: *Hát akkor remélem, te is úgy öltöztél, hol a nyakkendő?*

Garancsi István: *Nekem itt póló van rajtam, a legkedvesebb pólóm.*

Csányi Sándor: *Igen? Na, hát az is megtiszteltetés nekünk. Egyáltalán, hogy részt veszel.*

Garancsi István: *De majd mindjárt felveszem azt a pólót, amit ajándékba szereztem, ami egyszer nagyon megtetszett, még tavaly (.) itt van, a {Karcsi megvette Londonban.*

Csányi Sándor: *És, csak nem adtad még ide}*

A közgyűlés hivatalosnak szánt részére a személyes megnyilvánulások alkalmazása nem jellemző, Csányi Sándor beszámolójában azonban az ismertséget, a közelséget jelző funkciója van a vendégként részt vevő UEFA-tisztviselő keresztnéven való említésének.

(8)

Csányi Sándor: *[...] Sportdiplomácia terén, ahogy a Jozef is mondta az UEFA-tól, valóban több jelentős esemény is történt [...]*

A küldöttközgyűlés mint hivatalos esemény rituáléjának kidolgozása

A közgyűlés hagyományosan előre meghatározott rendben, előírások szerint, megszabott kezdéssel és befejezéssel zajló ceremóniális, tehát formális cselekvésekből felépülő hivatalos esemény. A megnyitó rítus a résztvevők köszöntését, a kiemelt szereplők bemutatását, valamint a szabályok tisztázását tartalmazza, a lezárás pedig a cselekvések rögzítését, valamint az elköszönést.

Az elhangzott beszámolókat, meghozott döntéseket, valamint az esemény szabályozott rendjét is jegyzőkönyvben rögzítik, legitimizálva ezzel a közösség cselekvéseit, illetve a cselekvéseket meghatározó szabályokat. Az esemény résztvevői (a közgyűlés levezető elnöke, jegyzőkönyvvezető, szövetségi elnök, bizottsági vezetők, küldöttek, a média munkatársai) rögzített szerepek szerint cselekednek. A „ceremóniamester” a közgyűlés levezető elnöke, akinek a feladata a résztvevők cselekvéseinek összehangolása, a szabályok ismertetése, betartásának felügyelete. Személyéről, valamint a lebonyolítás formális rendjének felügyelőiről (jegyzőkönyvvezető, hitelesítő) szintén az esemény elején, rituálisan döntenek a résztvevők. Az online térben az események rendje a korábbi felvételek tanúsága szerint megegyezik a hagyományos közgyűlés megszokott rendjével, a szerepek köre azonban bővül, hiszen az online közgyűlés digitális jártasságot, technikai segédletet is kíván, lebonyolítása nagyobb technikai előkészítést és felügyeletet igényel.

A hagyományos szokásrendhez igazodik az online közgyűlés abban a tekintetben, hogy az esemény formális megnyitását az MLSZ elnöke, Csányi Sándor végzi. Az online szervezésből adódóan a szót a technikai szervezőtől kapja meg (erről lásd alább Az online konferencia rituáléjának alakítása című alfejezetet), a megnyitója formális, minden résztvevőt felsoroló, halmozott megszólítással indul.

(9)

Dr. Zelei János Tamás: *Elnök úr, elvégeztük a létszámellenőrzést, {és mindent rendben találtunk, hetven küldöttünk van jelen pillanatban a hetvenöt küldöttből bent, és elkezdhetjük a küldöttközgyűlést!*

Csányi Sándor: *Igen}*

(.)

Csányi Sándor: *Köszönöm szépen, tisztelettel köszöntök mindenkit, a küldöttközgyűlés tagjait, küldötteket természetesen, a média képviselőit. Hölgyeim és uraim, kedves vendégeink, akkor elkezdjük rendhagyó közgyűlésünket, ami a 2019-es évet zárja le. [...]*

Az elnöki beszéd hosszabb bevezető része, amely indokolja a közgyűlés online megszervezésének szükségességét, a kialakult helyzethez való alkalmazkodás, a kommunikációs helyzetre való reflektálás, egyúttal azonban eltérés is a korábbi normától.

A közgyűlés igen formális eleme, az UEFA-küldött Jozef Kliment köszöntője, amely előre megírt angol szöveg, részenkénti magyar fordítással követve. A köszöntő formális és hivatalos jellegét az ismétlődő önöző formák („Önök szövetsége”, „Önök küldöttgyűlése”) is erősítik, és szintén hivatalos, részletező megszólításokkal indul, többes szám első személyvel jelezve, hogy az üdvözlét, a köszöntés aktusa a nemzetközi szövetség képviselőjében történik.

(10)

Jozef Kliment: *Kedves Elnök Úr, kedves vezetőségi tagok, küldöttek és vendégek, kedves barátaim, szeretettel üdvözlünk mindenkit Nyomból, az UEFA központjából [...].*

A további megszólalások többsége is a résztvevőket részletező köszöntéssel indul, a formális, hivatalos jellegét erősítve. Hivatalos megszólítással egészülhet ki emellett a beszélőváltás műveletére való reflektálás is.

(11)

Kancz Csaba: *Köszönöm szépen a szót, főtitkár úr! Tisztelt elnök úr, alelnök úr, főtitkár úr, tisztelt elnökség, tisztelt küldöttközgyűlés!*

A hagyományos küldöttgyűlés menetrendjét abban a tekintetben is követi az esemény, hogy az online térben is megválasztják a formális rend felügyelőit, hitelesítőit, ennek lebonyolítására – szintén a korábbi gyakorlatnak megfelelően – az MLSZ elnöke kéri fel a főtitkárt.

(12)

[...] Szeretném átadni a szót a főtitkár úrnak, az alapszabályok értelmében erre lehetőség van, az ülés vezetését ő folytatná. Márton, parancsolj!

Ezeknek a rituális elemeknek a segítségével határozzák meg a résztvevők önmagukat, hozzák létre és tartják fenn identitásukat, alakítják ki társas viszonyaikban és cselekedeteikben a határokat (Andok 2017: 18).

A küldöttgyűlés hivatalos része az attitűddeixis műveleteit tekintve – összhangban a 2019-es közgyűlés adataival – azt az általános gyakorlatot mutatja, hogy a résztvevők mind-egyike tegeződik, viszont az említések és a megszólítások egy része is hivatalos jellegű, a megemléített szereplők esetében az *úr* társjelölő elem következetesen szerepel. Jól példázza ezt a közösségben normatívnak tűnő gyakorlatot az mozzanat, hogy Csányi Sándor, aki a gyűlés során *Mártonként*, sőt *Marciként* is megszólítja a főtitkárt, a hivatalos köszöntőjében *Vági Márton úrként* hivatkozik rá.

(13)

Csányi Sándor: *De ennél is még fontosabb, hogy több embert tudunk a FIFA és az UEFA különböző testületeibe delegálni, így például hogy csak a Vági Márton urat említsem, aki a FIFA egyik legfontosabb bizottságának, ahol én korábban tag voltam, a Pénzügyi Bizottságnak a tagja lett.*

Ez a személyemlékezési mód a hivatalos aktusok során következetes, a formális, hivatalos alkalom létrehozása egyik bevett eszközének tűnik, amely a közösség kommunikációs rendjét mutatja, és az online formába is hatékonyan emelkedik át, mivel alkalmas a hivatalos esemény szereplőinek pontos azonosítására.

(14)

Vági Márton: *Sorrendben: Czékmán Lajos úr, Deme Géza úr, egy pillanat türelmet kérek, dr. Olt Mátyás úr, dr. Papp Tibor úr, Jancsurák Zoltán és Varga Balázs urakra lehet szavazni, kérem, tegyék meg, itt is hosszabbított szavazási időt adunk.*

Az *úr* társjelölő alkalmazása azért is sajátos a társas viszonyok alakításában, mert nők alig vesznek részt, és kis számban is említődnek meg a közgyűlésen, az alkalmazott megoldások pedig érzékeltetik a nők hivatalos megszólításának problematikusságát (Domonkosi 2018b). Az *úr* megfelelőjeként a nők említésében egyszer a *hölgy* megnevezés szerepel. Ezt a megoldást valószínűsíthetően az analógia kényszere idézi elő, mert egyébként ennek az elemnek a teljes személynév melletti alkalmazása nem számít megszokottnak.

(15)

Vági Márton: *A javaslatunk szerint az MLSZ küldöttközgyűlés jegyzőkönyv-vezetőjének Ács Istvánnét és Sinkáné Johai Mónika hölgyeket választotta meg.*

Az egyik szavazás során pedig, amelyben egy női jelölt is van, a jelöltek bemutatásában összefoglalóan az *urak* társjelölő elem szerepel (15), míg az eredmények egyenként történő bemutatása során minden férfi jelölt nevét kiegészíti az *úr* forma, míg a nő jelölt pusztán teljes néven kerül a felsorolás elejére.

(16)

Vági Márton: *Elnökségi tagra vonatkozóan nyolc jelöltre, név szerint: Balogh Gabriella, Bánki Erik, Berzi Sándor, Dankó Béla, dr. Anthony Radev, dr. Török Gábor, Garancsi István, és Nyilasi Tibor urakra érkezett megfelelő számú jelölés.*

A nők megnevezésének problematikussága általában is jellemző a magyar beszélőközösség megszólítási gyakorlataira, az elemzett közgyűlésen tapasztalt megoldások azonban valószínűsíthetően azzal is összefüggésben lehetnek, hogy a labdarúgás és a hozzá kapcsolódó hivatalos szerepkörök is elsődlegesen férfiakhoz kötődnek.

A viszonyok nyelvi alakítását a hivatalos aktusok folyamán mindvégig meghatározza, hogy a pozíciók érvényesülnek a személyemlítésben, az esetlegesen, néhány esetben előforduló keresztnévi megszólítás tipikusan – a hivatalos szerep jelzését kiegészítve – a szóátadás műveletét jelzi (12, 17).

(17)

Vági Márton: *Ezt követően módomban van arra, hogy felkérjem Kanz Csaba urat, a mandátumvizsgáló bizottság elnökét. Csaba, átadom a mikrofont.*

A hivatalos aktusok megvalósításában meghatározó, hogy nem egyszerűen végrehajtják őket, hanem explicit módon, a performatív igék hangsúlyossága révén mintegy jegyzőkönyvszerűen is megjelenítik. Az explicit performatívumok kiemelt szerepe révén egy sajátos metanarratíva jön létre, amely megszokottnak számít a tárgyalások, hivatalos események gyakorlatában, a beszédesemény hagyományos megvalósulásának részét jelenti (Austin 1990: 76). A performatív igék révén szerveződő beszédmód kialakulásában szerepe lehet annak is, hogy valójában a performativitás révén hivatalossá váló mozzanatokat a résztvevők mintegy már a jegyzőkönyv számára előkészítve keretezik. Ezeknek az adatoknak az alapján a jelenléti közgyűlésekre is jellemző sajátosságok, azaz a szerepek és szereplők azonosítása, a történetek pontos rögzítése révén alkalmassá teszi a közgyűlés rituáléját arra, hogy az online térben is érvényesen működjön. A reflektált jelleg teszi hivatalosan megtörtéنتté az eseményt, és ettől válik rítussá, ez teszi szimbolikussá a cselekvést, a rítus nyelvi leképeződéseként értelmezhető. A levezető elnök tulajdonképpen nemcsak elvégzi a beszédcselekvéseket, hanem tudósít is róluk.

(18)

- a. **Vági Márton:** *Kérdezem a tisztelt megjelenteket, hogy kíván-e valaki a szavazás előtt hozzászólni.*
- b. **Vági Márton:** *Megállapítom, hogy az eredmény alapján 2% tartózkodás mellett, 98%-a a szavazóknak támogatja Kecskés úr újabb 5 évre való felügyelő*

bizottsági elnökké való kinevezését, amelyhez az FB elnökének gratulálunk Kecskés úrnak és az ő esetében is kötelességem megköszönni azt a segítő munkát, amit az elmúlt években az MLSZ érdekében kifejtett.

A hivatalos cselekmények, szereplők explicit és direkt megjelenítése alapvető mozzanatként járul hozzá a hivatalos rituálé szerveződéséhez (Hámori 2009), és ez az a nyelvi sajátosság, amely a személyemlétek hivatalos jellegű műveleteivel kiegészülve lehetővé teszi, hogy az online térben is a hagyományos eseményhez hasonlóan zajlódjék le az esemény.

Az online konferencia rituáléjának alakítása

Az összejövetel, a közgyűlés napirendje és a szükséges szavazások lebonyolításában több olyan mozzanat érvényesül, amely a számítógép által közvetített, illetve az online jellegből adódik, kiegészítve a hivatalos rítusoknak a hagyományosokhoz hasonló megvalósulását. Ezek a tényezők tulajdonképpen a közgyűlés kivitelezésének technikai rítusait jelentik, amelyek révén a közös, szabályozott cselekvés megvalósul. Az esemény nyelvi szerveződésében ezek a műveletek azáltal kapnak szerepet, hogy a szükséges technikai cselekvésekre nagyon részletezett, kifejtett, pontosított reflexió történik. A technikai rituálé egyik azonosítható felölőse, azaz a host, a vizsgált esemény esetében dr. Zelei János Tamás, az MLSZ adminisztrációs vezetője.

A technikai háttér biztosítása, a résztvevők azonosítása az a tényező, amely a gyűlés nem hivatalos része előtti bevezetést indokolja, ezzel párhuzamosan lehetővé téve a személyes társalgások megvalósulását. Dr. Zelei János Tamás nyelvi viselkedése a szerepéből adódóan kifejezetten formális, a hivatalos kereteket erősíti. Az elnök a bejelentkezésekor hivatalos jellegű vokatívussal kiegészítve köszönti, majd a következő hozzáfordulását megelőzően ezt meg is ismétli.

(19)

Dr. Zelei János Tamás: *Jó napot kívánok, elnök úr, épp most ellenőrizzük a jelenlévők létszámát, mihelyst megvan, ezt jelezzük Önnek, és kezdhethetjük is a küldöttközgyűlést.*

A hivatalos jelleg ellenére az egymást ismerő közegben az általános tegeződés érvényesül, a hivatalos, technikai szervező szerepe pedig nyelvileg azáltal is elkülönül, hogy az elnök és közöttük kölcsönös nemtegezés érvényesül. A felvétel nyitó részében Csányi Sándor kérdésére részletesen kifejti az online eseményre való beléptetés technikai részleteit is.

A közgyűlés technikai rendjére való nyelvi reflexió kiegészíti azokat az előző alfejezetben ismertetett műveleteket, amelyek révén a hivatalos aktus megvalósul. A nyelvi szerveződést tekintve ezek a műveletek úgy járulnak hozzá a közgyűlés rendjének az online helyzethez való igazításához, hogy a résztvevőkhöz forduló, egyértelmű, konkrét utasításokat, közvetlen direktívumokat tartalmaznak. A szabályok, az eljárásrend rögzítésének nyelvi műveletei, hasonlóan a teljes hivatalos műveletsor közvetítéséhez elsődlegesen a levezető elnökhöz, Vági Mártonhoz kapcsolódnak.

(20)

Vági Márton: *Fogom kérni akkor a programnak a hostját, hogy indítson el egy szavazást. És kérem, hogy mindenki válasszon egy igen, vagy nem, egy tartózkodom gombot, majd azt követően, ha megnyomja a szavazásnak a submit feliratát a szavazólap alján, azzal el is küldi a szavazatát. Kérem, hogy ezt tegyétek meg akkor, legyetek szívesek.*

(.)

Jó, köszönöm, láthatóan akkor a közgyűlés elfogadta a levezető elnök személyére tett javaslatot, akkor a továbbiakban vezetném a közgyűlést.

A technikai háttérrel kapcsolatos utasítások egy része direkt, második személyű, tegező formájú utasítás. Az emellett szintén gyakran szereplő többes szám első személyű formák a megjelenített közös cselekvések révén a közös normák, közös gyakorlatok kialakításához járulnak hozzá.

(21)

A sok lehetőséget, amit nyújt ez az informatikai háttér, azt most ne próbálgassuk, és ne használjuk túlzott mértékben. Tehát amit használjunk, az alapvetően két gomb legyen: az egyik a mikrofon be- és kikapcsolása, ami a képernyő alján, a legtöbbünknek a képernyő alján egy ikonsorozatnak bal szélén szerepel, ami ha rákattintotok, akkor vagy bekapcsolja a mikrofonotokat, vagy kikapcsolja értelemszerűen. Az a kérésünk, hogy az összes résztvevő tekintetében végig legyen kikapcsolt állapotban ez a mikrofon, kivéve azt, amikor azt illető szólni kíván, és én erre én megadom a szót.

A levezető elnöknek technikai segítséget nyújtók személye a háttérben marad, vagy 3. személyben, semleges kiindulóponttal (20), vagy pedig többes szám 2. személyben, a valójában cselekvő személy említését, megszólítását megkerülve (22) történik.

(22)

Vági Márton: *Kérem, hogy indítsuk e a szavazást 20 másodpercig.*

A járványhelyzet megjelenése a köszöntések, üdvözlések, jókívánságok rítusaiban

A videókonferencia egészében természetesen többször is témává válik a járványügyi helyzet, kifejtetten is szó esik a probléma által előidézett kommunikációs helyzetről. A társas viszonyok alakítása szempontjából azonban azok az elemek a meghatározóak, amelyeknél nem pusztán témaként, hanem az üdvözlési formákba, a jókívánságok rituális elemeibe épülve érvényesül (Domonkosi – Ludányi 2020). Csányi Sándor az elnöki értékelő lezárásában szlogenyszerű kívánságot alkalmaz.

(23)

Csányi Sándor: *Mindenkinek jó egészséget kívánok, mindenki vigyázzon magára, játékosaira, csapatokra és hát bízom benne, hogy ez csak egy, ha nem is rövid, de nem túl hosszú epizód a magyar labdarúgás történetében, ami most történik.*

Az egészségre utaló jókívánság jelenik meg Lelkes Tamásnak, az MLSZ könyvvizsgálójának beköszönésében is.

(24)

Vági Márton: *Lelkes úrnak adnám meg a szót.*

Lelkes Tamás: *Köszönöm szépen! Én is üdvözlök mindenkit, és jó egészséget kívánok! [...]*

Jozef Kliment, az UEFA képviselője beszéde elején a kialakult helyzetre reflektál, a végén pedig a jókívánságait fogalmazza meg.

(25)

a. **Jozef Kliment:** *Szeretettel üdvözlünk mindenkit Nyonból, az UEFA központjából ezen a szokatlan módon. Rendkívüli időket élünk a koronavírus okán, és ez a helyzet rákényszerít minket a rendkívüli megoldásokra.*

b. Jozef Kliment: Kívánok Önöknek nagyon hatékony közgyűlést, és mindannyiuk számára jó egészséget, lelkesedést és pozitív energiát a magyar futball érdekében végzett munkájukhoz!

A szövetség elnöke, az egész közgyűlés lezárásának részeként a búcsúzás aktusában szintén alkalmaz az egészségre utaló formulát, az adott szituációra, a mérkőzések megrendezésének lehetőségére való utalással kiegészítve.

(26)

Csányi Sándor: Bizom benne, hogy úgy alakul, hogy tudunk úgy dönteni, hogy újra a pályán találkozunk és nem a képernyők előtt. Köszönöm szépen a bizalmat még egyszer, és hát jó munkát, jó egészséget kívánok mindenkinek!

A közös járványügyi tapasztalatokhoz kapcsolódó jókívánások, az egészségre való utalás jelenléte mutatja azt a rugalmasságot, amellyel az üdvözlés rítusai a társas helyzetek sajátosságaihoz igazodnak.

Összegzés

A karanténhelyzet alatt kialakuló új kommunikációs szokásrendben a videóhívással kísért, többszereplős események különös jelentőségre tettek szert, ezek lettek ugyanis hivatottak pótolni a személyes találkozókat a baráti, családi rendezvényektől kezdve a tanórákon és a tudományos rendezvényeken keresztül az üzleti tárgyalásokig. A tanulmányban elemzett esemény során összerosódnak a különböző kommunikációs helyzetek, formák és szerepek közötti, korábban jól körülhatárolható jellemzők, ugyanis módosul az egyes kommunikációs helyzeteket meghatározó térbeli és időbeli feltételrendszer. A formális, a protokoll által megkívánt szigorúbb viselkedési szabályok szerint szerveződő keretet metszi az egymást különböző mértékben ismerő résztvevők informális viselkedési szokásrendje. Az újfajta kommunikációs helyzet újfajta – elsősorban a digitális kommunikáció működésére, technikai hátterére vonatkozó – jártasságokat is kíván. Az átalakuló sajátosságok mellett azonban a közgyűlés rituáléjának nyelvi szerveződése, az explicit beszédaktusok és a hivatalos személyjelölések révén alkalmas arra, hogy a társas esemény az online térben is a hagyományoshoz hasonló módon valósuljon meg.

Az elemzés tanúsága szerint az attitűddeixis változatainak feltérképezése alkalmas arra, hogy a különböző kommunikációs helyzetek dinamikáját modellezzük. A vizsgált eseményen részt vevők közösségében az általános, szolidáris tegezés jellemző, a nemtegező formák csak a kifejezetten hivatalos helyzeteket jelzik. Emellett a formális, protokolláris alkalom jelöléseként a pozícióra utaló nominális formák, illetve az *úr* társjelölő elemmel kiegészülő név-elem használatának átfogó szokása érvényesül. A bizalmasabb, keresztnévi formák megjelenése egyrészt a személyes viszonyok színre vitelével, másrészt az online társalgásszervezés erőteljesebb reflektáltságával (pl. a szóátadás művelete) magyarázható.

A karanténidőszak online megrendezett eseményének vizsgálata tanulságos lehet abban a tekintetben is, hogy melyek azok a tényezők, amelyek az újonnan kialakult gyakorlatokból a járvány utáni helyzetre is átmenthetők. Esettanulmányunk eredményei ebben a tekintetben azt mutatják, hogy a fatikus szerepű, személyes, kapcsolatépítő kommunikációt tekintve az online tér nagymértékben eltér a hagyományos lehetőségektől, a hivatalos, formálisan, ceremóniálisan rögzített aktusok, pl. nagy létszámú szavazások kivitelezése ennek ellenére – részben a nyelvi tevékenység formalizált jellege miatt – eredményes lehet az online kapcsolattartási eszközök alkalmazása révén is.

IRODALOM

- Alexander, John C. (2009) A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között (fordította: Gagyi Ágnes). In: Horváth Kata – Deme János (2009 szerk.) *Társadalmi performansz*. (Színház és pedagógia: Elméleti és módszertani füzetek) Budapest, Káva Kulturális Műhely anBlokK Egyesület. 26–69.
- Andok Mónika (2016) *Digitális média és mindennapi élet*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Andok Mónika (2017) *A kommunikáció rituális elmélete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Austin, John L. (1990) *Tetten ért szavak*. (Fordította: Pléh Csaba) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balázs László (2010) A szerepviselkedés szociálpszichológiai háttere. In: H. Varga Gyula (2010 szerk.) *A kommunikációoktatás kontextusai*, Budapest, Hungarovox Kiadó. 44–54.
- Borgulya Ágnes (2007) Üzleti kommunikáció élőszóban. In: Borgulya Ágnes – Somogyvári Márta (2007) *Kommunikáció az üzleti világban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 168–193.
- Boronkai Dóra (2009) *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest, Ad Librum.
- Bös, Birte – Kleinke, Sonja (2017) Publicness and privateness. In: Bublitz, Wolfram – Hoffman, Christian (2017 eds.) *Pragmatics of Social Media. Handbooks of Pragmatics 11*. Berlin, Boston: Gruyter Mouton. 83–121. <https://doi.org/10.1515/9783110431070-004>
- Buda Béla (1994) *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, Animula Kiadó.
- Dessewffy Tibor – Láng László (2015) Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon. *Replika*, 92–93. 157–170.
- Domonkosi Ágnes (2018a) Nyilvánosság és attitűddeixis a közösségi oldalak diskurzusaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 13/2. 63–75.
- Domonkosi Ágnes (2018b) A megszólítások és a nemi szerepek konstruálása *Performa 7*. http://performativitas.hu/a_megszolitasok_es_a_nemi_szerepek_konstrualasa [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- Domonkosi Ágnes – H. Tomesz Tímea (2020a) Protokoll vs. személyes jelenlét, ünnepélyesség vs. bizalmasság. A társas deixis műveletei egy sportolói díjátadó ünnepségen. In: H. Varga Gyula (2020 szerk.) *Személyközi és médiakommunikációs tudatosság az iskolában*. Budapest, Hungarovox Kiadó. 181–194. <https://doi.org/10.19090/hk.2020.3.31-47>
- Domonkosi Ágnes – H. Tomesz Tímea (2020b) Az attitűddeixis műveletei közvetített médiaesemények társas viszonyainak alakításában. *Hungarológiai Közlemények*, 21/3. 31–47.
- Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia (2020) Társas távolságtartás és nyelvi közeledés. E-mailezési gyakorlatok a koronavírus idején. In: Kovács László (2020 szerk.) *Globális kihívás – lokális válaszok: A koronavírus (Covid19) gazdasági és társadalmi összefüggései és hatásai*. Szombathely, Savaria University Press. 241–260.
- Goffmann, Erving (2000) *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Pólya.
- Hámori Ágnes (2009) *A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK.
- Hymes, Dell (1974) *Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia, University Press.

- Leech, Geoffrey N. (1983) *Principles of Pragmatics*. London, Longman.
- Kádár Zoltán Dániel (2013) *Relational Rituals and Communication*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230393059>
- Kádár Zoltán Dániel – Petykó Márton (2016) A bekiabálás vizsgálata mimetikus és személyközi nézőpontból. *Argumentum*, 12. 1–31.
- Sebestyén Eszter – Gayer Zoltán (2016) Az ó- és új nyilvánosság, mint önmagába térő ösvény. *Médiakutató*, 17/3–4. 139–153.
- Pólya Tamás (2011) A számítógépes kommunikáció mediális sajátosságairól. Hoznak-e újat a (digitális) új médiumok a személyközi kommunikációban? In: Martin József – Széchenyi Ágnes (2011 szerk.) *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére*. Budapest, Corvina Kiadó. 247–271.
- Szűts Zoltán (2018) *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest, Wolters Kluwer Kiadó.
- Tátrai Szilárd (2011) *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd – Ballagó Júlia (2020) A stílustulajdonítás szociokulturális szituáltsága. Funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés. *Magyar Nyelvőr*, 144: 1. 1–41. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.1.1>
- Verschueren, Jef (1999) *Understanding pragmatics*. London: Edward Arnold, New York, Oxford University Press.

Internetes források

- W1 – <https://szovetseg.mlsz.hu/hir/tajekoztato-a-kuldottkozgyulesrol> [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- W2 – <https://haon.hu/sport/helyi-sport/foprobaval-keszultek-az-mlsz-online-kozgyulesere-985170/> [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- W3 – <https://szovetseg.mlsz.hu/hir/kozgyulesre-keszul-az-mlsz> [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- W4 – <https://szovetseg.mlsz.hu/hir/kituzte-a-jovo-evi-kozgyules-idopontjat-az-elnokseg> [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- W5 – <https://www.youtube.com/watch?v=9ddAsYYiHuU> [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- W6 – http://index.indavideo.hu/video/Az_MLSZ_2020_evi_rendes_kuldottkozgyulese [Letöltve: 2020. 06. 10.]
- W7 – <https://szovetseg.mlsz.hu/hir/eloben-az-mlsz-eves-kozgyulese> [Letöltve: 2020. 12. 10.]

GLOBÁLIS IDENTITÁS

Kiss Endre

andkiss@hu.inter.net

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2021.1.113

Absztrakt

Esszénkben egy hipotézist fejtünk ki napjaink globális világának három társadalmi képződményéről. Az elsőt a jóakarát társadalmának neveznénk. Legfontosabb közvetlen és pozitív meghatározottsága az értékorientált autonóm élet vágya, amely történetileg az 1989-es neoliberalis, emberi jogi alapozású nyitányban gyökerezik. A második nagy csoportba (a második társadalomba) azok tartoznak, akikre nem jellemző ez a közvetlen értékorientáltság. Ők alkotják a számszerű többséget, de az összetételük közelebbi vizsgálatok szerint szociológiailag meglehetősen heterogén. A harmadik nagy csoportot (a harmadik társadalmat) azok képezik, akik empirikusan leírható, de szociológiai részleteiben még fel nem tárt módon tartoznak össze; ők azok, akiket a köznyelvben elitnek nevezünk. A három társadalom között igen komplex és heurisztikusan sok mindent megvilágító alap-kapcsolatok alakulnak ki.

Kulcsszavak

globális világ, három társadalom, értékorientáció, autonómia, neoliberalizmus, emberi jogok, elit

GLOBAL IDENTITY

Endre Kiss

Abstract

In our essay, we hypothesize three social formations of today's global world. We would call the first one the society of the goodwill. Its most important direct and positive characteristic feature is the desire for a value oriented, autonomous life which is historically rooted in the neoliberal, human rights based overture of the year 1989. The second large group (the second society) includes those who are not characterized by this direct value orientation. They make up the numerical majority, but their composition is, according to closer studies, sociologically quite heterogeneous. The third large group (the third society) is made up of those who belong together in an empirically describable, but sociologically not yet explored way. This group is what we call the elite in common parlance. There are very complex basic relationships between the three societies that heuristically shed light on many things.

Keywords

global world, three societies, value orientation, autonomy, neoliberalism, human rights, elite

GLOBÁLIS IDENTITÁS

Kiss Endre

A *politikai identitás* transzformációjának számos jelenségét tanulmányozhatjuk az elmúlt években, s jellemző, hogy e jelenségek az eltérő régiókban és államokban meglepően hasonló tulajdonságokat mutatnak, nyilvánvalóan nem függetlenül a nemzetközi érintkezés, a kapcsolatrendszerek és a kommunikáció sűrű hálózatainak természetes működésétől. Egyszerre meglepő és egyben szükségszerű, hogy a globalizáció értelmezésében nem kevés igen jelentős progresszív eredményt elérő Francis Fukuyama 2018-as könyvében az identitásnak nemcsak egy viszonylag tradicionális fogalomváltozatához tér vissza, de mint látni fogjuk, ezzel a változattal – mint *defenzív* döntéssel – mintegy ki akar térni a globális identitás új folyamatainak kihívásai elől (Fukuyama 2018).

Az identitás fogalmának előtérbe kerülése a korábbiakhoz képest Fukuyamához hasonlóan általában is viszonylag óvatosan történik. Részben az új és nemzetközileg releváns politikai identitások fejlődésének iránya még nem látható előre minden szempontból, de ennél bizonyosan jobban magyarázza ezt a tartózkodást, hogy nagyon is lehetségesek az új identitások kikristályosodásának olyan gravitációs irányai is, amelyek gyökeresen megváltoztathatják az 1989 után kikristályosodó alapvető politikai és társadalmi szerkezeteket.

A csoportképződések transzformációja identitás-alapú, tehát csak némi rekonstrukció árán ragadható meg, de jegyeiből kvantitatív és kvalitatív következtetéseket is levonhatunk. Már érzékelhető empirikusan, de még nincs a problémátlan tudományos rutinként elvégezhető empirikus kutathatóság stádiumában.

Három átfogó társadalmi képződmény körvonalaí rajzolódnak ki, amelyek a maguk empirikus státuszában kettős módon is globálisak. Egyrészt körvonalaik meglehetősen hasonlósággal rajzolódnak ki a globális világ legtöbb országában. Másrészt közvetlen globális létezésük is magasabb minőségű, mint az egyes országokban, illetve államokban megállapítható közös létezés puszta mechanikus összeadása. Miközben a globalizáció összes országában megjelennek, egyben globális létezők is, és globális módon is hatalmas és közös árnyékot vetnek. E látszólag bonyolult leírás szélsőségesen egyszerű. Franciaországhoz kötjük például a *gilets jaunes* (sárgamellényes) mozgalmat, ami minden kétséget kizáróan egy új társadalmi identitást is jelent. De ez a jelenség, bárhogy is nevezzék (vagy akár még ne is nevezzék), a globalizáció összes országában is megjelenik, s ezért magától értetődő módon tesz szert közvetlen globális létezésre is.

A három átfogó új képződményt *három társadalomnak* nevezzük, ami átmeneti megfogalmazás, de a folyamatban lévő, részben már markáns, részben még differenciálatlan átalakulásnak talán a legjobban felel meg.

Az *első* társadalmat a *jóakarát társadalmának* neveznénk. Legfontosabb közvetlen meghatározottsága az értékorientált autonóm élet vágya, amely történetileg az 1989-es neo-liberális, emberi jogi alapozású nyitányban gyökerezik.

A második nagy csoportba (a *második társadalomba*) azok tartoznak, akikre nem jellemző ez a közvetlen értékorientáltság, ők a számszerű *többség*, és közelebbi vizsgálatok alapján a maguk pozitívitasában meglehetősen *heterogén* összetételűek.

A harmadik nagy csoport (*harmadik társadalom*) az az előrehaladó, empirikusan leírható, de empirikus szociológiai részleteiben még nem maradéktalanul felmutatható nagy csoport, amit a köznyelvben *elit*nek nevezünk. Utalunk azokra az éppen a mi éveinkben szinte feltűnő szemantikai elmozdulásokra, amelyek az elit jelölésével kapcsolatosak. Ilyen például a *háttér-hatalom* fogalmának az a szemantikai változása, amelynek során e terminus a politikai szélsőségek szótárából lassan a *main stream* nyelvének részévé válik. E folyamat markáns párhuzama a *mély-állam* szemantikájának ugyancsak igen érdekes történelmet maga mögött hagyó változása, amelynek során ma ez a fogalom már a nyilvános szakértői beszélgetéseknek is gyakori fordulata.

E szóban forgó elit erős, mély és finom hatalmi legitimitását az 1989-es világtörténelmi fordulat teremtette meg, a csoport az idők folyamán szervesen alakult át azzá az *establishment*té, amellyel az első társadalom önként és erősen azonosul, a kezdetekkor egyenesen szinte maradék nélkül (hiszen benne látta az 1989-es fordulat megérdemelt győztesét). Ez azonban az az elit is, amellyel szemben a *második társadalom* önmagát elvileg ugyancsak maradéktalan módon normál társadalomként és egyben legitim többségként határozza meg.

A három társadalom között igen komplex és heurisztikusan megvilágító erejű alapkapcsolatok alakulnak ki. A *harmadik* társadalom az első társadalom önmeghatározásának, vágyott identitásának a tárgya. Az *első társadalom* az 1989-es év terméke. A *második társadalom* elemei és egyes összetevői 1989 után hosszan léteztek különösebb meghatározások és önmeghatározások nélkül, egyes nagy csoportjai minden bizonnyal határosak voltak az *első társadalommal*, és számos korábbi politikai és társadalmi, részben kulturális vagy vallási szerveződés meghatározottságait is magukon viselték. Árnýéklétezése után a 2007–2008-as világválság után lépett a *második társadalom* véglegesen a nyilvánosság elé, még pedig a már említett kettős módon: egyszerre az egyes államok és politikai egységek önálló összetevőjeként és ugyanakkor már önálló és közvetlen globális szereplőként is. A 2007–2008-as világválság akkor is korszakhatár, ha a globális folyamatok fejlődésében minden korszakhatár eleve csak viszonylagos lehet, mert a *második társadalom* létrejövetelében a döntő mozzanat éppen az volt, hogy a társadalomnak ez a nagy része ekkor és emiatt veszítette el azt a bizalmat a *harmadik társadalomban*, amelyet az *első társadalom* ma is érez és érezni is akar.

A jelen és egyben a történelem nagy kérdése a szemünk előtt alakul: mi lesz a *második társadalom* történelmi sorsa, amely a társadalom többségét képviseli, miközben éppen a három társadalom újonnan kialakuló új szerkezeti és kategorizációs meghatározottságai miatt erre a többségre még nem alakultak ki sem az adekvát tudományos, sem az adekvát politikai kategóriák.

Érdekesen érintkezik ezzel a problémával az az elterjedt és gyakran hangoztatott feltevés is, hogy a *jobb* és *bal* kategóriáival a szélesebb jelenben immár nem lehet semmit sem kezdeni. Ezzel a nézettel nem értünk egyet, de annyi bizonyos, hogy éppen a három új, alakulóban lévő társadalmi képlet láttán helyenként már valóban igen nehéz alkalmazni ezt a megkülönböztetést. S mint az ilyen vákuumokban történni is szokott, gyakran nyomul be egy ilyen vákuumba az instrumentális, manipulatív, sőt helyenként még a cinikus fogalomhasználat is. Bonyolítja ezt a helyzetet, hogy a három társadalom kialakulását végső soron alapjaiban meghatározó 1989-es világtörténelmi fordulat az anti-totalitarizmus jegyében ment végbe, azaz az anti-fasizmus és az anti-kommunizmus kettős jegyében, mely konstrukcióban természetesen már eleve is nehezebb elválasztani a markánsan jobb- és baloldali álláspontok átmeneteit a totalitáriánus álláspontoktól. A három társadalom akarva-nem akarva természe-

tesen érintkezik a bal- és a jobb fogalmaival, anélkül, hogy minden szempontból kielégítően le tudnák írni ezt az új folyamatot.

A három társadalom valódi genezise az 1989-es világtörténelmi forradalomhoz vezet vissza, de markánsabb kikristályosodása a 2007–2008-as válsággal hozható kapcsolatba. Mai és természetesen még mindig alakulóban lévő formái immár különleges globális reakció eredményei: az 1989-es kiindulás reakciója ez a 2007–2008-as válságra. Némi leegyszerűsítéssel ezt az identitás-alakulást a neoliberalizmus győzelmének, majd megrendítő (jóllehet még sok további alternatívát nyitva hagyó) válságának együttesével értelmezzük. A magyarázat nehézsége fakadhat abból, hogy a globális átalakulás számos dimenzióját kizárólag a politikai berendezkedés önmagában jelentős tényezőjével hozzák kapcsolatban, hiszen az identitás ebben az esetben sem egydimenziósítható csak a politikai rendszerre.

Ha a három társadalom társadalmi beágyazottságának további közös meghatározásait konkretizáljuk, az egyik legfontosabb konstituáló társadalmi tényezőt, az *államadósságot* kell először szemügyre vennünk. Az államadósság összefüggésében a *harmadik társadalom* azt szuggerálja az *első társadalom*nak, hogy az eladósodott állam *nem* a valóban releváns tényező és tényező a mai társadalmi életben, éppen ellenkezőleg, az állam jelentőségének csökkentése *felszabadító aktus*, ami egyenesen vezet a jó akarat társadalmát konstituáló individuációs és felszabadító folyamatok elősegítéséhez. Eközben a *második társadalom* „tisztán” vesztese az állam eladósodásának, az ő identitásának önállósodását a 2007–2008-as válság indította el.

Az 1989 utáni periódus *establishmentje* számára, ami érdemileg átfedi a *harmadik társadalmat*, viszonylagosan inkább előnyös, esetleg akár még kritikusan is előnyös a közszférának az a legyengülése, ami az állandósult államadósságból következik. Az így kialakuló viszonylagos előnyöket különösebb nehézségek nélkül akár abszolút előnyökre is átválthatja (sőt az előny-átcsoportosulás e mértéke elméletileg már felvetheti az *irreverzibilitás* kérdését is). Teoretikus perspektívából elegendő csak az államadósság árnyékában végrehajtott teljes privatizációs átalakulásra gondolni, ahol az oktatás összes fokozatától az egészségügyig, a magánhadseregtől a magán-atomreaktorig minden válhat magántulajdonná, amely állapot belátható időig valóban nem teszi még csak valószínűvé sem, hogy ez a tulajdoni alapzat visszaváltozzék. Az eladósodás generálta privatizációs hullámban vannak erkölcsileg és elvileg kiemelkedően problematikus „javak” is, például a tömegkommunikációs médiumok szimpla magántulajdonának tényét egyetlen filozófia sem lenne képes igazolni.

Az *első* és a *harmadik társadalom* összehangolt összjátékában a *második társadalom* a másik kettő folyamatos *ellenségeként* jelenik meg. Ez azért alakul ki így, mert a *harmadik társadalom* – okkal vagy ok nélkül – képtelen elképzelni, hogy ez a (*második*) társadalom saját fokozatos kirekesztődését, elszegényedését, deprivációját mindenféle ellenállás nélkül el legyen képes viselni. Valószínűleg a mélyebb történetfilozófiai szemlélet számára ez a legparadoxabb következménye Gorbacsov peresztrojkájának (s ha ez nem is lehet kielégítő, teljesen inadekvátnak egyáltalán nem nevezhető). A *harmadik társadalom* egyik döntő sajátosságát éppen az az adott esetben akár öntudatlan hitetlenség és az ebből fakadó félelemnek nevezhető állapot határozza meg, hogy lehetetlennek tartják azt, hogy ez a többség egyszer ne ébredjen rá arra, hogy hosszú történelmi korszakok nehezen kiharcolt vívmányairól egy új világtörténelmi ígéret-csomag kedvéért kézzelfogható biztosítékok nélkül mondott le.

A *harmadik társadalom*nak legalább annyira tudatában kell lennie e hatalmas győzelmének és erőgyarapodásának, mint ahogy a *második társadalom*nak valamilyen mértékben a maga veszteségeivel kell tisztában lennie. Az *első* társadalomnak ebben a helyzetben nem marad más hátra csak az, hogy továbbra is fenntartás nélkül hitelt adjon a *harmadik társadalom* *második társadalomról* adott értelmezésének.

A három társadalom mindegyike és egyben az együttese is az új médiavilágban él, beleértve a médiumok szinte naponta változó sokféleségét és differenciálódását is. A három társadalom helyzetét különösen is eredményesen jellemezhetjük a *médiumokhoz* való viszonyukkal.

A *harmadik társadalom* a kifejezés minden értelmében a médiavilág birtokosa, s ennek mind relatív, mind abszolút értelme meghatározó. Ezt a félelmetesnek mondható médiafölényt arra használja, hogy megtartsa az *első társadalmat* a maga 1989-as lelkesedésében és e történelmi fordulattal való teljesnek mondható azonosulásában. A *második társadalmat* a hatalmas médiavilág egyáltalán nem tekinti célcsoportnak, amennyire lehet ezt a többséget rejtett ellenségként, rejtett veszélyként is kezeli.

Amikor kolosszális médiafölényről beszélünk a *harmadik társadalom* javára, egyáltalán nem feledkeztünk el a *szociális média* ugyancsak hatalmas ütemű felemelkedéséről. Ez ugyancsak új valóság, és ráadásul ez a *második társadalom* már eddig is igen hatékonyan bizonyuló fegyvere. Ez az új médiakomplexum a legszorosabb és legsokrétűbb kapcsolatban áll az aktuális identitás-folyamatokkal. Nyilvánvalóan egy új társadalmi identitás kialakulásának terméke, aminek egyik szimptomája éppen az addig nemcsak monopol-helyzetben lévő, de nagyon is népszerű, sőt egyenesen szeretett médiától való elfordulás volt egészen a *Lügenpresse* (hazugság-sajtó) néhány éve már utcai tüntetéseken is skandált jelszaváig.

A három társadalom elmélete e pillanatban azzal a különös helyzettel nézhet szembe, hogy a *harmadik társadalom* kezében működő hatalmas médiarendszer *még* nem veszítette el erejét (s mintha amellet is elkötelezte volna magát, hogy a szociális média őt minden erejével támadó erőfeszítései ellenére is ugyanazt a vonalat folytassa). Vele szemben azonban *már* a szociális média ereje is növekedik. Nem tudhatjuk pontosan, hogy ez a párhuzamos növekedés (ami a politika történetében nem teljesen példa nélkül álló jelenség) a jelenben már az erők egyensúlyát jelenti-e vagy sem, mindenesetre mindkét médiavilág ereje kiemelkedő.

A három társadalom konstitúciója politikai, de még az identitás kijegecesedésének fázisában van. Hiányosan és aszimmetrikusan bontakoztatják ki a maguk politikai arcát. Ez részben még a fejlődés stádiumának problémája, részben nagyon erőteljesen a fennálló politikai keretek ellenállásáé (ne felejtjük el, hogy ezek a politikai keretek vagy 1989-ban jöttek létre, vagy akkor szerveződtek át, mint a szociáldemokrácia, de mindenképpen sikereik csúcán álltak). A három társadalom politikai áthatása, politikát alakító szerepe meghatározó, anélkül azonban, hogy politikai csoportosulásoknak nevezhetnénk őket. A helyzet képlékeny, ez azonban rögtön meghatározóvá is válik egy másik szemszögből. Mivel a három társadalom politikai kategorizálása még nem végleges, annál élesebb a harc a végső kategorizálás érdekében. Nemcsak a két médiacsoport közötti presztizs-küzdelemről van szó, de az *első társadalom* szívéért folytatott harcról is.

A fennálló politikai keretekhez való viszony igen érdekesen színezi a három társadalom identitás-közösségből politikai közösségbe való átmenetét. Felhívnanék a figyelmet Emmanuel Macron vagy éppen Ursula von der Leyen politikai kiválasztásának processzualis mozzanataira: mindkét esetben az érvényes politikai keretek működése lett felfüggesztve, illetve átértékelve egy-egy konkrét helyzet kihívására.

Ebben a pillanatban csak hipotéziseket lehet felállítani. Részben arra, hogy egyenes vonalúan előrehaladónak mutatkozik-e a jövőben is a három társadalom párhuzamos kibontakozásának tendenciája. Ezt természetesen a mai egyértelműség ellenére sem lehet biztosra venni. Az is nyitott kérdés, hogy beépül-e a három társadalom későbbi alakja a most érzékelhető politikai keretek közé – ezt akkor sem tekintjük valószínűnek, ha nyilván sokan vágyának egy ilyen megoldásra. Részben pedig az is nagy kérdés, hogy ha a három társadalom politikai kikristályosodása valóban megváltoztatja a jövőndő politikai kereteit, mely irányokban teszi majd ezt.

A három társadalom az identitásképzés alapjain mindenképpen útban van valamiféle szellemi, érületi, talán egyenesen spirituális közösség kialakítása felé. Metaforikusan (és kizárólag így) mondhatjuk, hogy az *első társadalom* típusában keresztényi („jó emberek vagyunk és azok is akarunk maradni”). A *második társadalom* érületileg távolodik az uralkodó média- és kultúravilágtól, az *establishment* (többé-kevésbé az *első társadalom*) világának elutasításához keresik a gondolati kereteket és a társadalmi mozgalmakat a kis közösségektől fölfelé. Az *első társadalom* kételkedni kezdő és a *második társadalom* meggyőződésükben még nem teljesen megszilárdult tagjai között konkrétan elég csekély lehet a távolság, mind-egyik probléma nélkül felismerheti a maga arcát is a másikra tekintve. A *harmadik társadalom* érülete, éppen az 1989-es fordulat közvetlen és közvetett hatásainak hatalmas előnyei következtében, teljesen magabiztosnak mondható, stratégiája kimerül a visszatámadásban, a *második társadalom* marginalizálásában és kriminalizálásában.

E három csoport a maga differenciált kialakulásában folyamatosan építi-változtatja a társadalom szerkezetét. Nincs olyan minősített társadalmi csoport, amelynek karakterét és egyben helyzetét ne változtatná meg. Szemünkben a legizgalmasabb szerkezeti változás az egykori és jelenkori baloldal transzformációjában mutatkozik meg. Mielőtt azonban ezt a kérdést érintenénk, természetesen ki kell mondanunk, hogy ez a szemünkben frappáns magyarázat nem lép fel a baloldal elmúlt évtizede teljes magyarázatának igényével.

A három társadalom abban az értelemben, ahogy beszéltünk róluk, erőteljesen szét-szakítja a baloldal homogénnek tekintett kiinduló helyzetét. A baloldali elit szinte már 1989 előtt érdemileg ahhoz a társadalomhoz tartozott, amelyből 1989 után a *harmadik társadalom* alakult ki. A baloldal beágyazott középrétege (az összes szociokulturális csoportot beleértve) érdemileg ma az *első társadalomhoz* tartozik (ezért nem meglepő például az ún. balliberalizmus jelensége vagy például a zöld baloldal). Végül a baloldal tömegei, amelyek mindig a valódi többség részei voltak, ma a *második társadalomhoz* tartoznak. Ily módon úgy néz ki a baloldal ideáltipikus átalakulása, mint az az egykori csokoládécsomagolás, amelyen hat színes emberalak volt látható, amelyek feje, törzse és lábai vízszintesen eltolhatók voltak minden irányban, és a gyerek eljátszhatott azzal, hogy az egyes fejek alá más törzset, és azok alá ismét más lábat tologat.

A sajátos politikai identitás az egyéni identitások személyes elmozdulásaiból tevődik össze a társadalmi gyakorlat permanens mozgásaiban. A politikai filozófiák legkiválóbb műveiben is vannak identitás-elemek, miközben a politikai elméletképzés egyik legsajátabb tudományelméleti eleme, hogy a politika értelmezője a leghatározottabb módon törekedhet értékmentes elemzésre, teljesen értékmentes azonban nemcsak a mindenkor érthető lélektani okokból nem lehet, de erkölcsi okokból sem, hiszen például a gonosz politikai megjelenését (ha erre kerül sor) nem lehet képes teljesen értékmentesen, elkötelezettség nélkül ábrázolni. Az identitás sajátos logikával és ritmusban jelenik meg a politikai elméletek történetében. Felfigyelhetünk arra, hogy ezekben az eltérő nagy hullámokban vannak közös vonások. A fennálló társadalmi keretek elviselhetetlensége elleni fellépés gyakran identitás-alapú, erre most csak az emberi jogok példáját szeretnénk idézni, amiből csak fokról-fokra vált valódi politikai jelenség, miután egy egyéni és csoportos identitás-érzés és identitás-nyilvánítás megalapozó összetevőjévé vált az emberi jogok beolvasztása az egyéni identitásba. A nemzeti vagy vallási kisebbségek esetében identitás és politika át is mehetnek egymásba. A meggyőződéssel képviselt, jogos és értéktartalmakat hordozó identitás számos politikai elmélet és mozgalom diadalútjának első állomása volt.

Francis Fukuyama 2018-ban mind a maga pályafutásán belül, mind pedig a legújabbkori politikai elmélet összefüggésében figyelemreméltóan fogalmazta ismét újjá az aktuális politikai identitást. Első tézisünk értelemszerűen az, hogy a kérdés 2018-as újrafelvetésének érdemileg csak akkor lehet létjogosultsága, ha az megfogalmazza, de legalábbis metszi vagy

érinti a három társadalom identitás-alapú felemelkedését. Második tézisünk pedig az, hogy a jelenkori identitáspolitikát más módon, mint ezzel a felfogással nem lehet adekvátan leírni.

Fukuyama, ha nem is eredeti, de tiszteletreméltóan átfogó identitáselméletet fogalmaz meg. Lényege, hogy az egész világon (de mint hangsúlyoztuk, az 1989-es fordulatot sikeresen és a végleges perspektíva igényével végrehajtó világban egyértelműen) az uralkodó politikával, azaz az *establishment*tel való szembenállás az identitás komplexumán belül az *elismerés* probléma kiéleződésén alapul. Fukuyama érdemileg helyesen érzékeli azt a jelenség-sort, amit az imént vázlatosan a *második társadalom* kialakulásaként írtunk le (aminek faktikus információs alapjai az unalomig töltenék meg a napilapok hasábjait, ha lennének még reprezentatív napilapok), hogy azután tiszteletreméltó egyértelműséggel és koherenciával az egész mozgalmat az elismerés, az *Anerkennung*, a büszkeség és a méltóság elmaradásával magyarázza. A hatalmas megmozdulást (amelynek napjainkban éppen Franciaország szolgáltatja legszemléletesebb példáját) tehát a tömeges elismerés iránti vágy magyarázza, s ezen a szálon ez az értelmezés tiszteletreméltó egyértelműséggel e nagy folyamatokat valóban a politikai identitás mozzanatára vezeti vissza.

Nyomatékosan hívjuk fel a figyelmet arra, hogy ezt a hegel-marx-i elismerés-elméletet Fukuyama egy ízben már kivételes sikerrel alkalmazta, nevezetesen éppen az 1989-et magyarázó „történelem vége”-elméletében. Ami a tematika újrajrásában érthető lenne, éppen az lesz érthetetlen. Az elismerés-elmélet ugyanis az első esetben a világtörténelmi folyamat még láthatatlan lényegét tárta fel, a másik esetben a már látható lényegét leplezi el.

Fukuyama elmélete saját valóságot ábrázol. A három társadalom elméletének bemutatása helyett a *második társadalom* kialakulását ábrázolja, s azt is inadekvátan. Ezt pozitívan ki lehet mutatni egyszerűen úgy, hogy rekonstruáljuk e csoport valóságos identitás-problémáját.

A valóságban az új identitás hirdetése (amit Fukuyama annak tekint) nem az elismerés kikényszerítésének *offenzív* útja, hanem a társadalmi destrukció elleni *defenzív* reflex. Melléfogásában az a legdrámaibb, hogy az ő *Anerkennung*-ismétlése azt sugallja, hogy az új identitás némi jóakarattal és nagyvonalúsággal visszailleszthető a régi keretekbe. Az „igazi” valóságban azonban – a *jelenben* természetesen, hiszen a jövőbe nem látunk – az identitás utolsó „meztelen” kvalitására visszahúzódó társadalom egyáltalán nem gondolhat erre a visszaépülésre.

IRODALOM

- Fukuyama, Frances (2018) *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. London, Profile Books.
- Kiss, Endre (1997) Das Globale ist das Unmittelbarwerden des Absoluten? In: *Hegel-Jahrbuch, 1996*. Berlin, Akademie Verlag. 33–41.
<https://doi.org/10.1515/9783050073774-004>
- Kiss, Endre (2002) *Monetarista globalizáció és magyar rendszerváltás. Társadalomfilozófiai tanulmányok*. Budapest, Ferenczi és tsa bt.
- Kiss, Endre (2018) The Great Time, the Three Societies in the Globalization and the Three Souls of a Leftist Today. *Journal of Environmental Science and Engineering B*. 344–353.
<https://doi.org/10.17265/2162-5263/2018.09.004>

ÉRINTKEZÉSEK A NYELVÉSZET ÉS A SZOCIOLÓGIA KÖZÖTT¹

Tardos Róbert
tardosr@gmail.com

**Kontra Miklós: *Felelős nyelvészet.*
Budapest, Gondolat Kiadó, 2019.**

<https://www.gondolatkiado.hu/felel-s-nyelveszet>

Talán meglepi a vérbeli nyelvészeti munka bemutatójának hallgatóságát, hogy a méltatók közt személyben egy szociológus is megjelenik. Hadd mondjam el, mikor Miklóstól felkérést kaptam erre a feladatra, számomra miért nem tűnt ez annyira különösnek. Annak ellenére, hogy nem csak a nyelvészet és a szociológia között húzódnak mély diszciplináris választóvonalak, intézményes és hálózati elkülönülések, hanem – ahogy erről is olvasni lehet – még a nyelvészet és az abból kifejlődött szociolingvisztika közt is, ezek a hasadások korántsem magától értetődőek. A hazai tudományosságban sem kevesen vannak már olyanok, akik ezekhez a kérdésekhez a hagyományos szétválasztásoktól eltérő módon közelítenek. Nem csak egy társadalmi összefüggésekbe ágyazott nyelvészetre tekintenek magától értetődően, hanem a másik oldalról, a szociológia felől nézve arra az alapanyagra is, amit maga a nyelv jelent a mindennapi érintkezésben kifejeződő társadalmi viszonylatok hordozójaként. S ha valakik máris sokat tettek e lehetőségek kiaknázásáért, az ilyen irányú kutatási gyakorlatok meghonosításáért, Kontra Miklós neve alighanem a vezető sorba kívánkozik. Személyesebb motívum ugyanakkor, hogy az empirikus társadalomkutatás másik oldaláról kiindulva szerényebb hozzájárulásokkal magam is bekapcsolódtam ebbe a tudományközi diskurzusba. A kulturális-interakciós rétegződés, a társadalmi kommunikáció egyes nyelvi jelenségeit Angelusz Róberttel és Terestyéni Tamással vizsgáltuk abban az időszakban, még a nyolcvanas évek végén, amikor Miklós a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (a BUSZI) kutatássorozatának alapjait lefektette, és kezdeményezte egyes ahhoz kapcsolódó modulok közös survey kutatási keretben történő megvalósítását. Ha megérte volna, a mostani eseményen Angelusz Robi is bizonyára jelen lenne – olyan mozzanatok megközelítésére tettünk kísérletet a kulturális-interakciós kutatássorozat részeként akkor, majd néhány későbbi alkalommal, mint a köszönések, megszólítások vagy a tegezés-magázás generációs és társadalmi jellegzetességei, amely témáknak aztán a Kontra Miklós által létrehozott és nagy gonddal szerkesztett 2003-as *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon* (Osiris Kiadó, Budapest, 2003.) kötet is helyt adott.

---

¹ A könyv bemutatóján (MTA, Domus Ház, 2020. február 11.) elhangzott méltatás írott és szerkesztett szövege.

Ha későbbi munkáimban nem is folytatódott ez a kutatási irány, továbbra is nagy érdeklődéssel tekintek a szociolingvisztika magyarországi fejleményeire, így a mostani jeles eseményre, e kötet megjelenésére. Érdekes maga a cím, a „felelős nyelvészet” kifejezés is, a tudomány művelőinek lelkiismeretére apellálva. Kívülállók számára ez egyfajta beavatkozó jellegű gyakorlati orientációt sugallhat; a könyvet egészében nézve, és Miklós szélesebb kutatási tevékenységét is tekintetbe véve, azonban bonyolultabb a kép. A kötet tanulmányai többször is felvetik az „előíró” és a „leíró” szemlélet dichotómiáját, egy valóságtól elszakadt normatív felfogással szemben egyértelműen az empirikus vizsgálódás elsőbbsége, a ténylegesen létező nyelvhasználatok s a velük kapcsolatos társadalmi helyzetek, identitásminták kiemelt fókusza mellett foglalva állást. A tudományos ráció jegyében a szerző szenvedéllyel ostromozza a rossz értelemben vett nyelvvédelmi törekvéseket, azokat a „jó és rossz szándékú embereket” (idézem), akik „végtelen naivitásukban azt gondolják, hogy a tiltások és előírások majd átalakítják a nyelvet, s ha ezt a sikert már elérték, akkor jó esetben az emberek gondolkodását is sikerül majd átalakítaniuk.” Ennél pregnánsabb kritikát egy, az összefüggéseket dilettáns módon rövidre záró nyelvpolitikai voluntarizmussal szemben aligha lehetne megfogalmaznunk. Mégsem lehet valamifajta pozitivista távolságtartásról, egy elefántcsonttoronyba zárt, szemlélődő attitűdről beszélni. Kontra Miklós számára az etalon e tekintetben is William Labov, a szociolingvisztika egyik alapító atyja, akinek néhány évvel ezelőtt nagyszabású tanulmányt szentelt a kutatáspraxeológia kérdéseit is érintve. A „mire jó a nyelvészet”, „kinek jó” típusú kérdésekben az amerikai tudós két alapállást különböztetett meg: egy, a nyelv belső logikájával, szerkezeti sajátosságaival foglalkozó, alapvetően a nyelvész-közönséghez szóló „akadémia-orientált”, és egy, inkább a nagyközönséget foglalkozó problémák, a széles nyilvánosságbeli aktualitás iránt fogékony, társadalmilag elkötelezett kutatási platformot. (Megjegyzem, a szociológia tájáról érdekes a párhuzam az ún. közszociológia kibontakozásával az elmúlt egy-két évtizedben.) Míg a vonatkozó szembeállítás szerint a kutatások előbbi válfaja a nyelv általános vonásaira fókuszál, az univerzálisakkal szemben szkeptikusabb empirikus platform a beszélőközönség heterogén nyelvhasználatát, az egyes változatok társadalmi-kulturális hátterét célozza meg hangsúlyosan. Ez a kötet sem hagy kétséget szerzője ilyen szempontú identifikációja felől. Ha a nyelvészetet érik is olyanfajta kritikák, mint például a könyvben is idézett Nádasdy Ádám részéről, hogy „ritkán veszi szemügyre azt, amit leír, a valóságos nyelvet”, Kontra Miklós kutatói habitusa, valamennyi munkája egy ehhez képest más típusú megközelítés létezésének, egy ilyen irányú misszió létjogosultságának bizonyítéka.

Már nem ennyire egyértelmű a válasz, ha ez utóbbi válfajon belül a közvetlen gyakorlati alkalmazás, a nyelvpolitikai hasznosítás prioritása felől közelítünk. Míg Labov számos idevágó szerepkört, bizottsági, tanácsadói szerepet vállalt fel kutatási eredményeinek társadalmopolitikai érvényesítése érdekében, egy másik mértékadó pályatárs, a kötetben is többször hivatkozott, e vonatkozásban is idézett Susan Gal (Gál Zsuzsa) kifejezetten távolságtartóan nyilatkozott az általános jellegű politikai tanácsadásról, és inkább a helyi kontextusok feltárására, a lokális szituációk esetről esetre történő számbavételére ösztönzött. A kötet egészéből olyan kép bontakozik ki, Kontra Miklós attitűdje a szóban forgó szerepet illetően valahol e két álláspont közt helyezkedik el. Miközben nem győzi elmarasztalni az inkompetens törvényhozási, hivatali kezdeményezéseket, nem szűnik meg szorgalmazni a jobb intézményes megoldásokat is, különösen, amikor a nyelvi kisebbségek támogatása, az őket érintő diszkriminációk visszaszorítása, illetve a pozitív diszkriminációk gyakorlata a tét.

Nagyon tanulságos az utóbbi szempontokból az a három párhuzamos esettanulmány, amely differenciáltan mutatja be különböző méretű felvidéki településeken az erőszakos és a spontán nyelvi asszimiláció folyamatait, a kisebbségi magyar nyelvtanítás gyakorlatát és esélyeit az urbanizálódó és a szociokulturális perifériára szoruló népességszegmenseken belül. Megvilágítóak a könyvnek azok a részletei, amelyek arról szólnak, hogy a kétnyelvűség a vi-

lág népességének többsége számára természetes adottság, míg esetünkben az ettől való idegenkedés az erőszakos nyelvcsere történeti előzményeire és mai megnyilvánulásaira vezethető vissza, szemben a kétnyelvűség szerencsésebb viszonyok közt kialakult ún. hozzáadó válfajával. Bár sem az etnikumközi és kisebbségi viszonylatok, sem a migráció vagy a vegyes házasságok témáival nem foglalkoztam közvetlenül, a többnyelvűségre gyakorolt spontán és mesterséges behatások szövevényes kérdéskörében is relevánsnak tűnnek számomra Peter Blau strukturális elgondolásai a csoportközi kapcsolatok elemi (ahogy maga nevezte: „primitív”) összefüggéseiről. Ezek közt például a különböző népességszegmensek meglétének és viszonylagos részarányának mintegy automatikus befolyásáról a nagyobb szociokulturális egységek, például etnikai csoportok közti viszonylatok alakulásában. Minden bizonnyal ilyen spontán folyamatok is tükröződnek annak a tanulságos ábrának az adataiban, amelyek a horvátországi magyarok létszámának szinte lineáris fogyatkozásáról szólnak a jövőre is kivetítve. Ha alapjában nem is tartóztathatják fel ezeket a trendeket, ezért is lehetnek indokoltak a kisebbségi nyelv védelmét szolgáló törekvések, a spontán folyamatokra is ráerősítő beavatkozásokkal, nyelvhasználati tiltásokkal, erőszakos nyelvcserevel szembeni fellépések. Irányadó a kötet egyik tanulmányából ez a tömör megfogalmazás: „a spontán nyelvcsere emberi jog, a kikényszerített nyelvcsere emberi jogsértés.”

S ha az adminisztratív nyelvi intézkedések nem is feltétlenül nemzeti kisebbséggel, hanem egy helyi közösséggel, egy adott település nyelvi-kulturális hagyományaival szemben nyilvánulnak meg, ilyen esetekben is drámai kihatásaik lehetnek. „Úgy érzem, mintha a létem vonnák kétségbe” nyilvánul meg a kötetben közölt egyik interjú alanya, akit – és a település más lakosait – a hivatalos nyelvvédelmi buzgalom a falunév egy jellegzetes képzett alakját illetően az általános szokásban lévő hagyományos nyelvhasználat elhagyására akart kényszeríteni. Megjegyzem, bizonyos vonatkozásokban, nyelvhasználati szituációkban számomra a lokális hagyományoktól elütő változat alkalmazása is plauzibilisnek tűnik; ahogy a kötet egészének alapattitűdje is a több változat jogosultságát húzza alá a sztenderd ideológiával szemben. (És az is kérdésként merülhet fel – egyébként ez az oktatási vonatkozás sem az asztalom –, hogy például a magyar nyelv második nyelvként való tanítása és elsajátításának megkönnyítése nem indokolhat-e bizonyos egyszerűsítéseket a kivételszerű, eseti változatok amúgy is nagy számát illetően.)

A kötet tanulmányainak és Kontra Miklós munkásságának visszatérő tárgya a magyar nyelv bizonyos nem-sztenderd változatainak használatát sújtó stigmatizáció, másrészt az ilyenfajta bűnbeesést mindenáron kerülni kívánó hiperkorrekció gyakorlata. Kiemelt figyelmet kap a suksükölés kérdésköre az ilyen nyelvhasználatok tolerálását, a többnyire amúgy is szociokulturális hátrányokat szenvedő alanyaik kirekesztésének megfékezését sürgetve, sőt egyes esetekben a szóban forgó verziók nyelvi logikája mellett is érvelve. Mindez bizonyára viták tárgya lehet a nyelvész szakmán belül, ugyanakkor a szociológiai vonatkozások sem jelentéktelenek. Mikor egy idestova már egy évtizedes köszöntő kötetben Angelusz Róberttel ezt a szociolingvisztikai témát, konkrétan a suksükölés kérdését érintettük, arra az aligha jelentéktelen szerepre is felhívtuk a figyelmet, amelyet a szóban forgó nyelvi normák az iskolai mobilitásban és a pálya-előmenetelben játszanak. A mindennapi és a nyelvpedagógiai alapállások egy olyan tipológiai kísérletét, egy alkalmi sémát is felvillantottunk, amelyen belül egy „ex katedra” típusú kirekesztő állásponttal szemben egy „felzárkóztató” válfaj is helyt kapott: jellege szerint ez kerüli a nyelvi diszkriminációt, de a sztenderd nyelvhasználat alkalmazására is súlyt helyez. Mindaddig, amíg az oktatási szelekcióban, a karrier-előmenetelben a sztenderd értelemben vett nyelvi korrektség megkülönböztetett szerepet kap, addig a kiegyenlítésre irányuló törekvések ezt a mozzanatot sem hagyhatják figyelmen kívül. Nyugat-európai, főleg angol tapasztalatok nyomán a kötet is foglalkozik a szóban forgó kérdé-

sekkel, ha a bemutatott fejlemények nem is igazán átütőek a tekintetben, hogy az idevágó szociolingvisztikai felismerések mennyire jutottak érvényre akár a korszerűbb képzési rendszerekben és az azokhoz kapcsolódó mobilitási gyakorlatokban.

Aki a nyelvi pedantéria jelenségvilágában a bosszantó vagy csak nevetséges kuriózumokra kíváncsi, bőven találhat ilyenekre is példát a kötetben. Elég csak a korabeli szerkesztők esetét említeni Adyval, akik a helytelennek tartott „fölkutat” kifejezést a „felkutat” változattal bírálták felül; vagy azt a másikat, amikor Kodály és Bartók népdalgyűjtésének eredetileg – nem is csekély számú – suksükölő darabjait az iskolai énekpedagógia iktatta ki az utolsó darabig. De a gyakorlati alkalmazás, sőt értéknövelés olyan egészen kézzelfogható válfaja is megjelenik a kötet példatárában, amikor egy koreai légitársaság működési rutinját az angol nyelvre állították át, és egy kevésbé tekintélytisztelő, rugalmasabb érintkezési stílus meghonosodása nyomán a társaság baleseti statisztikái is jelentősen javultak. Szociológiai, kulturális kommunikációs kutatások számára is érdekes téma lehet, hogy az ilyen típusú nyelvi váltások a mindennapi gyakorlatok egyéb területein milyen változásokat, mennyire tartós szemléleti átalakulásokat vonnak maguk után.

Az egészében nyelvpolitikai fókusz mellett a kutatási gyakorlat nem egy fontos műhelykérdése is sorra kerül a kötetben. Az empirikus vizsgálódás számos buktatót magába rejtő folyamatainak példásan reflexív bemutatása mellett egy hosszú lábjegyzet – a kötet egyik legérdekesebb részlete – Labov évtizedek során leszűrt metodológiai tanulságait jeleníti meg egy személyes beszélgetés apropóján, ahol az interjúalany nem csak az alkalmazott módszerek, hanem az elméleti alapállások, alternatív paradigmák terén is folytonos kritikai felülvizsgálatra, kételkedésre szólít fel. Az iránt viszont nem lehet kételyünk, hogy mennyire indokolt Kontra Miklós figyelmeztetése az évtizedeken keresztül feltárt kutatási anyagok, s a különösen veszélyeztetett hanggyűjtemények megőrzését illetően. De aligha mond ellen a kötet szellemének, ha a megőrzés igénye mellett a levonható következtetéseket vizsgálatok (például a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú) továbbvitelével, újabb hullámokkal való bővítésével is kiegészítjük. Részben nyitott kaput döngtetünk is ezzel, hiszen a kötetből azt is megtudhatjuk, hogy a BUSZI után a SZÖSZI-vel, a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúval be is indult egy újabb kutatási folyam. Meg is jelentek már ennek is az első eredményei (Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat, 2016.), és kíváncsian várhatjuk a további adalékokat a nyelvhasználati szokások hazai változásairól.